

HÍRES ASSZONYOK.

VÁZLATOK
A VILÁGTÖRTÉNET NEVEZETES NŐALAKJAIRÓL.

BUDAPEST.
FRANK LIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1900.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Előszó	IX
Ninon de Lenclos	1
Sévigné asszony	9
La Vallière Luiza	19
Montespan asszony	32
Lecouvreur Adrienne	41
Pompadour	tó
Du Barry grófné	66
Maintenon asszony	95
Mária Antoinette	120
Madame Elisabeth	165
Corday Charlotte	188
Beauharnais Joséphine	207
Mária Luiza	232
Bonaparte Letícia. (Napoleon anyja)	254
Baciocchi Eliza	283
Borghèse Paulina	299
Murát Karolina	317
Beauharnais Hortense	332

ILLUSZTRÁCIÓK.

Ninon de Lenclos. (Mail metszete Goulbaud rajza után) ...	5
Sévigné asszony. (Mignard festménye után metszette Roger)	11
Sévigné asszony. (Nanteuil eredeti festményéről rajzolta Belliard)	15
La Vallière Luiza. (Belliard rajza Mignard festménye után)	25
Montespan asszony	35
Lecouvreur Adrienne	45

Pompadour márkiné. (La Tour festményei	51
Pompadour mint «Szép kertesző». (Vanloo festménye után)	57
Pompadour márkiné	61
Du Barry. (A versaillesi múzeumban levő eredetiről rajzolta Belliard)	69
XV. Lajos. (Vanloo festménye utáni	75
XV. Lajos és Du Barry grófné. (Benczúr Gyula festménye után)	81
A nyaktiló	93
Maintenon asszony. (Petitot festményéről készített egykorú metszet után)	99
A saint-cyri intézet	111
XIV. Lajos öregkori arcképe	113
Saint-cyri hölgyek	117
Mária Antoinette	127
XVI. Lajos	131
Lamballe berezgné. (Pigeot metszete a versaillesi képtár- ban levő eredeti után)	139
A trianoni majar	145
Mária Antoinette. (Vigée Lebrun asszony festménye a ver- saillesi múzeumban)	151
Mária Antoinette. (Gievedon 1822-iki rajza után)	155
Madame Elisabeth	169
XVI. Lajos családja a Templeban. (A bécsi cs. és kir. hit- bizományi könyvtárban levő egykorú metszet után)	179
Corday Charlotte. (Maurine 1834-iki rajza után)	191
Jakobinus. (XVII. századbeli metszet után)	195
Marat	197
Corday Charlotte. (Egykorú metszet után)	201
Joséphine. (1804. évi festmény után)	209
Joséphine mint császárné. (Delpeche kőrajza után)	213
Joséphine császárné a malmasoni parkban. (Pruhdon Péter Pál festménye a Louvre gyűjteményében)	217
Napoleon és Mária Luiza esküvője. (Rougetnak a versaillesi múzeumban levő festménye után)	237
Mária Luiza. (Festette Durand Duclos. Metszete I.F.Ribault)	241
Mária Luiza. (Festette Van-Welk. Metszete Zuntz A. Queverdo)	245
Bonaparte Letícia, I. Napóleon anyja. (Unokájának Sarolta hercegnőnek rajza után)	257
I. Napoleon szülőháza Ajaccióban	259
A szoba, melyben Napoleon született	261

Bonaparte Károly, Napoleon atyja. (Girodet festménye az ajacciói városházban)	265
Napoleon anyja öreg korában. (Gérard festménye után)	277
Baciocclii Eliza, Napoleon nővére. (Prudhon Péter festménye után)	287
Napoleon táncztanulása. (Rossi L. rajza)	295
Borglièse Paulina. (Prudhon Péter festménye)	301
Leclerc tábornok, Bonaparte Paulina hercegnő első férje. (Kinson Ferencnek a versaillesi múzeumban levő festménye után)	305
Borglièse Kamill herceg. (Gérard Ferencnek a versaillesi múzeumban levő festménye után)	309
Murat. (Gérard festménye után)	319
Murat Karolin és gyermekei. (Gérard festménye utáni)	325
Beauharnais Hortense. (Begnault festménye után)	335
Bonaparte Lajos, Hollandia királya. (Regnault festménye utáni)	339

ELŐSZÓ.

(NŐK A TÖRTÉNELEMBEN.)

A híres angol történetírótól, Carlyletől, származik az a szellemes mondás, hogy a történelem nem más, mint a nagy férfiak életrajza. De elmondhatjuk a történelem nem egy szakában, hogy a híres nők is, annál a befolyásnál fogva, melyet a világhistória nagy színpadának jeleneire nem egyszer gyakoroltak. Néha világosan látjuk e befolyás forrását, a kutató bűvárlat mind jobban tisztába hozza a világesemények minden titkos rugóit, melyek a népek életének mozgatói; néha eltűnik szemünk elől. De bizonyos, hogy a női kéz munkája akár nyíltan, akár rejtve mindig ott van a történelemben.

Fogadjuk el a történelem folyását csak a nagy férfiak életrajzának, akik alakítják, teremtik az eseményeket, a nő így is részese lesz annak, annál a befolyásnál fogva, melyet mindig gyakorolt a férfira. Valóban nem a nő alakítja-e a férfit? A nő, mely szívének, lelkének «angyala vagy ördöge egyaránt lehet». Alakítja érzéseit, gondolkodását, egész jellemét a természet örök, változatlan törvényénél fogva, mely a bármily erős, hatalmas férfit egyoldalúnak, tökéletlennek mutatja s a nő lényére utalja kiegészülés végett.

Férfinak, nőnek gyarló emberi-volta, törekénysége egyaránt tűnik fel előttünk a történelemben. Nemtelen érzést, szenvedélyt, üres lelket, egész halmaz emberi gyöngegséget találunk nem egyikénél azoknak, kik híres asszonyi alakokká váltak, csak úgy mint a világalakító férfinál. De másrészt nem találjuk-e az erénynek, hősi léleknek is oly fokát, mely nem kevesebb tiszteletre indít, mint a legnagyobb férfitett? Egy Olympia nem törpül el oly alak mellett sem, mint fia: Nagy Sándor. Egy Cornelia méltó nagy atyjához: Scipióhoz. A ki az újabb kor nagy átalakítójának: Napóleonnak adott életet, Bonaparte Leticia, mint nő, mint anya példánykép lett volna, ha nem ékesíti is később a császári címert. A «nagy császárnő»-ben: Mária Teréziában a nagy uralkodó minden erénye összpontosul. Hanem a híres asszonyokkal szemben mégis többnyire igazságtalanok az emberek. Kétszeresen ítélik meg gyarlóságaikat s nem becsülik eléggé kiválóságukat. Pedig ha gyarlóságuk inkább szembeszökő, ennek az a magyarázata, hogy rendesen csak kifejezői a kornak, a kor jellemének, átlagos színvonalának, melyben éltek, sőt erősebb kifejezői, mint a férfi, ezért szembeötlőbbek hibáik is. Erényeiket meg kevésbe veszik, mert a nőtől természeténél fogva kevesebbet várnak, mintha tehetsége szükségképpen kisebb lenne a férfiánál. Pedig ezt is meghazudtolja a történelem. Elég erre egy példát idézni a számtalan közül. Kell-e a hősi lélek szebb megnyilatkozása Caterina Sforzánál, ki férje örökét: Fortit maga védi meg Borgia Caesar ellen; a ki naponként szemlét tart katonái felett, a ki azt feleli azoknak, kik azzal fenyegetik, hogy gyermekeink fognak boszút állni: «jó, akkor másokat fogok szülni!» Nem hiába nevezték Olaszország első asszonyának.

Szerepök sehol sem oly feltűnő mégsem, mint Franciaországban. Franciaország valóban a híres asszonyok hazája. Itt látjuk őket minden jó és rossz tulajdonságaikkal; uralkodnak, teljes mértékben kifejtik hatalmukat. XV. Lajos, midőn szétűzi a parlamentet, Du Barry asszony álta] jelenteti ki, hogy ő már határozott és nem fogja megváltoztatni álláspontját a rendek kéréseivel szemben. Nivernais herczeg nem hiába szólta így Du Barry asszonyhoz: «Oh asszonyom! midőn a király ezt monda, csak önre hallgatott. » Mária Terézia nem habozik Pompadour asszony barátságát keresni, ki, mint egy hivatalos okirat kijelenti, «a fejedelmű bizalmas nyilatkozatainak letéteményese lett a király részére». És Mária Antoinettenek szívére köti, mikor mint trónörökösné a francia udvarban helyet foglal, hogy kedvében járjon. Valóban a nők e korban királynők, ők az irányadók.

Különben már XIV. Lajos alatt így uralkodik Maintenon asszony. «A világ nem mutat fel semmi nevelésesebbet, — írja egy epés tollú történetíró, — azon remegésénél a leghatalmasabb minisztereknek s mind annak, mi legnagyobb volt, Anglia királyának, a királynénak s követeknek ama híres nyomorék Scarron özvegye előtt, ki a király törvénytelen gyermekeinek nevelőnöje volt.»

S e hatásukat nem is csodálhatjuk, ha az életnek ama soha utói nem ért finomságát, báját tekintjük, melyet ép e híres nők a társadalomban megvalósítottak. Van ez életnek természetesen nem egy árnyoldala is, mely csak előkészítője lett a későbbi véres eseményeknek: a forradalomnak. E finom, kellemmel teli élet rengeteg pazarlásoknak volt szülője. Az egyik híres asszony évenként huszonnégyezer livret költött, hogy mindennap új fejdíszre legyen. Du Barry

és Pompadour megszámlálhatlan millióknak hágnak nyakára. Mária Antoinette a dauphinnak olyan kocsit ajándékoz, melynek aranyozott foglalatait rubinok és zafírok ékesítik, s egész természetesnek találja ezt, mondván: «A király kétszázezer livre-rel szaporította jövedelmemet, ezt bizonyosan nem azért tette, hogy a pénzt megtartsam.»

E világot alapjában leírni nem is lehet. Watteau, Fragonard, Saint-Aubin képeiben látjuk csak, Voltaire és Marivaux színműveiben, Crébillon regényeiben. Benne van a külső megjelenés ingerlő kecsessége, az arczok ragyogása, az élénk csevegés, mely elrejtett gondolatok kaczerságát takarja. Valójában e világ alakjai nem tesznek semmit és mégis nincs a napnak olyan órája, mely üresen múlnék el fölöttük. Mint egyik kitűnő leírója a kornak mondja, az akkori vidámság a világosság tánczó sugárához hasonlít; minden tárgy mellett ellebeg és a legcsekélyebbet is kellemessé teszi.

A kor híres asszonya minden tökéletességet egyesíteni igyekszik magában, hogy uralmát annál jobban biztosítsa. Pompadour asszony színésznő, festő és szobrász; Adelaide herczegnő minden hangszeren játszik; Mária Antoinette hangja kissé hamis, de azért csinosan énekel. A finomság és kecs e korszakában semmi se nagyobb bűn az esetlenségnél. «A svéd király van itt, — írja egy emlékiró, — nadrágján kis rózsák vannak; mindennek vége, ez nevetséges ember, falusias király.» — így érthetjük meg aztán Talleyrand mondását: «Ki nem élt 1789 előtt, nem is ismerheti az élet édességeit.»

Mindez divat, a mint divat lesz később az egyszerű, kegyes élet keresése is. Mária Antoinette falut alkot magának Trianonban és «fehér perkail ruhában, gázkendő-

ben, szalmakalappal fején» halászgat és nézi, mint fejik a teheneket. Bourbon hercegnő padlásszobákban keresi fel a szegényeket, s alamizsnát osztogat nekik. Mindez csak visszahatás. De a nehéz napok közeledtével mennyi nemes, hősi vonást tárnak elénk ez asszonyok!

A rémület napjaiban, midőn az emberek «alig mernek hallgatni», mikor bezárulnak a Roland asszony s hasonló hírességek termei, mert látogatóik száműzve, vagy már elvesztek a nyaktíló alatt, valóban a nők nagyobb hősiességet mutatnak a legerősebb férfileleknél. Nyugodtan indulnak a vérpadra, mintha csak valami esztélyre mennének. Madame Elisabeth nem akarja, hogy büntetés érje azokat, kik június 20-ikán meg akarták őt ölni a királyné helyett, Du Barry, Mária Antoinette nem tiszteletet érdemelnek-e megadásukban?

A forradalomban egész korszakok viselik magukon az asszonyi befolyás bélyegét. Ott van Stael asszony, utána Boland asszony, a girondiakkal, majd Madame Tallien, Beauharnais Joséphine. Ez utóbbi jelzi az új korszak beköszöntését, neve messze hangzó harsonaként hirdeti ezt. De ő mutatja meg azt is újabban, az asszony mire képes a történelemben. Pompadour, Du Barry feltámadtak sírjukból, csak a ruhájuk divatja lett más.

Az új idők embere: Napoleon maga tudja legjobban az asszonyi befolyás nagyságát. «Fontos dolgoknál, – szokta volt mondani, – a nőket előtérbe kell állítani.» De hanem mondta volna is, teljes mértékben alkalmazta mindig ezt az elvet, melynek jelentőségét maga-magán tapasztalta. Későbbi dicsőségét az olaszországi hadtest feletti parancsnoksága alapítja meg, ezt pedig, mint a történelem egész tisztán kiderítette már, egyedül a Beau-

harnais Joséphine közbenjárása folytán nyeri el. Ki tudja, lesz-e belőle az, a mivé lett, ha ez a nő nem kerül útjába? «Mindazok a személyiségek, – írja Barras emlékirataiban, – a kik akkor a mi szemünkben oly kicsiknek tün-tek fel és a kik később az események alakulása következtében olyan magasba emeltettek, az egy Hoche tábornok kivételével, ki egyedül érdemei, szellemének felsőbbsege által jutott fényes pályájára, mind az asszonyok befolyása révén emeltettek a tekintély és hatalom polczára.» És a mi jellemző, egyikök se mutatta magát hálásnak ama nő iránt, kinek emelkedését köszönhette. Napoleon elválik Joséphinetől, példáját követi Talleyrand, s mind a többiek. Ebben nagy tanulság rejlik a világ eseményeibe avatkozó asszonyoknak: akár jó eredménye van befolyásuknak, akár rász, hála nem számíthatnak.

Ezért tünik élénk ama nők jellemében, kik a politikától távol vannak, tisztább, tökéletesebb alakban a nő minden nemessége, tiszteletet parancsoló tulajdonsága. Csodálhatjuk az őszinte, igaz vonzalmat, melyre dicsőséges napjai elmúltával egy Du Barry is képes, de kárhozatos politikai befolyása, pazarlásai, melylyel az ország romlását előkészíté, sokkal inkább előtérbe lépnek. Elismeréssel adózhatunk a minden jó és balsorsban oly meghatóan nyilvánuló önfeláldozó ragaszkodásnak, melyet egy Borghèse Paulina mutat nagy fivére iránt, de lelki ürességét, pusztá uralomvágyát még inkább látjuk. Mily más egy Madame Elisabeth alakja, ki nem siet menekülni sorsa elől, mely vértanúvá teszi szerencsétlen fivére oldalán, egy Bonaparte Leticiáé, vagy épen ama nők alakja, kik nem születtek a trón közelségében, de azért csak oly híressé tudtak válni egy vagy más kiválóságukkal.

A női lélek, természet minden vonása élénk tárul amaz alakokban, kiket egyben-másban felmutatott kiválóságuk, életük folyásának érdekessége, rendkívülisége a híres asszonyok sorába emelt. Itt van az utólérhetlen báj és kellem Ninon de Lenclosban, a hódító hatalom La Vallieretől Maintenonig, előttünk áll a trón asszonya Joséphineben, Napoleon nővéreiben, Mária Antoinetteben és Mária Lujzában meg Hortenseben, a művészethalhatatlansága Lecouvrier Adrienneben, a vértanú Corday Saroltában és Madame Elisabethben, a nemes érzések, a család asszonya Sévignében és Napoleon anyjában. Csak néhányat mutatunk be ezúttal a sok közül, kiket a hír szárnyaira kapott, leginkább a múlt század híres francia női közül. De sokan vannak ők, szóban és képben könyvtárakra menő följegyzések őrzik a híres asszonyok emlékezetét.

A múltak ködén át elveszve, halványulva tűnik élénk mégis legtöbbször alakja. Híres uralkodónők tetteit följegyzik, megőrik a történelem lapjai, a költő szellemét, a művész lángelméjét láthatjuk fenmaradt műveikben. De mi Őrzi a női báj és kellem híres képviselőinek emlékét, mi tudja megeleveníteni alakjukat képzeletünkben? Egy csomó följegyzés, melyből megtudjuk napi életünk tán minden óráját s mégis csak halvány a kép, melyet magunknak alkotni tudunk. Mert a szép, csodálni való arcot az élet tüze tette igazán hódítóvá, a gyönyörű alaknak a könnyed mozdulatok vagy ünnepélyes tartás, az egész lénynek a játszi könnyűség vagy komoly szellem adott ilyen vagy olyan, de mindenképp megragadó vonást. És mindez eltűnt, mint a hogy a virág illata eltűnik, ha szétfoszlanak szirmai.

NINON DE LENCLOS.

Ez a rendkívüli nő nemcsak szépségével ejtette hatalmába oly sok éven át a férfiszíveket, de páratlan szellemességével is és oly tiszteletet tudott kivívni magának kortársai előtt, hogy a legelőkelőbb nők szívesen keresték társaságát, csodálván testben-lélekben egyaránt kitűnő tulajdonságait. Csakugyan rá illik az, a mit mondani szoktak róla, hogy: nem öregedett meg soha. És hogy micsoda csodás vonzóerő lakozott e tüneményes nőben, eléggé mutatják azok a történetek, melyeket élte végső éveihez fűz az emlékezés, habár itt-ott talán túlzottnak is kell tartanunk ezen, némelyek szerint kétségtelenül hiteles eseményeket. Tény az, hogy XIV. Lajos alatt oly férfiak csodálatát nyeri meg, a kik döntő tekintélynek örvendettek amaz időkben és a «Ninon» név (a hogy eleinte mindig nevezték), oly varázshangzású volt, melynek pusztá említése a szépség, kellem, báj és szellemesség tökéletes megtestesülését idézte fel mindenki képzeletében.

Ninon de Lenclos 1615-ben született, nem valami alsórendű családból, mint némely életírója tudni vélte; Lenclos ugyanis korának legelőkelőbb embereivel állott összeköttetésben. Egyetlen gyermeke szüleinek, kik közül

anyja jámbor, istenes nő lévén, Ninont is ily kegyes életre akarta nevelni, atyja ellenben vidám bölcseséget csepegtetett a gyermekbe már korán, nem rejtegette előtte az élet semmi titkát, hadd ismerje meg azt a maga valóságában. Úgy hitte, jobb, ha atyja tárja fel előtte annak minden baját, veszélyét, mintha saját tapasztalataiból kellene azokat megismerni.

Alig hogy fiatal leány éveibe lépett, bevezette őt a társaságba. Háborús világ járt akkor, de azért Parisban nem hallották a harci lármát. Főleg a Maraisban, Paris egy városnegyedében vidám társas-élet folyt. A fiatal lány szépsége mindenkit megbabonázott. Arczbőre vakítóan fehér; szemei feketék, nagyok; okosság és vidám életkedv csillámlik bennök; szája, fogai, mosolya páratlanok; feje nemes formájú, arcza büszkeség nélküli; arczkifejezése okos és vidám. Mindent egybevéve: szép volt és az maradt úgyszólván élte végéig.

De a ritka szépséghez még páratlan kellem és ügyesség járult. Mesterileg kezelte a lantot, kiváló a zongorázásban és e mellett korának legelső tánczosnője is. Nyelvismerete kiterjedt, nagy olvasottsága rendkívüli élnökséget és szellemességet adott társalgásának. E sokféle tökéletességének lehet betudni, hogy az emberek elfeledték jellembeli gyöngeségeit és csak a tökéletes, valóban úgy testi bájra, mint ragyogó szellemre nézve páratlan nőt látták benne.

A szív erősebb, szenvedélyesebb kitöréseinél sokkal többre becsülte az igaz barátságot, melynek szerinte is állandónak kell lenni azzal szemben, a kit ezzel egyszer megajándékozni érdemesnek találtunk. És csakugyan ezt az állandó, nemes barátságot gyakorolta ő. Scarront, az

író, hűségesen ápolta súlyos betegségében is és az udvar legelőkelőbb férfiai vitte hozzá.

Egy időre anyjának nagy betegsége, majd halála vonták ki a megszokott vidám életből. Nagy bánatában kolostorba vonult Paris egyik külvárosában és azt gondolta akkor, hogy egész életét ott fogja letölteni. De nem sokáig maradt a magányos csend közepette. A kolostor falait ismét a nagy lármájával cserélte fel. Richelieu bíbornok halála, valamint a XIII. Lajosé nagy változásokat idéznek elő a francia társadalomban is. A XIV. Lajos kiskorúságának első évei kezdődtek és erre az időszakra esett a Ninon diadalainak tetőfoka. Talán nőt még sohasem rajongtak úgy körül, mint őt ezen időben. E tájt így írja le egyik emlékiró: «Csupa nemesség, kecs és gyönyörűség; arcza, ha az első tekintetre nem látszik is rendkívüli szépség, a figyelmes szemlélet nagyon sok szépséget fedez fel rajta, oly finomságokat, melyek az első pillanatra legvakítóbb szépségű arcznál is előbbre helyezik.»

Finom modora, társalgásbeli nagy ügyessége folytán a kor legelőkelőbb emberei fölkerestették fiaikkal társaságát; hogy a szalonélet finomságaiban otthonosokká legyenek. Valóságos iskolája ez a fiatal embereknek. Élénken jellemzi őt Voltairenak egy ez időben írt verse, melyben azt mondja, ez a híres nő művészetével, finom modorával képes arra, hogy bár kevésbé lehet őt szigorú életűnek nevezni, minden gyengéje mellett is tiszteletet tudjon maga iránt ébreszteni.

Annyira körülrajongva látván őt, irigyei se maradhattak tétlenül, kik végre is bepanaszolták a regenskirálynénál, feslett életmóddal vádolván. Ausztriai Anna ezen vádak folytán megízente neki, hogy kolostorba kell vo-

nulnia, de rá bizza annak meghatározását, melyik kolostorba menjen. Ninon nagy komolyan meghallgatta a küldönczöt és aztán oly bohókás feleletet adott neki, hogy a regenskirályné maga sem tudta, meghallván a választ, boszankodjék-e a merészségen, avagy nevensen rajta. A dolognak az lett a vége, hogy Ninon nem ment kolostorba, a mit különben utóbb már maga a régenskirályné se kívánt.

Egyébiránt ez a bevádoltatása épen nem ártott semmit neki. Olyan asszonyok, mint Sévigné asszony, Coulanges asszony, Bouillon herczegné, szalonját minden más elé helyezték és nem tudtak betelni szellemességével, szeretetremóltóságával. Ez a híre elszállt messze földre is. A híres matematikus, Huyghens, a kor egyik legnagyobb tudósa, dicsőítő verseket irt hozzá elragadtatásában. Krisztina svéd királyné égett a vágytól, hogy a híres nőt, kiről már annyit hallott, színről-színre lássa és 1656-ban Franciaországban utazva, felkereste Parisban. Egy kisasszonyt akart látni – jegyzi fel a krónika – a kit Ninonnak hívtak s ki híres volt vidám életéről és szelleméről; csak őt részesítette az összes francia asszonyok közt valami tiszteletben. Maintenon asszony pedig épen nagy barátsággal tisztelte meg s Versaillesben a királyi palotában ajánlt fel neki lakást.

Az emlékirói feljegyzések egész sorozatát említik ama csodás vonzóerő, hatalom diadalainak, melylyel e rendkívüli nő még élemedett korában is rendelkezett. Grouville adata szerint ötvenhat éves volt már akkor, midőn a fiatal Charles de Sévigné beleszeretett, a kinek atyját, Henrit harmincznégy éves szépsége ejtette hatalmába. De hús év múlva még megnyerte a fiatal Grignan márki

Ninon de Lenclos.
Mail metszete Goulbaud rajza után

vonzalmát, tehát egyazon családban három nemzedékkel érezte meggyerő hatalmát. Ez a csodálatos ereje, melylyel dacolni tudott az idő rohanásával, valóban páratlan alakká tette, egész példabeszédszerűvé vált. Turenne marsall – mint mondogatta – csak azért akar élni, hogy őt öregnek lássa. De la Rochefoucault herczegtől mindig azt hallja, hogy az öregség az asszonyok pokla, de ő csak mosolyog ezen, nem fél tőle. Saint-Evremond mondja, hogy ő vele a természet azt a csodát akarta megmutatni, hogyan lehetséges soha meg nem öregedni, mert élte utolsó napjáig megtartotta szemei csodás ragyogását. És XIV. Lajos a nyolczvanöt éves nőben is csodálja, hogy testi gyöngesége mellett is élénk, sziporkázó szellemét még mindig változatlanul megtartotta. Ninon de Lenclos maga is tudta e nagy szellemi kiválóságát és arra többet adott, mint testi tökélyére. Sokszor mondta, hogy az olyan szépség, melyhez semmi kecs, szellemesség se párosul, olyan, mint a halfogó, melyen nincs csalétek. «Minden este hálát adok Istenemnek, – szolt egy alkalommal, – hogy ilyen szellemmel áldott meg és minden reggel arra kérem, hogy tartsa meg nekem szívem balgaságait.» De a tudákosságot gondosan kerülte mindig, jól tudván, hogy az a nőnél milyen visszatetsző. Egy izben Mignard panaszkodik neki, hogy leányának, Fouquières grófnénak mily rossz emlékező tehetsége van. «Szerencsés ember ön nagyon, – felelt neki Ninon, – legalább nem fog önnek idézni írókból és költőkből soha! »

Ninon egészsége 1696-tól fogva folyton gyöngül, rosszabbodik. Emlékiratait rendezgeti és mondják, szép verseket is írt, melyek azonban unokája kezébe jutván halála után, nem kerültek nyilvánosságra. Bölcselkedő hajlama

nem hagyja el most, élete végső szakában sem. «Ha az ember azt hiszi, – mondja egy alkalommal, – hogy a másvilágon minden jó emberünket ott találjuk és beszélgethetünk velők, akkor kellemes a halálra gondolni.» Erre már nem is soká kelle várakoznia, mert 1707. októberében örökre kihamvadt szemeinek ragyogó tüze. Még utolsó éjszakáján, nem tudván aludni, ezt a verset vetette papírra, melyben bús lemondásának ad kifejezést:

Szállj el tőlem, hagyj magamra,
 Szállj el hiú reménység,
 Nehogy bátorságom vesztve
 Újra hatalmadba essek.
 Ha egyszer eljött a vég,
 Itt lenn tovább mit keressek? . . .

Ninon de Lenclos neve nem került bele a világtörténet évkönyveibe, nem fűződik hozzá valami tartós, nagy hatás emléke, melyet a világ folyását intéző koronás főre gyakorolt volna Pompadourként. Mindazonáltal mint a női nem hatalmának, a szépség és szellem ritka egybe-találkozásának megtestesítőjét, mindenkor a híres női alakok közt fogják emlegetni. E sokat emlegetett szépségére álljon itt még egy kis párbeszéd, mely közte és Richelieu herczeg közt lefolyt, midőn ez utóbbi azt kérdezte Ninontól, hogy mi az ő szépségének titka?

Ninon így felelt: «Tiszta és átlátszó, a hegyek közt született, a felhőkkel utazik, de bizonyos idő múlva megint visszatér a földre és áldás kíséri megjelenését. Bagyogóbb a gyémántnál, kis korában szelíd, halk a dala, de ha megnő, hatalmasabb a föld minden hatalmáinál. Nos, mi ez?»

— A forrás vize, – monda Richelieu.

— Úgy van, annak köszönhetem egészségemet és szépségemet. Mindennap megfürdöm benne és azért vagyok szép, mert egészséges vagyok.

Jellemének egyik előnyös vonásául felemlíthetjük művészet- és költészszeretetét. Voltairet, kit később szintén barátságával ajándékozott meg, gyermekifjú korában mutatták be neki és ő, már akkor felismervén benne a rendkívüli tehetséget, kétezer frankot adott az írónak, hogy annál jobban szentelhesse magát a költészetnek. Kora nagy írói, költői, művészei majdnem kivétel nélkül siettek szalonjába, hol benne a szépség és szellem oly ritka összhangját szemlélhették. E testi és lélekbeli kiválóság csodás párosulása teszi alakját mindenkorra emlegetette.

SÉVIGNÉ ASSZONY.

Híresebb asszonyokat is ismer nála a történelem, de olyat alig, kinek neve népszerűbb volna az övénél. Mások is kitüntették magukat már előtte a tollforgatásban; Christine de Pisán, Marie de France, Louise Labbé, Navarrai Marguerite neve szintén ismeretessé vált e réven, míg utána még hatalmasabb szellemek támadtak. *Sévigné* asszony mindazáltal nemcsak mint a kiváló szellem képviselője, de mint asszony is feledhetlen nevet szerzett magának. Vidáman élni tudó nő, a nélkül, hogy női érelynén valaha a legkisebb folt esett volna. Hiába rajongják körül könnyű vérű hölgyek hódításában jártas férfiak, őt az igaz útról le nem téríthetik.

Rabutin- Chantai Mária, a ki később a *Sévigné* névet véve föl férje után, ezt halhatatlanná teszi, az 1627 február 5-én pillantja meg a napvilágot. O maga jelzi e napot később egyik levelében, ekként írván: «Jó sok éve telik be annak ma már, leányom, hogy a világra jött egy teremtés, a kinek az volt rendeltetése, hogy téged szeressen mindenek fölött.» Valószínűleg a Bourbilly-kastély volt születési helye, őseinek e régi hajléka. Alig volt hat hónapos, midőn atyját elveszte. Nem sokára pedig anya nélkül marad. Nagybátyjának, Coulanges abbénak felügyelete

alatt nevelik, a kit leveleiben szintén emlékezetessé tett az utókornak.

A fiatal Mária már zsenge éveiben nem közönséges szellemi tehetséget árult el. Nagy könnyűséggel tanulta meg a latin, olasz és spanyol nyelveket; tanítói, Ménage és Chapelain, és talán az, hogy nő nem folyt be nevelésébe, voltak oka, annak, hogy szelleme és irálya oly merész, szabad irányt nyert. Alig tizenhét éves, midőn Sévigné Henrik márki nejévé lesz. Ez a fiatal, merész férfi egyáltalán nem olyan természetű volt, hogy a finom lelkű nőt boldoggá tehesse. Szabadon űzi kalandjait, magára hagyva nejét, a kinek szintén akadnak érte lángoló lovagjai, de ő hajthatatlan marad.

Senkit se szeret, pedig sokan vágyakoznak kegyei után. Így Conti herczeg, Turenne, Lude gróf, a nagy párbajhős és tánczos, Méré lovag, Fouquet, stb.

Sévigné asszony már leány korában több szívet lángra lobbant. Ezek egyik legelseje Ménage abbé, a neves költő, tanítója, s nem sok kell, hogy megszeresse. Mikor férjhez megy s Ménage látja, hogy Sévigné mily keveset törődik nejével, ez elhagyatottsága által kivan rá hatni, férjét méltatlannak mondván hozzá.

– A legnagyobb baj, a mi csak történhetett volna Sévignével, az, hogy önt elvette. Igen, mert az emberek azt mondják, micsoda férj ennek az asszonynak!

De Sévignéné szokott nyugalomával felel az ilyen beszédekre:

– Sévigné becsül engem és nem szeret. Én pedig arra vagyok kényszerítve, hogy szeressem és – ne becsüljem.

Férje egészen neki adja magát az akkori társaság

ama durva, zajos bohóságainak, melyek XIII. Lajos udvarában oly szokásosak voltak. Utoljára is párbajban esik el Albret lovag kezétől, a ki ritka szép, szellemes fiatal

Sévigné asszony.

Mignard festménye után metszette Roger

ember. A párbaj okozója bizonyos Gondran asszony, kinek kegyeiért mindketten versengtek. Sévigné né gyászba borúí, visszakéri férje leveleit, arczképét ama kétes erkölcsű hölgytől és e gyász eset emléke még később is mindig szinte

magánkívüli állapotba hozza. Midőn jó idő múlva találkozik az egyik párbaj segéddel, elájul. Sőt midőn Saint-Clouban sétál, két gárdatiszt társaságában és egy Larger nevű fiatal férfival jó össze, ki szintén ott volt a párbajnál, rosziul lesz, alig bír magával.

– Íme az ember, a kit legjobban gyűlölök, – szól kísérei nek.

Azok nagy készséggel kelnek segítségére.

– Asszonyom! akarja, hogy felakasztassuk, vízbe fullasztssuk, semmivé tegyük őt?

– Nem; elég lesz, ha a patakba dobják.

Ménage később a vidékre vonul vissza. Midőn Sévigné né búcsúzásukkor mindenféle tanácssal ellátja őt, így szólt az egykori tanító:

– Most én vagyok a kegyed gyóntatója, eddig pedig a mártírja voltam.

Horace Walpole, ez a Du Deffand asszony szalonjában egészen francziává lett angol, így hívta Sévigné asszonyt: «Szentem». Csak természetes hát, ha a Sévigné asszony unokafivérének: Bussy-Eabutin grófnak sívár szelleme vajmi nagyon boszantotta őt.

Ez a Bussy-Eabutin Boger, mihelyest Sévigné asszony lett unokanővéréből, minden erejéből utána vetette magát. Nem is nagyon titkolja iránta való nagy vonzalmát. Egy ízben Sévigné ismét valami könnyű diadal mámoros óráiról beszél neki.

– Pedig a cousineom százszor többet ér mindezeknél.

– Lehet, – mond egykedvűen Sévigné.

Nem késik azonban Bussy, hogy elmondja ez esetet Sévigné nének, erősen sarkalva, hogy bősziül a meg magát a férje sokszoros hiútlensége miatt.

— Talán bolond vagy, avagy azt hiszed, hogy én vagyok bolond?

— Az lennél, ha nem. boszúlnád meg magadat. Én ezer örömmel segédkezet nyújtok hozzá.

Sévigné asszony észre se látszik venni az ajánlkózást.

— Oh, édes uram, nem vagyok én olyan boszús, mint a hogy te gondolod.

Huszonnégy éves korában özvegyen maradván, minden gondját gyermekei nevelésére, azok jövőjének biztosítására fordítja. A hol ereje nem elég, segíti Coulanges abbé. O maga megvallja: «Nincs valami fényes szellemem, de okos és tanulékony vagyok».

E mondás első részét természetesen csak szerénysége diktálja. Fényes lelki tulajdonait ez időben legjobban rajzolják ama sorok, melyeket egyik barátnője: La Fayette asszony írt róla, hozzá intézve. «Szelleme annyira ékesíti, széppé teszi lényét, hogy mi sincs e földön kedvesebb, mint midőn fölmelegszik a társalgásban, honnan számúzve van minden feszélyesség. Minden, a mit mond, oly bájos s oly jól áll önnek, hogy ... ámbár a szellem csak a fülekre hathat, mégis bizonyos, hogy az öné a szemeket is elkápráztatja; mikor az ember önt hallgatja, nem látja többé azt, hogy valami hiányozna vonásai szabályosságához, és a föld legbefejezettebb szépségének hajlandó ítélni» ...

Mások följegyzik róla, hogy jól tánczolt, hogy hangja kellemes volt, szemei pedig különös színűek, termete szép, ámbár magatartásában némi hanyagság van. Nincs nő, a kinek több szelleme lenne, mint neki, olvassuk ismét más helyen, és igen kevés, a kinek annyi van is. Bussy azt mondja, hogy társaságbeli asszony létére kissé a kellenél csapongóbb, tréfásabb modorú és az enyelgés heve maga-

val ragadja. A valóság pedig az volt, hogy a Sévigné asszony szelleme azok közé a szellemek közé tartozott, melyeket a társalgás élénksége bizonyos mámorba ejt. Midőn később az évek megcsappantották azt a nagy tüzet, melyről Bussy panaszkodik, csak annyi maradt belőle, a mennyi mégis elegendő volt arra, hogy másoknál szeretetreméltóbb legyen.

Fentebb említők már a Sévigné asszony után lángoló férfiakat. Ezek közt Fouquet főintendáns volt talán az egyedüli, a kit némileg komolyan vett és a ki némi élővígýázatra készítet, némi félelemmel tölte el. Utóvégre is azonban Fouquet is beleun a sikertelen fáradozásba, hogy Sévigné asszony kegyeit megnyerje, nem akarja «ugyanazon dolgot a siker minden reménye nélkül újból kezdem», és beéri a kiváló nő barátságával.

Abban az időben nagy port vert fel, hogy Sévigné asszony bizonyos leveleit is ott találták a Fouquet iratai között, hozzá épen nem illő társaságban. Egy ideig gyanúsítják is őt, de csakhamar világossá lesz ártatlansága. Bussy maga is Sévigné asszony pártjára áll akkor, mert megtudja Le Tellier kancellártól, a ki a királylyal együtt egyedül látta a Fouquet irományait, hogy a márkiné leveleiben csak a ritka szellemes barátnő nyilatkozott meg és hogy a főintendáns nem jól cselekedett, midőn a tiszta barátságot összekeverte a szerelemmel.

Nem kevésbbé nemes jelleműnek mutatja be magát a Bussy-Eabutin gróf ügyében is. Ez ugyanis, midőn egyszer a hadsereghez elutazandó volt s pénzszükséget érzett, unokanővérehez fordul segélyért. Sévigné asszony semmiféle dolgát nem intézte el a Coulanges abbé tanácsának kikérése nélkül és miután most e tanács kissé késedel-

Sévigné asszony.

Nanteuü eredeti festményéről rajzolta Belliara

mesén jött meg, Bussy e késedelmeskedésből azt magyarázta ki, hogy nem akar rajta segíteni. Boszújában gyalázatos képet fest Sévigné asszonyról egy hírhedtté vált könyvében. Igaz, hogy e könyvnek megjelenése egy nő visszaélésének volt tulajdonítható, a kire Bussy a kéziratot bízta volt s a ki azt Hollandiában kiadatta. Sévigné asszony nemesen viseli magát a támadással szemben. Bussy keményen meglakol a csúf iratért, mert könyvének egy XIV. Lajosra vonatkoztatott darabja miatt elfogják, a Bastillebe zárják, később pedig kiutasítják Parisból.

Kárpótlást talál gyermekei növekedésében, kik közül leányát, akit «Franciaország legszebb leányának» neveznek el, csakhamar bemutatják az udvarnál is és bájossága által az udvari ünnepélyeknek egyik legszebb ékessége lesz. Udvarlói azt mondják, hogy «lángra fogja lobbantani az egész világot». Költők éneklük meg szépségét, kezdve La Fontainetól. Mind ennek daczára húszadik éve még hajadon állapotban találja. Ekkor jelentkezik aztán Grignan gróf kérője gyanánt és Sévigné asszony szívesen adja beleegyezését, mert jó párti a gróf a világ ítélete szerint, «márpedig olyan balgák vagyunk, hogy mintegy ezt tekintjük zsinórmértéknek».

Mikor Grignan grófnak el kell hagyni Parist és neje is csakhamar követi, megindul az anya és leánya közt ama levelek hosszú sorozata, melyek a Sévigné asszony nevét leginkább emlékezetessé tették. Mintha csak csevegne leányával, közelében ülve az. «Az ön levelei nagy hírre vergődtek mindenfelé», írja neki egyik kortársa, «bizonyos, hogy ép olyan gyönyörteljesek, mint ön maga».

E levelek, mint egy érdekes napló, úgy állítják elénk a kor eseményeit. E ragyogó, hű tükörben egy egész szá-

zad élete tárul elénk, a mint egy rendkívül művelt, szellemes és érezni tudó nagyúri hölgy szemei látták azt. Az udvar és a nagy, előkelő világ, Paris és a vidék, a szereplő egyének, az események a legélénkebb színekkel, a legvilágosabban tűnnek elénk. Természetesen ez a világ csak a kiválasztottak, az előkelő népek világa, a kik maguknak és magukban élnek. Erről a világról beszél Sévigné asszony, midőn azt mondja: «ott volt egész Franciaország», vagy «nincs már senki Parisban».

Ennek a válogatott társaságnak alakjai aztán egymás után tünedeznek el, kiszóllítatván a «rettegések királya» által az élők sorából. Sévigné asszony is hanyatlik, leveleiben is keresik sokan a hanyatlás nyomait. Mindazáltal szelleme teljesen a régi fényben csillog még. Vidékre megy, hol unokájának esküvőjét ünnepelik. Ezek utolsó örömei. Mindig amaz óhajtását fejezte ki, hogy ne élje túl azt, a kit legjobban szeretett e földön: leányát, Grignan grófnét. És leánya mégis veszélyesen beteg lesz, de a gondviselés meghallgatja kívánságait. Alig gyógyul fel azonban leánya, az ő eddig virágzó egészsége rendül meg; az első napoktól fogva csodálatraméltó elszántsággal és nyugalommal néz a halál szemébe, mely 1696 április 17-én véget vet kiváló életének.

A ki mindazt össze akarná gyűjteni, mondja róla egyik jellemzője, a mit Rabutin Mária finom, kellemes, természetes modorával mondott életében, nem nyeglés-kedve soha, bármit mondott is, soha se tudna ennek végére jutni. Az ember nem ismerte körében az unalmat; egyike volt ama lényeknek, a kiknek soha se szabadna meghalni, a mint vannak viszont olyanok is, a kiknek soha se lett volna szabad megszületniök.

Egyéniségét jól jellemzik végül egyik arczképe alá írt
következő sorok:

*Rabutin Mária,
Sévigné Márkiné,
Chantai báró leánya,
ritka szellemű
és szilárd erényű nő,
e mellett sok bájjal felruházva.*

LA VALLIÈRE LUIZA.

A történetírók egy egész századot neveztek el a «nap-király»: XIV. Lajos nevérol. Uralkodásának idejét folytonos verőfény, csillogás ragyogja be, mely csak a végső években halványul el. Ez aranyos verőfényű napok egymás után három híres női alakot láttak feltűnni a király közelében, fölemelve a legelsők közé vonzalma által. La Vallière e ragyogó időszak hajnalának derült kék égben jelen meg, tető-pontjának forró légkörében Montespan asszony uralkodik, míg alkonyának Maintenon asszony ad emlékezetességet.

La Vallière-ről azt mondogatták a maga idejében, hogy ő a tizenhetedik század költészete. Szerelmének melankhóliája, szívbeli harcrai, igazi nagy szenvedélye, melyért oly sokat kelle a későbbi időkben szenvednie, egyaránt rokonszenvéssé teszik. Szívének nemességét nem veszti el azután sem, hogy a «nap-király» szerelmének tárgya lesz. La Vallière nem azok közé a nők közé tartozik, a kik ha egyszer elbuktak, új meg új bukásokban igyekeznek magukat vigasztalni.

Tüneményserű szépségét képirók, szobrászok serege igyekezett az utókorral megismertetni. A bájt, mely arczán, egész alakján előmlött, olyan költők, mint La Fontaine

énekelték meg. Életének rövid regénye, mely a szerelem örök legendája, magának Franciaország történetének egy lapját tölti be.

La Vallière Luiza 1644. augusztus 6-án született Chambord mellett. Régi nemes, de – mint La Fayette asszony írja – igen közepes sorsú családból származott. Anyja másodszor is férjhez ment Saint-Bémyben, az orleansi herceg udvarmesteréhez. Így majdnem folyton Orleansban vagy Bloisban tartózkodott. A fiatal lányt mindenki igen csinosnak találta. A fiatal emberek körülrajongták, főleg Guiche gróf lángolt érte.

XIV. Lajos épen nem érzett valami nagy vonzalmat neje iránt, ez időben az angolországi Henriette foglalta el, a ki szerinte ekkortájt Franciaországnak legszebb asszonya volt. Az udvarnál már-már kellemetlennek találták a királynak ezt az érzelő s vonzalmát sógoraszszonya iránt. Így hát a király és Henriette összebeszéltek, hogy tévútra vezetik az embereket és pedig olyan módon, hogy a király azt fogja színlelni, hogy valamelyik udvarhölgye nagyon meghódította szívét. «Példának okáért – monda Henriette – itt van La Vallière kisasszony. Miután mellettem van, engem láthatsz, ha őt keresed, jobb lesz így.» De a király így felelt: «Nem, Chemerault kisasszonyt választom, a ki a királyné mellett van. Legálább akkor a királyné bizonyosan hozzád küld csupa féltékenységből a másik iránt».

Ugyanazon napnak estéjén a király a fontainebleau kertben sétált többek társaságában. Egyszerre három fiatal lányt vesz észre, a kik mintha szintén sétára menének. Lajos csendben követte őket. A mint a holdfényes estén egy Diana-szobor elé értek, a három fiatal lány

egyike megállította társait és így szólt hozzájuk, a szoborra mutatva: «Én mindig szerettem Dianát.» La Vallière kisasszony volt, a ki ezt mondta: «Én – monda Chemerault kisasszony, – inkább szeretem Endymiont.» – «Balgák vagytok mindketten, – szól Pons kisasszony, – midőn a mesék országában barangoltok; én a valóságban akarok szeretni.» – «Hát kit szeretsz?» kérdi Chemerault kisasszony. «Találjátok ki», felel az előbbi. A három fiatal lány leült a szobor elé, a nélkül, hogy észrevették volna a közeledőket. XIV. Lajos intett társainak, hogy maradjanak hátra s ő egyedül ment még közelebb a beszélgetőkhöz. «Én – szól Pons kisasszony – ha valakit szeretnék, ez csak Candale lenne.» –Hát szereted! – kiáltott fel Chemerault kisasszony. – Én nem szeretek; de d'Alincourt márki nagyon kedvemre való; ő a legjobb tánczos valamennyi közt. – «Én ismerem ám a La Vallière titkát is, – mond Pons kisasszony, – különben is hallgatagsága sokkal többet mond, mint a mi beszélünk.» – «Az én hallgatagságom mit se mond, – felelé erre La Vallière kisasszony, – de nagyon balgának találok, hogy az egész udvart dicsőítik itt, a nélkül, hogy a királyt csak említenék is. Hát van hozzá hasonlítható, még egy ballet tánczban is?» – «A király csak azért tetszik úgy, mert király», volt a felelet. «Sőt ellenkezőleg, a korona csak kárára van, mert kiveszi azok közül, a kiket szeretni lehet. Ah! ha nem volna király!...»

E pillanatban a három fiatal lány megrezenve kel fel, mert a bokrok közt zöreje hallatszott: a király mozdult meg. «Nem akar szeretni, mert király vagyok, – mond magában XIV. Lajos, – nos hát szeretni fog!» – «Úgy-e csodálkoznak rajta uraim, hogy engem is úgy szerethet-

nek, mint bárki emberfiát. Ki ez a fiatal-lány?» – »Nem vettem még soha észre«, felelt az egyik. – «Nem ismerem», monda a másik.

Később a király a királynéhoz ment. Egészen fel volt indulva, úgy remélte, hogy az udvarhölgyek közt meg fogja ismerni hangjáról a titokzatos leányt, aki ott a kert lugasai közt róla beszélt. Mikor pedig La Vallière kisaszszony belépett, szíve feldobban és azt mondta magában: «Ez ő!» – La Vallière távozni akart, midőn látta, hogy a király leült. De a királyné marasztalta és felolvastatott vele egy regényből. Lajos majdnem éjfélig maradt ott, hallgatva a felolvasó fiatal leányt, kinek dallamos hangja szíve mélyéig hatolt.

És XIV. Lajos, ez a nagy hódító, a ki sarkantyús csizmában, lovagostorral rontott be egyszer a parlamentbe is, hogy megfenyegesse azt, mint egy valóságos érzelgős regényhős viselte magát La Vallière-rel szemben. Még szólni is alig mert hozzá eleinte, hetekig csak a szemével beszélt. Végre aztán egyszer mégis, a véletlen segélyével, nyilatkozhatott az imádott nő előtt. Egyszer ugyanis, a mint a vincennesi parkban sétáltak, hirtelen jött zivatar űzte szét az egész udvari társaságot. Mindenki szétszaladt, ki merre látott. Lajos La Vallièrenek nyújtá karját, a ki félénken fogadta el azt. «A kastélyba megyünk», monda a király. De egy olyan útra vezette őt, mely épen elvezetett a kastélytól. «Szívem várta e zivatart, – szóló végre a király, megfogva a La Vallière kezét. – Hát nem látja, hogy szeretem?» – La Vallière vissza akarta vonni kezét, de a király oly esdve nézett reá. – «Felség, – szóló egyszerre La Vallière, – eltévesztettük az utat.» – «Nem, oda megyünk, a hová akartam.» – «De nem látja Fel-

séged, hogy csupa víz vagyok?» – «Olvassa meg az esőcsöppeket, ugyanannyi gyöngyszemet adok értök.» Ez az egy út egész óráig tartott. «Csak azon csodálkozom, – monda később az udvari emberek egyike, – hogy nem változott át a két szerelmes Tritonná és Najáddá.»

A regénybe csakhamar vígjátéki jelenetek vegyültek. A király udvari költője: Benserade, amolyan kissé modernebb udvari bolond-fajta, fogalmazta a király szerelmes leveleit és La Vallière kértére ő válaszolt a saját maga által fogalmazott levelekre, mit sem tudván a dologról, mert se Lajos nem említi neki, hogy az imádott hölgy: La Vallière; sem ez utóbbi nem szólt királyi imádójáról, így esett meg aztán, hogy midőn első alkalommal La Vallière bájos mosolylyal int neki ablakából s magához kérte őt, a költő azt képzelte, hogy ismeretlenül is meghódította a ragyogó leányt s belépven hozzá, lábai elé vetette magát. «Nem, nem erről van szó, – felelt az felkaczagva, – hanem egy újabb választ kell fogalmazni erre a levélre, melyet újabban kaptam». Benserade most már megismerte az általa írt verseket, de azért mélységesen hallgatott erről, hogy ő szerezte azokat.

XIV. Lajos aztán nem tartózkodott attól, hogy szabaddabb kifejezést adjon a La Vallière iránti vonzalmának. Mint Voltaire is írja, mindazok a nyilvános ünnepélyek, multságok, melyeket a király adott, tulajdonképpen kedveltjének voltak rendezve. 1662-ben karusszelt rendeztetett a Tuileriákkal szemben, egy széles térségen, melyet azóta Karusszel-térnek neveznek. Őt négyest rendeztek. A király volt a rómaiak élén, fivére a perzsák, Condé herczeg a törökök, Enghien herczeg az indiaiak, Guise herczeg pedig az amerikaiak élén. Erre a lovagjátékra találta

ki Ouvrier azt a jelképet, mely később XIV. Lajosnak mintegy mellékneve lett. A földgömbre tűző nap, e szavakkal: «Nec pluribus impar». Ez ugyan csak egyszerű jelmondatul volt szánva erre az alkalomra, de az udvaroncok olyan találónak ismerték el, hogy a király elfogadta jelszava gyanánt és címerébe vette fel.

La Vallière nem szerette ezt a nyilvános dicsőítést es egy ízben így írt királyi barátjának: «Mennyire nem hasonlítunk egymáshoz egy dologban! Én mindenki előtt el szeretném titkolni, hogy olyan valaki szeret, a kire az egész világ büszke lehetne, és ön mily nyíltan vallja be, hogy azt kedveli, a kit senki se irigyelhet öntől! Az istenért, Felség! gondoljon egy kissé jobban a saját dicsőségével és engedje meg, hogy kitől se sejtve szerethessék»). Mikor a királyné meghallotta a La Vallière kedveltségét, így kiáltott fel: «Hogyan! egy biczegő teremtés akar a nyakamra lépni! A szolgáló az úrnő ölébe kerekedik!» – «Igen, felelte a király, ön az úrnő születésénél fogva, de a szerelem parancsol és én a szolgálónak szolgája vagyok.» XIV. Lajos különben nem dicsekedhetett mindig ily hódításokkal. La Vallière is tisztán a szerelem, – mely nem tekint királyi voltára, mely nem vár semmi jutalmat, fényes sorsot, – vezette hozzá. Ez a büszke hódító Rohan Katalintól, Deux-Ponts herczegnőjétől, azt a választ kapta: «Nem vagyok oly gazdag, hogy felesége lehessenek; arra meg igen jó házból származom, hogy a kedvese legyek! » Pont Antoinette márkinő pedig azt mondta neki nagy büszkén, hogy már csak becsületben akarja bevégezni majdan napjait. És olyan önérzetes ékesszólással mondta ezt, hogy a király így felelt neki: «Miután oly becsületes asszony, legyen a királyné udvarhölgye».

La Vallière Luiza.

Belliard rajza Mignard festménye után.

A hatalmas fejedelem minden kegyességeivel elárasztva, a trón közelébe jutva, nem olyan jelenség ez a romantikus lelkületű nő, mint későbbi társa: Pompadour. Nem törődik ő mitse a nagy világ dolgaival, nem az állam ügyeivel. Mint egy francia író találóan írja: Ha XIV. Lajos azt mondta: «az állam én vagyok!») – La Vallière azt vallotta: «az állam az én szerelmem». Előtte a király csak egy szép fiatal ember volt, a dicsőség minden ragyogása nélkül. «Őt Louis-nak hívják s engem Louise-nak», monda örömtelten. Lehet-e önzetlenebb rajongás, mint az övé? «Ez a szerény kis ibolya, mely a fű közé rejtőzött el, – írja Sévigné asszony, – szégyelte, hogy a király kedveltje». Es La Vallière szerény kis ibolya maradt mindvégig, a mi természetesen csak növelte XIV. Lajos vonzalmát iránta.

Ájtatos hajlamai se hagyták el. A király éppen a spanyol követet fogadta Saint-Germainban, midőn egy apród egyszerű levélkét ad át neki ezekkel a szavakkal: «Isten vele! Istenhez! » (Adieu! A Dieu!) Megérti egyszerre e szavakat és mindenütt La Vallièret kerestette. Hamarosan felnyergelteti paripáját és Saint-Cloud felé indult egy inasával. Egyenesen a kolostorba ment, hogy vissza követelje az újonnan érkezettet. Mindenféle fenyegetésekkel állt elő, hanem adják vissza neki. Végre megtalálta a szökevényt, a kit megindított a király nagy vonzalma, a ki aztán győzedelmesen vezette vissza. Egy más verzió szerint a király nagy sokára, hosszú keresés után a társalgóban találta meg La Vallièret, a mint imádkozott egy Krisztus-szobor előtt, mert nem akarták őt még befogadni. «Síromat keresem», monda a királynak könnyes szemekkel. «Ha csak egy kicsit vonzódik hozzám, – felelt az utóbbi szintén könnyezve, – nem akar meg-

halni és nem tesz semmivé engemet is.» Mikor aztán rábírja, hogy kövesse, így szól hozzá: «Mindenre el voltam tökélve, még arra is, hogy felgyújtatom a kolostort.» – Beszélhet-e szerelmes ennél szenvedélyesebb szavakkal?

Nem is engedte, hogy bárki bírálat tárgyává tegye ezt a nagy, elvakult szenvedelmét. «Mily kevésbé vagy ura magadnak!» – monda neki az anyakirályné e jelenetek után. «Ha magamnak nem vagyok ura, – felelt a király, – ura tudok lenni azoknak, a kik daczolni mernek akaratommal!» E szavak eléggé jelzek, hogy mi határt sem ismer kedveltje iránti nagy ragaszkodásában, fölébe helyezve azt feleségének, anyjának egyaránt.

Ehhez járult, hogy Lajos féltékenysége is ritkította párját. Egyszer La Vallière feltűnő hosszasan tánczolt egy fiatal emberrel. «Ki ez a fiatal ember?» kérdé a király nyugtalanul, alig hogy La Vallière közelébe juthatott. «Ez a fiatal ember? úgy-e milyen szép? ha tudná, mily kedves és mily nagyszerűen tánczol!» – A király türelmetlenül toppant lábával. «Madame! ez nem felelet!» La Vallière elkaczagta magát és így szólt: «Ez a szép tánczos, felség, nem más, mint – a fivérem.» Lajos elámult. «Hogyan! fivére van és még semmit se kért tőlem számára?!» – «Felség! – szólt La Vallière, – nem is kérhettem volna, én nem vagyok a király kedveltje.»

A háborús idők elközeledtével, mielőtt a hadsereghez ment volna a király, rendeletet bocsátott a parlamenthez, melylyel La Vallière herczegnői rangra emeli és tőle származott leányát: Blois kisasszonyt elismeri. E magas kitüntetés távolról se tette büszkévé e csodálatos teremtest. «Egy kicsit még inkább el fogok vonulni a világtól», monda, megtudván kitüntetését. – Mikor a király vissza-

tért a hadjáratból, egész udvara eléje siet Compiègne közelében. Ekkor ejté ki Lajos az első keserű szavakat La Vallièrrel szemben. Ez utóbbi ugyanis, meglátván már messziről a királyt, nem volt képes örömeinek határt szabni és parancsot adott kocsisának, hogy elsőként érkezzék a királyhoz. Lajos meglepetten vette észre, hogy egy kocsi a földeken át, minden út elkerülésével tart nagy sebessen feléje. La Vallière már ott volt előtte. De a helyett, hogy a viszontlátás örömeinek adna kifejezést, Lajos szigorúan tekintett rá: «Hogyan, Madame! a királyné előtt?» E szavak soha nem gyógyuló sebet ejtettek a szerető nő szívéen.

Ettől kezdődik kinszenvedéseinek időszaka. A király azt kívánta, hogy külön palotában lakják ezentúl. Egy szer nagy lelkendezve jelentik itt neki a király érkezését. Szívdobogva siet szalonjába, de annak ajtaja feltárván, csak egy nagy festményre esik szeme, melyet most hoznak be az inasok. «Íme, ez marad nekem belőle!» kiált fel La Vallière. Es pár nap múlva megparancsolta inasainak, hogy palotájában minden tükröt, csillárt, ékességet szedjenek le. És kétségbeesve vonult vissza szobájába, folyton ezt ismételve: «Uram Istenem, vigasztalj meg engemet! Uram, vedd magadhoz földre hullott szegény lelkemet!» – Hanem azért meg-köszönte e szép képet királyának. «Jobban szeretem arczképét, mint önmagát, mert szívem mindig azt mondja, reá tekintvén, hogy köztünk az emléknél egyéb nem maradt fenn!» írta Lajosnak.

A régi történet ismétlődött itt is, melyet a költő így tett versbe:

Ki szerelmet kerget, nem nyer az szerelmet,
De ki tőle szalad, az diadalt arat.

Lajos is, képzelt féltékenységetől hajtva, csakhamar ott termett a Biron-palotában. A La Vallière nagy nyugalma, egyenessége egészen lefegyverezte. Karja is tehetetlenül hullt alá, midőn arczképét be akarta szakítani botjával. «Felség, megmondtam önnek és újra mondom: Királyom előtt nem volt más senkim, csak Istenem; királyom után nem következik más, csak megint Istenem.» És kezét szívére tette, míg szemei könnybe lábadtak. «Nincs miért sírni», monda Lajos. – «Igaz, nincs miért sírni, de van miért meghalni! »

1674 január 12-én még így ír a kor nagy levelezője Sévigné asszony: «Colbertné asszonynál voltunk. Blois kisasszony tánczolt, csodálatos báj és kellem honol a fiatal lány egész alakján. La Vallière hercegnő is ott volt: *kisasszony*-nak szólítja a lányát, ez meg őt *szép mamám*-nak.» Ugyanezen levelében azt írja még, hogy: «a harmat La Vallière) kiengesztelődött a *zuhogó patak*kal (Montespan asszony), bizalma lábon állanak egymással és minden nap látják a *tüzet* és a *havat* (a király és a királyné). Persze ez nem fog így tartani sokáig.» – Ugyanazon év április 20-án csakugyan a Faubourg-Saint-Jaques karmelita kolostorának ajtai zárulnak be La Vallière hercegnő után. Még ugyanazon a napon megfosztja magát legszebb ékességétől: gyönyörű hullámos hajától, mely koronaként borult fejére. A következő év június 3-án ölti fel «az Úr jegyeseinek fekete fátyolát». Alig volt harmincz éves még akkor! A szerény kis ibolyából Louise nővér lett, hogy a hercegnői cím helyett ezentúl csak e szerény nevet viselje mindvégig. « Szeretni Istent hévvel és aztán minden egyebet elfeledni!» ez jelszava. Mégis azt írja később egyszer: «Valakit elfeledni akarni, annyi, mint rá gondolni folyton ».

Harminczhat évig volt a karmeliták között. Imádkozott és sanyargatta magát. «Szegény teremtés! – kiáltott fel egyszer egy látogatója, – hogy dolgozik azokkal a kezekkel, melyek egykor a jogarral játszottak!» – «Mit csudálkozik? Hát nem a Montespan asszony szolgálója voltam utóbb az udvarnál? Itt legalább csak a szegények szolgálója vagyok.»

Egyszer a zárda kertjében egy fiatal apácát pillantott meg, a ki vizet húzott fel és tenyeréből ivott. Ez emlékezetébe hoz egy jelenetet a régi időkből. Fontainebleauban volt. A király egész udvarával sétálni indult. Egyszer csak elveszti La Vallièret szemei elől és midőn újra megpillantja egy csalitos helyen, látja, hogy egy kis forrás előtt van és tenyerével akar meríteni. Lajos oda megy hozzá és ő is iszik szomjasan, hosszan a picziny kezekből, azt mondván, hogy azokban a víz borrá változott. Ez elevenedik most meg előtte a fiatal nővér láttára. Nem tudja megakadályozni e régi kép eleje túlulását. «Uram, bocsásd meg!» szól és három hétig, büntetésül, egy csepp vizet nem iszik. Azután is csak naponta egy fél pohárral vesz magához.

Végre 1710 június 5-én elközeleg a pillanat, midőn régi vágya szerint megjelenhet lelke Istene előtt. «Ne sírjatok miattam, nővéreim, hisz ön csak előttemek megyek el» –ezek utolsó szavai. Egész Paris elmegy megnézni, midőn holttestét kiteszik, szokás szerint, a kórus nagy rácsa előtt.

És XIV. Lajos? Kevéssé volt megindulva – így értesít bennünket Saint-Simon, – és meg is mondta ennek az okát: La Vallière meghalt rá nézve már azon a napon, melyen a karmelitákhoz belépett. Így emlékezett meg arról,

a ki egész ifjúságának lelke volt. Így feledte el azt, a ki arra kérte őt Chambordban, hogy zúzza össze a palotának amaz ablakát, melyre I. Ferencz egy gyémánt hegyével ezt a verset írta:

Csalfa teremtés a nő,
Ki benne hisz, balga fő.

Midőn a nagy forradalom napjaiban a neki dühödött csőcselék szétszórta a «nap-király» hamvait Saint-Denisben, egy csapat a karmeliták kolostorát is megrohanta, hogy kivonszolják nyugvóhelyéről és szerte szórják a La Yallière földi maradványait. Azt hitték, hogy majd talán nagy értékű ékszereket találnak rajta, azok közül, a miket Lajos neki ajándékozott. De nemtelen dühökben keservesen csalódtak, mert csak fekete ruhájának pár foszlánya és csontjai voltak a sírban. 1793 október 14-én történt e csúf kegyetlenség «a munkások ebédje után», mint egykorú forrásban olvashatjuk.

MONTESPAN ASSZONY.

XIV. Lajos uralkodása valóban Franciaország legfényesebb időszaka. E kort teszik nevezetessé Bossuet, Pascal és Fénelon, Corneille, Molière, La Fontaine és Racine az irodalom terén; Condé, Turenne, Catinat és Duquesne a harcmezőn aratnak diadalokat; Mansard remek palotákat emel, Perrault a Louvre szobrait gazdagítja. Es a tudósok, írók, művészek élén maga Lajos áll, a ki dicsőséget dicsőségre halmoz. Mint fényes «napsugár» járja át alakja az egész tizenharmadik századot. Szépnek is magasztalják. La Vallière se azért gyúl lángra iránta, mert koronát hord a fején, ha nem azért, mert «olyan szép, mint egy király».

E fényes időszak utoljárt a Montespan asszony alakja sugározza be Lajos mellett. «Fehérebb volt, mint La Vallière, – írja egyik emlékiró, – szép szája és szép fogai voltak, de nagyon vakmerő kifejezés ült arcán.» Az orleansi hercegnő pedig így emlékezik meg róla: «Szép szőke haja volt, szép kezei és karjai, a mi nem volt La Vallière-nak. De ez igen szerény, tisztességet tudó természet volt, Montespan ellenben e részben csúf egy személy.» Végül Noailles herceg, a ki igen alaposan tanulmányozta a nevezetes nőt, azt mondja: «A természet minden ado-

mányával elárasztotta Montespan asszonyt: szőke hajának gazdag hullámaival, elragadó kék szemekkel, melyekben egyszerre élénkség és sóvárgás volt olvasható, ragyogó fehér bőre volt és olyan egész alakja, hogy besugározta azt a helyet, a hol megjelent.» így hát azt jegyezték meg róla, hogy ő nem szép volt, hanem maga a szépség.

Huszonkét éves volt, midőn férjhez ment Montespan márkához, 1663-ban. Három évvel idősebb volt La Vallière-nál, de asszonyiasabb alak is. Az udvarhoz kerülve, gúnyja nem kiméit senkit; maga-magára is élczetet csinált, «hogy megelőzzön ebben másokat». A király szívéhez ugyanolyan módon férközött, mint La Vallière, ő is udvarhölgye volt a királynénak. Akkor Tonnay-Charente kisasszony volt még a neve. Szerелеmből nyújtotta kezét Montespan márkinak; a ki szép, előkelő fiatal ember volt.

Lajos mindig későn szokott volt nyugalomra térni és az esti órákban rendesen a királyné termeiben jelent meg egy bizonyos időben. Montespan asszonyt mindig ott találta, kinek szellemessége nemcsak a királynét bilincselte le már régtől fogva, de a király figyelmét is megragadta, így kezdődött a királyné termeiben bensőbb ismeretségük.

Az a gondolat, hogy a király vonzalmát előbb-utóbb fel fogja kelteni, eleinte rémülettel töltötte el. «Eleget élünk már az udvarnál, – monda férjének egyszer, – menjünk vidéki kastélyunkba.» De a márki mit se akar erről hallani. Pár nap múlva a fiatal asszony megint férje keblére rejté fejét és azt mondja, hogy még van idő elutazni. «Nem értem, – szól a férj, – magyarázza ki magát, asszonyom.» – «Magyarázzam ki magamat. Nos, hát azt az ünnepet, melyről az egész világ beszél,

a király az én kedvemért rendeztetí.» – «Hát nem elég szép arra, hogy ünnepeket adjanak a kedvéért?» kérdi a márkí, leküzdve féltékenységét. – «Hát ha meg kell mondanom, tudja meg, hogy a király szerelmes belém! » – «Jól van; tudja kötelességét.» – «Igen, tudom kötelességemet, de mégis félek.»

Valódi végzetszerűség hajtja Lajos felé. Távozní akar és saját férje marasztalja. Nem sokára azután, midőn az udvar Versaillesbe Montespan távozott, asszony azt mondja, hogy elkíséri a királynét és kocsijában fog menni. «Talán azt akarja mondani, hogy a király kocsijában, asszonyom! Megtiltom, hogy távozzék!» szólt a férj. Montespan asszony fölemeli fejét és azt mondja, hogy most már nincs miért kérnie őt, hogy kastélyukba menjenek. A férj ütlegekkel halmozza el nejét, iszonyú jelenetet csinálva, s azt mondja, hogy boszújának csak felét tölti ki nején, felét a királynak tartja fenn. Az asszony megrémülve szalad ki Versaillesbe, értesítvén a királyt az őt fenyegető veszedelemről. Másnap már el is feledték a szegény főrjet, midőn egyszerre egy talpig gyászfeketébe öltözött férfi jelent meg a palota kapui előtt. Behatolt a legbensőbb termekig, a hol épen az udvaroncok a tanácsból kijövő királyra várakoznak. «Miért ez a nagy gyász?» kérdi XIV. Lajos a jövevényt, a ki nem volt más, mint Montespan márkí. – «Felség! nőmet gyászolom.» – «Nejét?» – «Igen, felség, soha se fogom többé látni.» – És szó nélkül távozott gyázkocsiján Parisba, a hol mindenkinek azt beszélte, hogy felesége meghalt. Eszelősnek tartották.

Montespan asszony valódi uralmának időszaka akkor kezdődik, midőn La Vallière a karmeliták kolostorába

Montespan asszony.

vonul, hogy azontúl csak imádságnak, sanyargásnak éljen. A királyné, a kiről Lajos maga beismerte, hogy csak egyetlen bánatot okozott neki egész életében, azt, midőn meghalt, – lemondó nyugalommal nézi az új kedvencz bevonulását. Mikor besúgják neki, hogy a királynak ez vagy amaz az udvarhölgy tetszik, azt mondja: nem engem illet, mondják – Montespan asszonynak. És midőn a király Montespan magával viszi diadalmas útjára Flandriába, a parasztok így kiáltanak, egy kocsiban látva a királynét, az anyakirálynét és Montespan asszonyt: «íme a három királyné! »

Csak Bossuet mer felszólalni a versaillesi palotában az újabb nőuralom ellen. «Gondolja meg, Felség, – így szólt egy alkalommal a királyhoz, mintha csak önnek mondták volna e szavakat: Mit ér az embernek, ha meghódítja az egész világot, ha lelkét mégis elveszti? Mi vigasztalja meg ily nagy veszteségért? Mit ér önnek, Felség, ha győzelmes, rettegett az emberek előtt, midőn ben-sejőben legyőzött és fogoly? Kérje hát az Istent, hog}T szabadítsa meg; én is erre kérem minden erőmből szüntelenül. Nyugtalanságom napról-napra növekszik, mert látom, mily nagy veszedelmek fenyegetik.» – Es a király csakugyan elröstelkedik fogsága fölött. Megígéri, hogy ezután csak nyilvánosan fog beszélni és találkozni Montespannal. A midőn ismét megjelen Versaillesben, a király komoly kimértséggel kezd hozzá beszélni az egybegyűltekek előtt. Montespan azt mondja, hogy kár a szót vesztegetni, így is tudja, hogy az ő ideje lejárt. És ő, a kinek soha könny nem jött szemébe, sírni kezd. «Asszonyom, – mond a király, megfogva kezét, – valamit akarok Önnek mondani» – és egy ablakmélyedésbe vezet. «Ön bolond»,

mondja Montespan, midőn senki se hallja. «Igen, bolond vagyok, mert nem tudom elfeledni.» És Montespan diadalmasan mosolyogva tér vissza az udvari emberek közé.

Mégis lehangolódik napja lassankint. Az 1679. év őszén a király nagy ünnepélyt rendeztet. Montespan asszony neve azonban nincsen a meghívottak között. «Felség, – monda szokásos keserű gúnnyal, – egy kegyet akarok kérni... Engedje meg, hogy az utolsó kocsiban foglaljak helyet legalább és csak az előszobába lépjek be.» – «Nem, – felel a király, – mert akkor az utolsó koci lenne a legelső és az előszoba szalonná válnék.» – Ebben az időben írja Sévigné asszony: «Azt mondják, hogy Fontainebleauban pillanatra se szűnnek meg az örömek és gyönyörűségek. A Maintenon asszony kedveltsége mind nagyobb lesz, a *Quantoé* (Montespan asszony) szemmel láthatólag csökken ».

«Felség, – monda Bossuet, – addig, a mig szenvedélyének szolgálai hatalmasabbak lesznek, mint államának szolgálai, addig szenvedélyei mindig veszedelmesek lesznek az államra.» – «Nos hát, – kiáltott fel a király, – elhagyom szenvedélyeimet. » – Bossuet ekkor azt kívánta, hogy a király búcsúlevelet írjon Montespan asszonynak. A király csakugyan ír. Bossuet maga viszi el, maga hozza meg a választ is. Így tart pár napig ez a levelezés. Senki se mer fenhangon kacagni e komédia felett, csak egy – Ninon de Lenelos. XIV. Lajosnak szokásává lett, hogy minden udvari eseménynél azt kérdezte: «Mit mond erre Ninon? » Valóban fura idők lehetnek azok, midőn Ninon mintegy a közvélemény képviselőjeként szerepelt!

Egyszer aztán mégis csak meghozza Bossuet a búcsúlevelet a királytól. «Ne is beszéljen semmit, – monda

Montespan asszony, – tudom, hogy a halotti beszédemet jött elmondani.» – «Igen, márkiné asszonyom, a király csakugyan nem szereti önt többé.» Parisba megy, remélve, hogy ott barátai körében feledést talál. Csak ekkor veszi észre, hogy nincsenek barátai. De van mégis valakije! A karmeliták kolostorába siet és a La Vallière karjaiba borul. «Miért sír? – kérdi ez tőle. – Én már nem sírok többé.» – «Mily boldog, hogy nem sír; ah! én mindig sírni fogok.»

Montespan asszony azonban nem veszi oly nyugodt lemondással uralma megszűnését, mint vette La Vallière. Ingerült hangú levelet ír a királynak. Ez elolvassa és így szól környezetéhez: «Hát Montespan asszony még mindig szeretne?! » Nem tud beletörődni új helyzetébe sehogy, nem abba, hogy mindenkorra el kellett hagynia a Tuileriákat, a versaillesi palotát, Marlyt, dicsőséges napjainak mindeme színhelyeit.

Azzal igyekszik vigasztalni magát, feledést keresni, hogy megnyitja egész Paris elegáns világának fényes termeit. És egész Paris, nem, egész Franciaország felkeresi e termeket. Ott vannak La Fontaine, Boileau, Mignard, Coysevox, Girardon a kor jelesei közül. Csak Eacine nem megy el oda, mert hisz ő a Maintenon asszony bizalmasa. De XIV. Lajost hiába várja!

Az udvar Fontainebleauba megy. Ezt meghallva, Montespan asszony is petit-bourgi kastélyába siet. Hátha átjön a király őt meglátogatni! Mennyire meg volna lepve, ha eljönne. Mert a kertje ép olyan, akár a versaillesi; szalonja hű mása a XIV. Lajos kis szalonjának. A mennyezet festményei csodálatosan vannak utánozva, a kandalló ugyanazon mester kezéből való. A király méltán kiált-

hatna fel: «Márkiné! hisz ez itt az én ingaóráám!» – És Montespan asszony azt felelné: «Felső! ez ugyanaz az óra, de nem *azt* az időt mutatja már» ... De Lajos csak egyszer jött el Petit-Bourgba és akkor Montespan asszony már nem volt az élők között.

Montespan asszony, a ki csak nagyravágásának adta mindig tanújelét, szívbeli jóságról soha legkisebb bizonyosságot se tett, halálában az igazi bűnhődés elretentő képét mutatta meg. Egy érvágás következtében múlt ki elhagyatva, nyomorultan. Évenként el szokott menni a bourboni fürdőbe, daczára hogy orvosai eltoltották ettől. 1707-ben aztán az vesztét okozta. Már odaérkeztek roszul érzé magát. Később orvost hivatott és ez azt mondta, hogy nagy vértolulásai okozzák betegségét, eret kell hát magán vágatni. Az orvos eret vágott rajta, de olyan szerencsétlenül, hogy elalélt bele. Mikor magához tért, kétségbeesve kiáltott fel: «Megölt, gyilkos!» és elüzi magától az orvost. Mire fia megérkezik, meghal. De tragikus vége ezzel még nincs befejezve. Végrendeletében azt hagyta meg, hogy belső részeit és szívét a Saint-Joseph templomba tegyék. De az az ember, a kit megbíznak azok elvitelével, csakhamar visszafordul, mondván, hogy nem képes ezzel a dologgal egy lépést se tenni. A bourboni kapuczinusok kolostorába viszik hát a belső részeket, kérve, hogy ott temessék el. Misét akarnak előbb tartani, de még mielőtt a misének vége lenne, a belső részek őrzője odadobja azokat a kutyáknak egy árokba. Mikor e borzalmas dolog híre az udvarhoz eljutott, a márkiné egy régi udvarlója félhangon így szól: «A belső részei és szíve! Hát csakugyan volt szíve?»

XIV. Lajos Montespan asszony halálának hírére se

talált más szavakat, mint ezeket: «Sokkal régebben meghalt nekem, semhogy ma bánkódhatnék fölötte.»

És Montespan márki? Ama nap után, hogy gyászruhában megjelent a király előtt, montespani büszke kastélyába vonult a Pyrenék közé, ott élt még vagy félszázadon át, soha nem gyógyuló sebével. «Ott élt egész hátralevő életén át, – mondja róla Saint-Simon, – és meghalt, még mindig szeretve nejét, de soha sem bocsátva meg.» Mikor Montespan asszony uralma véget ért, levelet írt férjének, kérve, hogy mint utolsó szolgáját fogadja be házába. De a márki válasza se méltatta. Mikor Montespan márki meghalt, Maintenon asszony olvasott fel a királynak a bibliából. Épen Dávid és Bethsabé történetét olvasta. «Még egyszer», monda a király. És Maintenon asszony újra olvasta a bibliai történetet. «Ez az én történetem Montespan márkival, – szolt elgondolkozva XIV. Lajos, – a kit elevenen eltemettem kastélyába.»

Montespan asszonyban, – írja egy kortársa, – nem annyira mély szenvedély, mint a telhetetlen nagyra vágyás, az uralom áhítása volt a fő vonás. Csakugyan meghalt hát azon a napon, melyen fényes otthonát ott kelle hagynia, lemondani koronás pártfogójáról mindenkorra. Mert «azok az asszonyok, a kik a szerelemből életök történetét csinálják meg, megírhatják sírversüket már azon a napon, midőn nem szeretik őket többé».

LECOUVREUR ADTIENNE.

Az ilyen czímen nálunk is jól ismert drámának meséje nem a költői képzelem szüleménye, hanem minden részletében valóság. Hősnőjének titokzatos halála ma sincs földerítve. A múlt század érdekes, híres asszonyainak egyik legkiválóbbika volt. És a miket a színpadi Lecouvreur Adrienne beszél szerelméről, titkos nagy szenvedéseiről, azt az élő Adrienne az általa szintoly ismeretessé lett Szász Móricz gróf iránti utolsó, nagy szerelmében mind érezte a valóságban. Csodálatos egy alak, a ki nyíltan megmondja halálos ellenségének: Bouillon hercegnőnek, hogy: «a színpadi hercegnőknek az az előnyük van a valóságos hercegnők felett, hogy míg amazok csak esténként komédiáznak, ezek, a valódiak egész napon át!»

A Champagne egy szerény kis falujában: Dameryben, és Bouly Mária gyermeke az *Adrienne* nevet. Mint első életírója: Allainval mondja, már kis gyermek korában nagy kedvvel szavalta verseit úgy, hogy Fismesben, a hová később atyja, az egyszerű kalaposmester költözött, a parasztok szívesen vitték magukkal otthonjukba, hogy szavatait hallgassák. Mikor az atyja Parisba költözött, a kis Adrienne már tíz éves volt. Az apa ép a Comédie

Française közelében vett lakást, nem is sejtve, hogy lánya annak egykor még fénylő csillaga lesz.

Legelső jeleit színésznői nagy tehetségének akkor adta, midőn még ugyanabban az évben (1705) egy kereskedőnél néhány fiatal ember és leány jött össze, hogy színdarabot játszanak. A «Polyeucte» tragédia, meg egy vígjáték volt a műsoron. Az előadásoknak csakhamar híre ment a negyedben. Értesült azokról Du Guê elnökné is és saját pompás palotájában rendezett a kis csapattal előadásokat. Már akkor azt mondták Adriennere: csak egy lépést kell tennie és ott van, a hol a Théâtre Français művésznői. A fiatal leány nagynénje révén egy ép most Lengyelországból visszatért színészszel, Le Granddal ismerkedett meg, ki közepes tehetségű színész volt, de kitűnő tanító. Vidéki társulatokhoz ajánlta őt. Tizenkét évi kóborlás után 1717 márczius 27-én lépett fel először a Comédie Françaiseban a Crébillon «Elektra»-jában, és egy csapásra meghódította a közönséget.

Alig hogy Parisba visszatért, Szász Móricz gróf jelent meg előtte. Ezzel a gróffal « a szívek ép oly kevésbé tudtak daczolni, mint az erősségek». Jött és győzött mindenütt, s Adrienné is olyan halálosan beleszeretett.

Móricz grófot, a Frigyes Ágost szász választófejedelem, majd lengyel király fiát középtermetű, rendkívüli erejű, nemes, szelíd és egyúttal harcziás tekintetű férfinak festik. Az, hogy mindenütt az asszonyi szívek meghódítójaképp ismerték, csak ingerlő lehetett a híres művésznőre. «Ez a Don Juan, – írják róla, – egy lópatkót úgy tudott ketté törni, mintha csak egy darab piskóta lett volna. Természetes hát, hogy meghódította az olyan finom, törékeny teremtest, a minő a nagy színésznő volt.» Boldogságuk egén nem

láttak felleget három éven át. De midőn akkor a kurlandi hercegi szék megürült és Móricz útra kelt, hogy megválasztassa magát s három évi távollét után kudarczczal tért vissza, akkor már megcsappant vonzalma a művésznő iránt.

Annak a féltékenységnek, mely ez időtől elfogta a nagy művésznőt, egy ízben nagy feltűnést keltő módon adott kifejezést. Midőn egyszer «Phedra» előadásán a szász grófot a zenekarba látta belépni, ama szavaknál, midőn azt mondja Hippolytenek: «Ha elvonod tőlem kardjaidat, add ide kardodat!» – a színészre vetette magát, kirántotta annak kardját és azt a gróf felé dobta három-ezer néző szemeláttára. De ez csak arra volt jó, hogy megadja a kegyelemdőfést a már úgysis haldokló szerelemnek.

A szász gróf elhidegülésének oka különben Bouillon hercegné ármánykodása volt, a ki megígérte neki, hogy nagyravágó céljaihoz fogja segíteni. A húsvéti szünet alatt ez a szenvedélyes, sötét lelkű asszony Lecouvreur Adriennét is meghívta magához pontoisei falusi kastélyába, hol fejedelmi módon fogadta. Mielőtt meg akarta volna ölni, keblére ölelte. Valószínűleg akkor határozta el megmérgeztetését is.

E titokzatos történetben a főszerep Bouret Simon abbénak jutott, ki a Bouillon hercegnő gálád tervét följelentette, de később mindent visszavont, hogy tovább ne senyvedjen a Bastille börtönében. Ezzel a kis púpos emberrel a festés révén került össze a gonosz hercegnő. Mikor harmadszor ült neki a hercegnő, azt kérdé tőle, hogy ismeri-e Lecouvreur kisasszonyt? Majd arra kérte, hogy vigyen el neki egy levelet, melyet tollba mondott

neki. A levélben egy herceg szerelmet vall a művésznőnek és arra kéri, hogy hagyja el mihamarabb a szász grófot. Másnap azonban már a hercegnő visszavonta a levelet. E helyett azt mondta neki, hogy legyen ott tizenegy órákor a Tuileriák kapujánál a Port-Boyal oldalán. Bouret elment és ott csakhamar két álarczos férfi kereste fel őt, a kik sok pénzt Ígérték neki, ha elmegy Lecouvreur kisasszonyhoz és bizonyos labdacsokat beadat neki, melyeknek, mint mondták, csodás erejük van, közönyössé tevén őt teljesen a szász gróf iránt és szerelmessé egy más férfiúba. Bouret ezt megígérte. De később meggondolta a dolgot és levelet írt Lecouvreur kisasszonynak névtelenül, melyben arra kéri, hogy másnap, 1729 július 25-én, legyen a Luxembourg nagy terrasán délutáni öt órákor, hol egy abbé háromszor fogja megérinteni a kalapját, midőn mellette elhalad s fontos dolgokat fog vele közölni. Másnap a művésznő csakugyan elment két kísérelőjével és akkor Bouret megmondta neki, hogy meg akarják őt mérgezni.

— Valaki az operából, úgy-e? – kérdé a művésznő?

— Nem, – felelte Bouret.

— Akkor hát valaki a Bouillon-palotából.

Erre fölkerestette a szász grófot és tanácskoztak, hogy mit tegyenek. Végre azt mondták Bouretnek, hogy menjen el és hozza el azokat a labdacsokat. Ez meg is történt július 29-ikén, Bouret egy kis csomagban elhozta a fehéres színű labdacsokat. A csomagot a művésznő a szász gróf jelenlétében bontotta fel és a mikor a labdacsokat megszólták, mindhárman rosszul kezdték magukat érezni.

Bouret abbét még aznap este tíz órákor elfogták és a Saint-Lazareba szállították. A labdacsokat Geoffroy,

Lecouvreur Adrienne.

az akadémia tagja vette vizsgálat alá és egy kutyán próbát tett velők. A labdacsook némelyike gyanúsna látszotta, de azok kis mennyisége nem engedte meg, hogy ítéletet lehessen hozni minéműségük felől.

A történeteket az abbé bevallotta a rendőrség előtt is, de már az első pillanattól fogva úgy tekintették a dolgot, mint koholt történetet, melynek révén jutalomhoz akart jutni, vagy pedig pusztá gonoszságból cselekedte az egészet. Három hónapi fogság után szabadon bocsátották, de midőn a közönség soraiban is elterjedt az a hír, hogy Bouillon hercegné meg akarta mérgeztetni a nagy művésznőt, Bouillon herceg megtámadta a rendőrfőnököt, hogy miért engedte ki a denuncziáló Bouret abbét. Es a szerencsétlent csakugyan újra bezárták «a hírneves művész, Lecouvreur felől terjesztett hamis hírek miatt».

Lecouvreur Adrienne február 15-én lépett fel az «Oedipe» című tragédiában. Az előadás után olyan rossz lett, hogy ágyba kellett fektetni. Két nap múlva az orvosok belső vérzést állapítottak meg és heves válság után február 20-án délelőtti tizenegy órakor a nagy művész kiadta lelkét.

Húsz hónapi fogság után Bouret abbét megint szabadon bocsátották, miután minden vallomását visszavonta és bocsánatért esedezett a megbántott Bouillon hercegnőnél. De a közvélemény ez nem csendesítette le. Egy jezsuita, ki a Bastille gyóntatója volt, maga is így ír egy alkalommal, midőn Bouret abbét börtönében meglátogatta, a rendőrfőnöknek: «Láttam a fiatal abbét és sokáig beszéltem vele. Határozottan állítja, hogy ő nem akar senkinek se ártani, de nem tehet önmaga ellen se. Iszonyú és igen komoly dolog ez!» Voltaire maga is ezt írja a nagy

művésznő haláláról: «Karjaim közt halt meg, bélgyulladás ölte meg. Minden egyéb, a mit mondanak, csacska hír és nincs semmi alapja». De ugyanekkor Bonhier elnök így ír egy levelében: «Lecouvreur kisasszony halála iszonyattal tölti el az embert; igen le vagyok hangolva miatta». A valóság nem került napfényre soha. Bouret azt vallotta egy Duval nevű rendőrségi hivatalnoknak, a Bastille irattárában őrzött megjegyzése szerint, «hogy az egész rágalmat csak azért gondolta ki, hogy ily úton bejuthasson Lecouvreur kisasszonyhoz». Mi történt vele később? Nem tudni. Titkát magával vitte a sírba.

Márczius 21-én fekete szegélyű lapok jelentették, hogy a Comédiet bezárják a Lecouvreur Adrienne halála miatt. A temetés a botrányok egész sorozatává lett. A saint-sulpicei plébános kereken kijelentette, hogy nem temetheti el a nagy művésznőt, miután az «nem adta semmi jelét annak, hogy megbánta volna a hivatásával járó botrányokat». A nagy művésznőnek még szentelt földben se lehetett nyugodnia, mert a pap nem engedte meg, hogy a temetőbe tegyék örök nyugalomra. Éjjel, titokban vitték ki a holttestet egy bérkocsin és valami puszta helyen temették el. Hol? ma se tudja senki. Testét oltatlan mézszzel földték he, talán azért, hogy minden további kutatásnak elejét vegyék.

Móricz szász gróf, ki húsz évvel későbben halt meg, végrendeletében meghagyta, hogy testét oltatlan mézszzel földjék be. Bizonyára Lecouvreur Adriennere gondolt, midőn így rendelkezett, – írja egy krónikás. De ez a kívánsága nem teljesedett.

POMPADOUR.

A roskadozásnak indult francia trón utolsó fényes éveit élte. Igaz, hogy ez a roskadozás lassan haladt előre, de már alapjaiban meg volt ingatva. A szétzüllés kezdetét vette. A királyi udvarban már rég felütötte tanyáját.

A király hiába keresi a boldogságot a családi tűzhely-nél. A királyné: Lesczinska Mária, megtörve viseli sorsát, mely a nem szeretett, mellőzött asszony keserű sorsa, egyformán keserű a szegénységben s a fejedelmi pompa közepette. Egymás után érik a megaláztatások; a király mit sem törődik vele. Hogyan is törődnek, midőn most a szép Châteauroux hercegnő tartja lánczaiban. A királynénak még pénzzavarokkal is küzdenie kell; Marlyban egy egész nyáron kölcsönvett pénzzel kártyázik! És egyik levelében azt írja: «A legegyszerűbb, a legártatlanabb örömek se tartattak fenn számomra. » Imádkozással, olvasással és festéssel tölti idejét távol a versaillesi zajtól.

XV. Lajos pedig ez alatt egymás után adja át magát muló, röpke szenvedélyeinek. Châteauroux hercegnő után Luynes hercegnő az, a kinek társaságában legjobban érzi magát. Már-már beleun a futó, úgyszólván naponta változó örömökbe. Érzékeit a tökéletes eltompultság kezdi elfogni.

Ebben az időben egy rendkívüli szépségű, fiatal asszony tűnik fel Parisban, csakhamar lázba, csodálatba ejtve a társaság minden rétegét. Nemcsak szép, de rendkívül szellemes, tehetséges is. A mi csodását, csábítót csak megad a természet az asszonyi nemnek, annak ő mind birtokában van. Már nevelése is rendkívüli. Idiote tanította az énekművészetre és zongorázásra, Guibaudet a tánczra, és a kik látják, hallják, azt mondják, olyan mindezekben, mint az opera legelső tagja. Crébillontól sajátítja el a szavalás és finom beszéd művészetét. Es senki nálánál ügyesebben nem ülheti meg a tánczoló paripát; senki ajkáról nem zenghet édesebben, dallamosabban a szó, mint az övéről.

Paris szalonjai valósággal versengnek érte. Bernard Sámuel azzal a bánattal hal meg, hogy őt nem láthatta, nem hallhatta. Egyik legelőkelőbb szalonban: d'Angervilliers asszonynál Mailly asszony énekelni hallja őt és el van ragadtatva. Hírét elviszi az udvarhoz is. Hónault elnök Montigny-től jöve egy vacsoráról, így ír róla: «Egy asszonynyal találkoztam itt, a legszebb mindazok közt, a kiket csak láttam valaha életemben. Etioles asszony tökéletes a zenében; elragadóan, rendkívüli ízléssel énekel. Százféle dalt tud és úgy játszik, hogy az ember azt képzei, mintha az operában lenne.»

Madame Étioles-nek, – mert ez a későbbi *Pompadour* valódi neve, – a legvakítóbb fehér bőre volt, a mivel mindenkit elragadott. Ajkai kissé halványak. Szemei meghatározhatlan színűek, melyekben a fekete és kék szemek minden ragyogása és megigéző hatalma egyesül. Haja világos gesztenyebarna, melynek gazdagsága ritkítja párját. Vakító fehér fogsor csillog ki ajkai közül. Mosolya a

legcsábosabb s olyankor orczáin gödröcskék jelennek meg, a mint a «Szép kertésznő» című képén látszik. Termete közepes, kerekded, tagjai csodálatosan szabályosak. Kezei tökéletesek; minden mozdulata rendkívül könnyed, de egyúttal szenvedélyes, élénk. Arczán a kifejezések csodás sokasága, majd gyöngéd, majd nemesen komoly, majd dévaj kecs jelenik meg rajta.

Az egyetlen foltot e ragyogó alakra származása veti. Mert atyja közönséges, alacsony származású ember, a kiből a pórias durvaságnak, később leánya nagy szerencséjének beköszöntével, az esztelen henczegésnek nem kis mértéke mutatkozott.

Szerelem nélkül, hideg szívvel megy férjhez egy minden tekintetben jelentéktelen, csúnya, kicsiny, ügyetlen emberhez. Már akkor valami titkos vágy tölti el szívét, hogy a király barátnője legyen. Hagyományai közt találunk egy tételt, melyben 600 livret hagy Lebon asszonynak, a miért kilencz éves korában megjövendőlte neki, hogy egykor Lajos barátnője lesz. Ez a gondolat soha ki nem vész fejéből, e vágy ki nem alszik szívében. Mikor férjhez ment, akkor is fennen hangoztatja, hogy csak a király tudná őt hűtelenné tenni férjéhez. Minden áron arra törekszik, hogy a király szemei elé kerüljön. De hogyan?

Lajos épen a sénarti erdőben tartja vadászatait. Etioles asszony Diánaként ott forgolódik az erdőben a legfantasztikusabb ruhában, csakhogy a király megpillantsa őt. Végre ez sikerül is neki. De csak egy futó pillanatra. Már ez is elég, hogy az udvarnál meginduljon a sugdolóadás.

– Tudja-e, hogy a kis Etiolest akarják a királynak

Pompadour márkiné.

La Tour festménye

adni? kérdi egyszer Chevreuse hercegné Châteauroux hercegnét.

Ez elég arra, hogy a hatalmára féltékeny hercegné megtiltsa a kis Etiolesnek a sénarti erdőben való baranogolást a király vadászatai alkalmával.

És a kis Etiolesnek csakugyan vissza kell vonulnia, várnia kell, míg Châteauroux hercegné meghal, hogy akkor újult erővel kezdje a csábítást.

A dauphin házassága alkalmából Mária Terézia spanyol infansnővel, 1745 február 28-ikán nagy álarczosbált rendeznek a nap öröme a párisi városház termében. Lajost fáradtságából újra felvillanyozza a tündéri látvány, melyet a nagy csomó szebbnél szebb asszony jelenléte nyújt. Ám bármennyire forgolódik a terem szépei közt, egy végtelen ügyes, kedves maszk üldözésétől nem bir szabadulni. A démoni teremtés csak a király hosszas unszolására veszi le álarczát. De ugyanabban a pillanatban zsebkendője a földre hull. A király felveszi és utána dobja. És azonnal szárnyra kél a futó szó az egész termen át: «A zsebkendő el van dobva!»

Kis idő múlva panaszkodik Binetnek, a ki a kis Etiolesnek rokona, hogy végkép unja már a léha szerelmeket.

Binet a kis Étiolesre tereli a beszédet és ajánlja őt a király figyelmébe. Ez, – mondja többek közt, – már kis gyermekkorától titkon rajong érte. Emlékébe hozza a sénarti erdőbeli vadászatok, a dauphin házassága alkalmából rendezett bál jelenetét. Pár nap múlva *Etioles* asszonyt ott látják közvetlen a király páholya mellett. A következő napokon a király nem jelen meg az ebéden, magában étkezik kabinetjében, mondják. De tudni vélik,

hogy vele van – a kis Étioles, a kinek gyermekálmai teljesülni kezdenek.

A mámor első napjai után azonban Lajoson váratlan változás megy végbe. Nem adja át magát azonnal új szenvedélyének. Megáll, mintha gondolkodóba esett volna. Binet közbevetésére van szükség, a ki azt mondja a királynak, hogy Etioles meghal, ha a király elhagyja. 1745 április 22-én aztán újra meghívják őt vacsorára a királyhoz, mely csak reggel öt óra felé ér véget. Most elérkezettnek látja az időt arra, hogy megvesse alapját a királyhoz kötöttségének. Nem akar férjéhez visszatérni és félelmét hozza fel. Lajos csakugyan megengedi neki, hogy ne térjen vissza férjéhez és a versaillesi palotában helyezik el. Midőn Lajos a hadsereghez megy, már biztos abban, hogy visszajövén a király, elismert barátnője lesz.

Bízva a királyi pártfogásban, a háború alatt mégis elhagyja Versailles-t és Étiolesbe vonul vissza. A világ már tudja a történéseket. Tudják, hogy a szép Etioles asszony a király barátnője lesz. Voltaire egyike az elsőknek a hízelgők táborában. Ekkor írja hozzá, Lajosnak egy győztes csatája után, a következő verset:

Mikor Lajos, a hős, a kedves,
Kit bálványoz Paris népe,
Fényes csatában győzedelmes,
Üdvöt kívánni lehet akkor
Az isteni Etiolesnek érte.

A király maga is többször ír neki. E levelei egyikében címezi őt *Pompadour* márkinónak és ebben a levélben benne van az okmány is, mely e címet és rangot adja neki.

Etiolos asszony, most már *Pompadour* márkiné 1745 szeptember 14-én éri el álmai boldog megvalósulását, mert e napon mutatják be a versaillesi udvarnál. Mindenki feszülten lesi, mint fog viselkedni a királyné az új barátnővel szemben és biztosra veszik, hogy pár hideg, közönyös, mindennapi szóval fog mellette elszurranni. Mily nagy azonban a jelenlevők álmélkodása, midőn a királyné szívélyesen e szavakkal fordul a bemutatotthoz:

– Mondjon valamit Saissac asszonyról, a kit olykor örömmel láttam Parisban.

Mert ez az egyetlen magasrangú, társaságbeli ismerőse Pompadournak, a kiről a királyné tudakozódhat tőle, mint valami szintén társaságbeli hölgytől. A bemutatott annyira meg van hatva e nem várt kegyességtől, hogy nem is felelve e kérdésre, így szól:

– Madame, az én legnagyobb vágyam: önnek mindenkor tetszeni.

A némán tűrő, engedő asszonynak ez a kegyessége bírja rá Pompadourt arra, hogy csakugyan mindig kedvében akar járni Máriának. Ez nem haragszik rá. Miért is haragudna, hisz ő nem oka semminek. Sőt egyik levelében határozott kifejezést is ad ennek. Nem nehezelt rá, mi ellenszenvet se érez iránta, – mondja, sőt jól esik szívének, hogy mindig figyelmes akar lenni iránta.

Pompadour e naptól, bemutatása napjától kezdi szőni lázasan kieszelt tervszerűséggel ama háló szálait, melylyel a királyt egészen magához fűzze, hatalmában tartsa. Agyának minden gondolata, szívének minden érzése, egész valójának minden megejtő hatalma erre a célra tör. Nem a mindennapi courtesane eszközeivel dolgozik ő e célra. Ezt már rendkívüli lénye is kizárja, de tudja, hogy

királyi barátjánál hiábavalók is lennének azok, sőt hamarosan bekövetkezne a megunás, kiábrándulás. Hogy meg ne unják, hogy folyton új meg új csábbal tudja őt magához vonni, ez minden igyekezete.

Lajost így lassankint aztán teljesen hatalmába is keríti. Nemcsak attól a gondolattól irtózik, hogy ő valaha csak egy pillanatnyi unalmat szerezzen neki, de másnak se engedi ezt. Mikor Maurepas hosszadalmas előterjesztései már terhére vannak a királynak, egyszer csak oda szól az államférfinak:

– No, most Isten önnel, Maurepas úr! Isten önnel!

És dévajságával percek alatt egészen átváltoztatja a királyt, a ki az imént még bóbiskolt a politika gondjai között.

Hatalmát a király fölött nemcsak tudja, ele érvényesíti is a legnagyobb fokban. Midőn egyszer Maurepas a királynál van, Pompadour egy pecsétes levél megsemmisítését kívánja.

– Akarom, hogy M . . . úr visszatérjen, igen ... a király nevében!

– Igen, – szól az államférfi, – ha a király elrendeli.

– Csak tegye azt, a mit a madame mond, – szól

Lajos hidegen.

Csak természetes, hogy e befolyás szálla a szigorú államférfiak szemében. Főleg a Maurepas szemében. Egy vacsora után Pompadour kérdőre vonja, hogy mikor fogja már kitudni egy reá írt gúny vers szerzőjét.

— Ha megtudom, majd megmondom a királynak, – felel ez egykedvűen.

— Uram, – szól erre indulatosan Pompadour, – ön úgy látszik, vajmi kevésbe veszi a király barátnoit.

– Sőt inkább mindig tisztelem őket, akármilyen fajtából valók is, – felel változatlan nyugalommal Mau-repas és keményen nézett a szép asszony szemei közé.

De rövid idő alatt meg is bukott aztán. Ez volt a jutalma ama nagy merészségeért.

Pompadour egy egészen új mulattató eszközt talált ki a király számára s ez a «théâtre des petits appartements», a hogy a Pompadour asszony színházát elnevezték. Az éremgyűjtemény, a Cabinet des médailles mellett volt ez a kis színház, a versaillesi palota egyik szárnyában elhelyezve. 1747 január 17-én tartották ott az első előadást Molière «Tartuffe»-jével. Lajos el volt ragadtatva s egy este, a színházból jövet azt mondja Pompadournak:

– Ön a legbájosabb, legkedvesebb francia asszony!

E kis színház főszemélye természetesen Pompadour; mellette ott voltak még Brancas hercegné, Sassenage asszony, Pons asszony. A színészek közül pedig Nivernois, de Meuse, de la Vallière és de Croissy váltak ki. A színháznak egész szigorú szabályzata volt, akár a Comédiének. Es oda csak a legkiváltságosabb halandók juthattak be. Pompadour maga készítette a belépő-jegyeket. A jegyen a szép Izabella volt látható, kezében egy nagy legyezővel, mögötte a szép Leander, inasától: Pierrot-tól kisérve.

Pompadour hatalmának tetőpontján van. Keze belejátszik a legfontosabb államügyekbe. «Meg vagyok elégedve, – szól a minisztereknek, kik jelentéseiket előtte terjesztik elő a királynak.– Látogasson meg Compiègneben», – szól a követeknek. A művészettel párosult legnagyobb pompa veszi körül. Apródjai nemes ifjak, uszályát kiváló, régi családok sarjai viszik. Nagy rajongását a művészetek iránt a versaillesi Bellevue kéjlak berende-

Pompadour, mint «Szép kertésznő».

Vanloo festménye után.

zésében mutatja meg leginkább. Ő maga ad képtárgyakat Vaulosnak, a kor legnagyobb festőművészenek. Az öltözködést is valódi művészetté emeli, ebben is tanújelét adva kifogyhatlan leleményességének, hogy a királyt magához fűzve tartsa. Majd mint szép kertész Miry jelen meg előtte, majd mint szultána, majd a nevéről elnevezett pongyolában.

Varázserejének tudatában is attól remeg mégis, hogy elveszti a király kegyét. Ennek kifejezést is ad környezeté előtt. «Félek, hogy elvesztem a királyt és mást vesz magának. » Szívszorongásai közepette mindenféle mesterkedéshez folyamodik. Majd ismét teljesen bízni kezd hatalmában, hogy a királyt senki sem hódítja el tőle. És valóban csakhamar olyas valami történik, a mi csak újabb, hatalmas jele nagy kegyeltségének. 1756 február 5-én a királynő számfeletti palotahölgyévé nevezik ki. Lescinska Mária hiába lázad fel e gondolat ellen, hiába szedi össze minden erejét, hogy megghiúsítsa a király tervét. Utóvégre is keserű megadással viseli sorsát most is, mint előbb már oly sokszor.

– Sire, nekem van egy királyom az égben, a ki erőt ad a szenvedések elviselésére, és egy királyom a földön, a kinek mindig engedelmeskedem.

Ezek utolsó szavai ebben a szívét sok keserőséggel eltöltő dologban. Február 8-án, vasárnap mutatják be a királynénak az új palotahölgyet, a ki jelen van a nagy vacsoránál. Másnap pedig megkezdí szolgálátát a királyné mellett, elkíséri a misére, ott van ebédjénél.

Az egész világ ünnepli őt. Voltaire, ez a kedvencze, a «Navarrai herczegnő»-t az ő kérésére írja meg az udvari ünnepélyek számára. Neki ajánlja «Tankréd»-jét. Korának a szellemi élet terén e legbefolyásosabb emberét különben

Pompadour is mindenképen kegyébe veszi. Nem egy munkáját saját felügyelete alatt nyomatja ki a versaillesi palotában. Es nemcsak hazája ünnepli. A nagy császárnő, Mária Terézia, levelezésben áll vele, hálás politikai szolgálataiért. «Ma cousine»-nek szólítja és hetvenhétezer livrebe került, drága, gyémántos arczképét küldi neki.

A Pompadour napja azonban már alkonyodik. Hervadni kezd lassú, de észrevehető hervadással. Már gyermekéveiben is erős vérköpésben szenvedett s régi baja most újra feltámadt. Már 1751 május 20-án igen nagy roszullétről panaszkodik egy Marlyból írt levelében. Két nap múlva pedig maga a királynő írja egy barátnőjének, hogy Pompadouren eret kellett vágni. A király hatezer livrevel jutalmazta ezt a türelmességét, hogy az orvos késének alávetette magát. Régi szépsége muladozóban van. Soványsága, mely már két évvel előbb is észrevehető volt, most már mindenkinek föltűnik. Heves szívdobogás is gyötri olykor. Mind jobban összemegy, hiába festi arczát nagy művészettel, hiába igyekszik soványságát eltakarni; régi, telt idomainak csodás körvonalai mindenkorra eltűntek.

Ez évekre terjedő lassú hanyatlás folyamán még a pénzzavarokkal való küzdéstől se maradt megkímélve. 1746-ban a király még huszonnégyezer livrenyi tartásdíjat rendelt neki havonta, de lassanként ez négyezerre olvadt le. Még 1747-ben ötvenezer livrenyi karácsonyi ajándékot kapott, ez is lassanként leolvadt semmire. 1760-tól, a hét-éves háború idejétől fogva, Lajosnál a pénz és szerelem egyaránt fogytán lévén, a tartásdíj már csak háromezer livre havonta. Betegsége alatt bizalmasa, Collin, kénytelen hetvenezer livret kölcsönözni. Pompadour óriási vásárlá-

sokat tett folyton, nemcsak a ritkaságokat, gyémántokat nalmozva fel, de földeket, palotákat is véve. Így történetetett aztán, hogy óriási jövedelmei daczára halálakor csak harminczhét aranyat találtak íróasztala fiókjában. 1764 tavaszán nagy köhögési rohamok kínozzák, de csodálatos életereje, élni vágyása még egy utolsó lángot vet. Ez évi április elsején mindenki csodálkozására, mintha a régi virágzását akarná megismételni, magához tér betegségéből. Felgyógyulását Cochin remek allegorikus metszettel készül megünnepelni. Annak középrészére, ujjongó angyalok közé, készítették ezt a kupiét:

A nap ím szomorú,
 Pompadour is beteg,
 De eltűnik a ború,
 S ő újra élveteg.
 A jó Ég, mely segíti,
 Szívünk vágyát, szerelmét,
 Az eget felderíti
 S Őt nekünk adja ismét.
Votum Populi laus ejus.

Hanem ez csak olyan csalóka, utolsó fellángolás. A márkiné újból roszul lesz s a király megengedi, hogy Versaillesba vigyék, bár ott meghalni, csak a fejedelmi vér privilégiuma. Ott hal meg Richard orvos kezei alatt. Mikor már érzi a vég közeledtét, még akkor is szembe akar szállni az enyészet romboló munkájával. Tükör nélkül fésülködik meg és kifesti arczát, egész csésze festéket használva fel. Vidámsága se hagyja el s mikor a Parisból jött lelkész távozik tőle, utána szól:

– Várjon egy perczet, plébános úr, aztán együtt megyünk!

Pompadour, mint «Szép kertésznő».
Vanloo festménye után.

Pompadour márkiné.

Lajos két könyccseppet törül ki szeméből, midőn barátnőjét, a kitől azonban az utóbbi években mindjobban elhidegült, a versaillesi kapuczinus sírboltba viszik.

– Íme az egyedüli, a mivel még tartoztam neki, – szól környezetéhez.

«A megholtat úgy elfeledték, mintha soha nem létezett volna», – írja a királyné alig pár nap múlva.

Pompadour pontos följegyzést hagyott hátra vagyónáról és kiadásairól. Ebből megtudjuk, hogy ruhatára 350 ezer livret ért, gyémántjai pedig majdnem két milliót. E följegyzésekben találjuk ezt a tételt is: «szájára *uralmának* tizenkilencz éve alatt 3.504,800 livret költött»). Párisi palotáját 1757 november 15-én megírt végrendeletében a királynak ajándékozta, kérve őt, hogy e csekélységet tőle változatlan barátsága jeléül fogadja el. Egész vagyona mintegy 16 millió livre-re ment.

Pompadourról az őt ábrázoló arcképek egész nagy sokasága maradt fenn, nem egy ezek közül nemcsak a híres mintánál, de festőjük kiválóságánál s a képek ritka művészi tökélyénél fogva is a képzőművészet remekei közt foglal helyet. Egyik leghíresebb képe a La Tour által festett, mely ma is a párisi Louvre-ban szemlélhető. Aranynyal, rózsákkal és virágfüzérékkel díszített fehér satin selyemben látjuk e képen a híres asszonyt. Kezében bájos tartással egy hangjegylapot fog, de szemei nem arra szegeződnek, másfelé, mintha valami szép álmod hallgatna, bájos mosolygással. Ezt a képet a nagy pasztellfestő 1792-ben készíté Versaillesban s elkészültének története érdemes az elmondásra. A nagy művészt Versaillesba hívják, hogy fesse le Pompadour asszonyt. Eleinte vonakodik, kéreti magát, végre ráadja a fejét, de azzal a határozott kikötéssel,

hogy senki nem fogja zavarni munkájában. Hozzá kezd a munkához, mikor egyszer csak belép – a király.

La Tour leveszi sapkáját, melyben itt is, mintha otthon műtermében volna, dolgozott, meghajtja magát a király előtt és azt mondja:

– Asszonyom! nekem azt Ígérték, hogy senki se fog munkámban háborgatni.

A király nevet nemcsak a szavain, de a kosztümjén is és kéri, hogy ne zavartassa magát.

– Nem engedhetek felséged óhajának, majd eljövök, ha a madame egyedül lesz, – szól a festő nagy hidegvérrel, szedi czók-mókját, átmegy a másik szobába és felöltözik.

– Majd eljövök máskor. Nem szeretem, ha félbeszakítanak, – szól makacsul és távozik.

A király azután csakugyan óvakodott attól, hogy őt munkájában megzavarja.

Másik híres képe «A szép kertészlány », mely Vanloo ecsetjének remeke. Leghíresebb szobrát Pigalle készíté el 1750-ben «A barátság istennője» nevet adva neki. Ez a szobor ott állt a versaillesi park egyik lugásánál. Mondják, hogy midőn a királyné 1758 május 8-án először tekinté meg a Bellevue nevű kéjlakot s a kertben az orgonabokrok felé ment, az őt kalauzoló felügyelő így szólt: – «Ez a szerelem lugasa volt, most a – barátságé». – A királyné mit sem szólt erre, mondja a történetet elbeszélő Luyne berezeg.

Az uralom, a hatalom utáni vágy ennek az asszony-nak főjellemvonása. Hiába mondja, hogy már gyermekkora óta titkon rajong Lajosért, nem az a vágy ejti lázba, hogy a sok, röpké szerelmen átment férfiúnak egy mélyebb,

állandóbb érzelemben adjon nyugalmat; hanem az, hogy barátnőjévé válva a királynak, uralkodjék mindenek fölött. Uralkodott is. Tetszése szerint változtatgatta a minisztereket, elűzve a neki nem tetszőket. De a mellett, hogy beleegyedett a politikába és irányt szabott annak, új életre akarta kelteni a finom francia világot és itt a páratlan pompát a művészetek pártolásával egyesíté. A ma is világhírű sèvres-i porcellángyár neki köszöni föllendülését, a belleveui kastély berendezésénél elsőrangú művészeknek adott munkát. A francia művészetet szunnyadozásából egész új életre keltette. Sőt ő maga is szenvedélyes műkedvelő volt, a rézmetszésben tévén, igaz ugyan, hogy nem valami nagy hivatottságra mutató, de a művészet igaz szeretetére valló buzgalommal párosult kísérleteket.

Pompadour mint az asszonyi kellem és felülmúlhatlan finomság, mint a női fényűzés, mint az asszony minden csábító, lelánczoló hatalmának megtestesítése, soha el nem múló alak. Fő alakja egy rég letűnt forró napsugaras, verőfényes, búbájos világnak, melynek – igaz – levegője nem éltet, de romlott, s elemészti jobbára előbb-utóbb a benne forgolódót. E romlottságnak nem szerzője e tünevényes nő, készen találta már azt udvarnál, társadalomban, mindenütt. Az udvarnál főképp, a hol az uralkodó hangulatot eléggé jellemzi az a híres párvers, melyet némely, egy ideig a hatalom polczán ült személyiséghez intézve adnak a király szájába a búcsúkihallgatás alkalmával:

És mit parancsol most, felséges úr, nekem?

– Hogy tessék e nőnek s kedvese legyen.

Mert gondoskodni a királynak, a herczegnek barátnőkről s átvenni a meguntat, csak úgy a politikus férfi

teendője, mint az államgondokkal való tépelődés. Ily légkörben nem csoda, hogy még Pompadour hatalma is csak addig tarthatott, míg arcának rózsái el nem virultak, míg csábos alakja el nem vesztette hódító hatalmát. De Lajos is sokkal kiegyétebb színű, sokkal kifáradtabb férfi volt már, sem hogy vonzalmának csak egy szikráját is megőrizhette volna hanyatló barátnője iránt. Ezért írhatta Lescinska Mária, a királyné, alig pár nappal halála után: «A megholtat úgy elfeledték, mintha soha nem ólt volna!»

DU BARRY GRÓFNÉ.

XV. *Lajos* nagy hírű barátnőjét: a szép *Du Barry* grófnét, ezt a híres asszonyt mindeddig meglehetősen igazságtalanul jellemezte a történelem. Úgy tüntette fel, mint minden jóra és nemesre teljesen képtelen teremtet, a ki legjobb tehetsége szerint segített fejedelmi barátja esztelen fényűzései és pazarlása által lejtőre vinni az ország pénzügyeit, a ki nem volt egyéb a história híres rossz asszonyai egyikénél, még olyan nemesebb irányban se tudva hatni koronás barátjára, mint nem egy a hozzá hasonló történeti alakok közül. Most azonban egy francia író a francia nemzeti levéltárban végzett kutatásai nyomán arról világosít fel bennünket, hogy ha csak így ítéljük meg a nagy francia forradalmat megelőző idők egyik legismertebb alakját, akkor ítéletünk nagyon is egyoldalú lesz. Mert ez a híres asszony igazi, szerető szívű asszony volt, a ki nemeslelkűségének nem egy jelét adá.

1743 augusztus 19-én született mint *Bégus-Quantigny* Anna törvénytelen leánya Vaucouleursben, abban a kis helységben, melyet a Jeanne d'Arc emléke tett nevezetessé. Anyja Parisba vitte, de ott bizony gyermekése igen nyomorúságos volt. Egyszer azonban a véletlen, melyet

Richelieu herceg és a király komornyikja, Lebel segítettek elő, a király szemei elé vezetni. Mint egy történetíró mondja: «termetének kecsessége, sugárzó arcza, szűzi tekintete, egész bájossága» mindjárt megragadták a király figyelmét. Csakhamar kiköszörülük származásának hibáját azzal, hogy Jean-Jaques Gomard de Vaubernier és Bégus-Quantigny Anna leányának adják ki. Sőt hamarosan férjet is szereznek neki. Egyik ismerőse, Jean du Barry, megkedvelteti őt a fivérével, Guillaume-mal, a ki 1768. évi szeptember 1-én el is veszi a szép leányzót.

Ez a házasság, mely különben jóformán csak olyan színleges egybekelés volt, a mennyiben a házások együtt alig éltek, elősegíti Du Barry asszonynak a királyi udvarhoz jutását, illetőleg azt, hogy ott nyilvánosan bemutassák. Ám ennek sok akadálya volt, sok ármánnyal, cselszövással kellett megküzdenie a szép grófnének, míg aztán annyira irigyelt helyét XV. Lajos udvarában elfoglalhatta.

Az 1768. év júliusában, midőn az udvar Lescinska Máriának, az oly sokat túrt, szenvedett királynének halála után Compiègnebe költözött, az a hír terjedt el, hogy a királynak most sokkal komolyabb barátsága van valakivel, mint eddig volt. Az illető hölgy a városka egy magányos házában lakott, a honnan alig lépett ki egész napon át. Csak kevesen tudták, hogy ki ez a nagy titokzatosságba burkolózott hölgy, a ki nem volt más, mint *Du Barry* grófné. Leginkább azt beszélte a mende-monda, hogy *Lebel*, a király bizalmas komornyikja, rejteget magánál ismét, mint már nem egyszer tévé, valami polgári nőt. Midőn az udvarnak Compiègneben való megtelepedése után egy hétre a nagyhatalmú miniszter: *Choiseul* is megérke-

zett oda, elmondták neki a dolog állását. «Sajnálkoztunk rajta, – így szól az utóbbi emlékirataiban, – hogy a király ily barátságot kötött, de azt hittük, hogy csak gyorsan múló szeszély lesz az egész. Magunkban azt kívántuk, hogy a király minél hamarább megszabaduljon új barátnőjétől és ez legyen az utolsó eset, hogy a rász társaság iránti előszeretetről meggyőződést szerezhetünk magunknak.» A mindenható miniszter különben annyival kevésbé félt e szeszély tartósságától, mert úgy emlékezett, hogy pár héttel előbb látta már Du Barryt a királynál és akkor «csak meglehetősen csinos»nak találta.

XV. *Lajos*, dicséretére legyen mondvá, a királyi családot és az udvart a királyné halála folytán ért gyász első idejében a szomorú napokhoz illő magatartást tanúsított és így azt hitték, hogy ugyanígy fog folyni az élet most is majd Compiègneben. Azután meg a király rendszert hamar meguntá barátnőit és így a megunás, gondolták, mihamarább visszaküldi a hölgyet férjéhez. De ez esetben a királynak más ízlése volt, mint miniszterének; és szenvedélye már olyan erős lett, hogy nem titkolhatta, így történt aztán, hogy november 1-én a Kaunitzhoz Bécsbe menesztett futár nagyon különös dolgokat adhatott hírül az újonnan történő eseményekről, melyeken Mária Terézia császárnő-királynő épen nem nagyon örvendhetett, miután királyi szövetségese szabad erkölceiről adtak hírt neki. A compiégnei hölgy, – így szólt a tudósítás, – a Fontaines-udvarban lakik, ama lakosztály mellett, melyet Pompadour asszony foglalt el; nagy sereg inasa van; egyenruhái ragyogók, ünnep- és vasárnapokon pedig ott lehet őt látni a király miséjén a földszinti kápolnák egyikében, mely számára van fentartva.

Du Barry.

A versaillesi múzeumban levő eredetiről rajzolta Belliard

Tisztában voltak azzal, hogy új kedvencz tartja bevonulását. Kocsijain, hordozó székein a férjes asszonyok kettős czímerét látták. Megtudták, hogy *Du Barry grófné*, Du Barry Vilmos gróf neje, a kit ugyan nem látott senki, a kit csak úgy hoztak el Toulouseból, hogy miután megtörtént az egybekelés, csakhamar vissza is térjen oda. A Du Barry név nem valami jó hangzású volt, sőt némelyek előtt épen szégyenletes emlékek fűződtek hozzá. Mert azok, a kik Paris alantas mulatóhelyeit látogatták, azok mind ismerték Du Barry Jeant, a ki nem csinált soha lelkiismereti kérdést a leggaládabb üzelmekből sem.

Du Barry asszonynak azonban talán soha sem sikerül oda emelkednie, a hol trónolt egy darabig, ha nem talál hatalmas pártfogót *Richelieu* herceg személyében. A század galantériájának eme hőse, a ki már csúf, vén ember volt a nélkül, hogy szabad életmódjával szakított volna, mindig oly szeretetreméltónak, hajlékonynak mutatta magát a király előtt, hogy teljesen birta annak kegyét. Ezen felül elkeseredett ellensége volt Choiseul miniszternek, a kiről azt hitte, hogy befolyásától, hatalmától meg akarja őt a királynál fosztani.

Richelieu úgy látta, hogy itt az ideje teljesen urává lenni a helyzetnek. Rendkívüli éleslátással tudott betekinteni mindig a dolgok alakulásaiba, olyan tehetség volt ez nála, a minővel egyik vetélytársa sem rendelkezett. Régtől fogva ismerte ő a grófnét épen úgy, mint a király gyöngeségét. Már elejétől fogva erre a barátságra alapította politikai szerencsáját. Tervet állapított meg magában és ezt nem is igen titkolta. Ezt a tervet különben Du Barry Jeannel közösen szőtték, a ki azonban csak pénzt akart, mást semmit, s megesküdött magában, hogy a vég-

letekig ki fogja használni a kedvező alkalmat. Erejük főleg abban állt, hogy nem tudták az emberek, minő eszközökkel törnek céljuk felé. *Du Barry* asszony nem az a modor talán, közönséges nő volt, a minőnek az udvar asszonyai roszakaratúlag leírták. Művelt, élénk szellemű nő volt; éveken át nemes embereket, írókat, tudósokat, akadémikusokat látott maga körül. Helyzetét, jövőjének alakulatait valódi éleslátással ítélte meg; azt mondta, hogy Pompadour asszony helyét fogja elfoglalni és valami különös hatalmat érzett magában erre, a mi már egy a félsikerrel. «Fontosságot kezd adni magának, – írja egyik emlékiró, – a kormányról, a miniszterekről beszél és ama nagy szolgálatokról, melyeket a királynak egy őt felvilágosítani tudó barátnője tehetne, a mennyiben feltárná előtte a mostani kormányzás bajait; sőt arról értesülök, hogy ezen hölgy nyilvánosan be akar mutattatni az udvarnál és némely igen magas állású férfiak pártolják ezen tervében. »

Bizonyos, hogy *Richelieu* herczeg az egyedüli, a kinek az a gondolata támadhatott, hogy ez a bemutatás ténynyé váljék. Akármilyen merész és vállalkozó szellemű lett legyen ugyanis *Du Barry* Jean, tudta, ismerte a rendőrség működését, tarthatott is tőle és a *Vaubernier* Jeanne reményeit ily magas fokra még sem csigázhatta fel. Ellenben *Richelieu* herczeg életében már a legbizarrabb regényeket valósította meg és azt hitte, hogy szerencsecsillagának mi sem lehetetlen; ezen felül ő volt az udvarban az első nemes ember és már egy év óta ő rendezte az udvarnál a bemutatásokat. Ő volt a *Du Barry* Vilmostal való házasságkötés rendezője is. Az által, hogy 1768 július 23-án az a házassági szerződés megkötött és különösen,

hogy szeptember 1-én, reggeli öt órakor a párisi Saint-Laurent egyházban annak egyházi megáldása is megtörtént, rendkívül nagyot nyert tervei megvalósításában. Mert az, a kit a királyhoz oly benső barátság kötött, most már rangbéli asszony volt, a kit most már bajosabban lehet visszautasítani, sőt alkalmas arra, hogy támaszául szolgáljon egy politikai szövetkezetnek. Igaz, hogy rendkívüli akadályokat kellett még legyőzni, hogy célját elérhesse.

Másrészt valószínűnek látszik, hogy a király maga is gondolt már ebben az időben arra, hogy kedvencét bemutatják az udvarnál. Barátsága ugyanis annyira meleg volt e nő iránt, hogy szüntelen maga mellett szeretne volna látni. De az ismét lehetetlen volt, hogy Du Barry asszony helyet foglaljon a király kocsijában, hogy nyilvánosan együtt étkezzék vele, hogy a dauphinnél és a hercegnőknél megjelenjen, hogy az udvari ünnepélyeknél, mulatságoknál elfoglalhassa helyét, ha még nincs bemutatva az udvarnál. Versaillesben vagy egy másik királyi kastélyban tartogatni őt, a nélkül, hogy nyilvánosan bevallja a baráti viszonyt, ez nagyon megalázó volt felfogása szerint, mintegy annak elismerése, hogy bármily hatalmas legyen is, nagy hatalmának íme mégis vannak határai, már pedig XY. Lajos épen egyik legközvetlenebb ismerőjének, Choiseul miniszternek megjegyzése szerint, mindig azt hitte, hogy az a mód, melyet szerelmeiben mutatott, épen hatalmának egyik bizonyítéka volt. De úgy látszott eleinte, hogy a bemutatásnak elháríthatlan akadályai vannak. Az udvarnál való bemutatás ugyanis, melyet oly sok hölgy kért mindig, csak keveseknek adatott meg. Egy 1760 április 17-én kelt elhatározás által állapí-

totta meg XV. Lajos azokat a feltételeket, melyek mellett ez a kegy kérhető volt, «király-elődeink példájára csak azoknak akarván ezt megadni, a kik a valódi régi nemzetiségből származnak».

Mikor a király Du Barry házasságába beleegyezik, már arra gondol, hogy valamikor bemutatható lesz az udvarnál. Olyan családba lép most ugyanis barátnője, mely megfelel a bemutatáshoz fűzött követelményeknek. Miniszterei azon tanakodnak, hogyan kellene a királyt megházasítani, méltó nőt adván neki és ekként kiragadván a hozzá nem illő női barátságokból. Ám a királynak eszé-
 ágában sincsen a házasság. A helyett inkább *Du Barry* bemutatásáról értekezik udvarának hölgyeivel. Természetesen ezek majdnem valamennyien ellene nyilatkoznak e tervnek, fellázadnak még a gondolatra is, főleg *Choiseul* hercegnő, a miniszter neje és *Gramont* hercegné. *Gramont* hercegnének nagy ellenkezése könnyen érthető, ha tudjuk, hogy ámbár férfias kinézésű, csontos és minden báj nélküli teremtés volt, mégis soká abban a hiú reményben ringatta magát, hogy ő fog következni a király kegyében barátnője: *Pompadour* után. Ezért midőn *Richelieu* herceg arczárói azt véli leolvasni, hogy *Du Barry* nyilvános bemutatása mihamarább meg fog történni, végtelen elkeseredés, düh fogja el.

A királynak most még mindenható minisztere, *Choiseul* herceg maga is azt hiszi, itt az ideje megakadályozni a készülőfélben levő botrányt, útját állani minden olyan törekvésnek, mely arra irányul, hogy *Du Barry* az udvarnál bemutatassék. Szívesen ad hitelt minden mende-mondának, mely a *Du Barry* alacsony származásáról, korábbi életéről szól. Ezt a nőt *Bécu*-nek hívják

anyja után és ez az egyedüli név, melyet viselhet, törvény telén származásánál fogva. Pocsolyából származik, mondják, és a király is oda fogja öt visszadobni, mihelyest megtudja mindazt, a mit már mindenki tud, csak épen ő nem.

Eleinte az a szándéka a miniszternek, hogy felvilágosítja a királyt, mindent elmond neki. Ez a végső eszköz és ehhez kell folyamodni. De mások higgadtan fogják fel a helyzetet, mondván, hogy olyan felvilágosítás, mely megalázná a királyt, bizonyára elveszítené magát a minisztert is. Mert mit tenne akkor, ha Lajos azt válaszolja, hogy mindent tud, de kedve tartja úgy eljárni, a hogy eljár? Más módhoz kell folyamodni. Az emberek máris nagy megbotránkozással beszélnek a történő dolgokról, az egész országnak tudomására jutottak azok. A királynak ezt a méltatlankodást, melytől egész országa visszhangzik, megkell hallania. És ezt elérni annál könnyebb, mert a Du Barryra vonatkozó röpiratok, gúnyos dalok, szindarabok egymás után tünedeznek elő.

Mindazonáltal, mint egyik egykorú író 1769 január 10-iki kelettel feljegyezi, semmi sem használ, mert «a király sokkal roszabb, semhogy rajta kifogni lehessen». XV. *Lajos* e sok megtámadtatás közepette lovagiasságát egész teljességében mutatja be Du Barry iránt. Fellázad a csúf pizkolódások ellen, melyeket a névtelenség leple alatt intéznek egy nő ellen. Előzékenysége csak annál nagyobb lesz, ajándékai csak annál gyakoriabbak és fényesebbek. Böven ontja a pénzt, melynek egy része ugyan a Du Barry Jean zsebébe vándorol, másik részét azonban asszonyi szeszélyek, csecsebecsék, drága porcellánok és művészi, finom bútorok nyelik el; ez utóbbiakon már

XV. Lajos.

Vanloo festménye után.

látszik az az előkelő ízlés, melylyel később Louvecien-nest úrnője berendezi. Az öregedő király melegebb szívének mutatja magát, mint bármikor. Choiseul miniszternek így ír egy alkalommal: «Az ellenszenv iszonyú volt iránta, legnagyobb részben igaztalanul. Azok, a kik üldözik, lábainál volnának, ha ... Ilyen a világ folyása. Nekem rendkívül tetszik.»

Mindazoknak, a kik *Du Barry* ellen fordultak, csakhamar meg kellett érteniök, hogy minden igyekezetük, a rágalomnak minden árja, melyet a szép grófné fejére zúdítottak, teljesen hiábavaló, siker nélküli a királynál. Más irányt próbálnak tehát meg, más szövetségeket keresnek és azt hiszik, ezeket a herezegnőkben, a király leányaiban sikerült megtalálniuk.

XV. *Lajos* négy nagy leánya visszavonultan, szomorúságban él az udvarnál anyjuk halála óta. Nem sok hatalmuk, befolyásuk van. *Lajos* mégis megőrzött annyit családias érzelmeiből, hogy minden reggel meglátogatja őket, magához öleli, a mint vadászatáról haza érkeznek. A herczegnők előtt nem ismeretlen mind az, a mi az, udvarban történik, különösen magának *Lajos*nak dolgai. Choiseul gondoskodik arról, hogy a mit csak lehet, megtudjanak, így érlelődik meg bennük az elhatározás, hogy megkérik atyjukat, adjon nekik ismét anyát, házasodjon meg. A király azonban vajmi kedvetlenül hall az új házasságról, annak bajairól beszél már az ő korában. A herczegnők mégse lankadnak, mindennap megújítják kérésüket úgy, hogy utóvégre a király is beleegyezik. Erzsébet osztrák főherczegnő a kiszemelt menyasszony. De a fejlemények csakhamar megmutatják, hogy egy pillanatig se volt komoly szándéka az újból nősülés. Sokkal inkább

gondol arra, hogy Du Barryt elismertesse az udvarnál. Ennek azonban még mindig akadályai vannak, legújabbban az, hogy nem találkozik nemes hölgy, ki az előírások szerint a bemutatásnál a grófné kísérője: «keresztanyja» legyen.

Egy napon mégis azt jelentik *Adelaide* hercegnőnek, a király legidősebb leányának, hogy immár bizonyos a bemutatás.

— A király részéről jön ez az üzenet? kérdi.

— Nem, madame, Richelieu herceg bízott meg, hogy jelentsen királyi fenségednek.

A hercegnő hátat fordít a hirt hozónak; hiába hát minden igyekvésük.

Február 4-én a király a saint-germaini erdőben vadászva, leesett lováról. Versaillesbe vitték vissza még azon éjjel, hol az egész udvart felfordította a király nagy rosszulléte. Az orvosok már-már a legroszabb jóslatokkal állnak elő. A király azonban lassan-lassan mégis csak felépül. Betegsége alatt mind gyakrabban látogatják leányai, kik az ez alkalommal folytatott beszélgetésekből azt a reményt merítik, hogy talán mégis lesz valami a király újabb házasságából. De Lajos csak azért tereli ily irányba figyelmüket, hogy annál zavartalanabban tehesse meg az előkészületeket másik régi terve megvalósítására.

Mint villám a derült égből, úgy hatott ezek után a királynak felgyógyulásakor tett ama kijelentése április 21-ikének estéjén, hogy másnap bemutatás lesz az udvarnál, és pedig «azé, a kinek bemutatásáról már oly régóta szó van: a *Du Barry grófnéé*». A grófné ugyanis, elkese-
redve a személye ellen irányuló cselszövésektől, női hiúságában mélyen sértve érezve magát, hogy régi szándékát

valahára megvalósulva lássa, a nők rendes fegyveréhez: a könnyekhez folyamodott, hogy minden gátat leromboljon útjában. Richelieu herceg és Du Barry Jean tanácsára rendezte a király előtt azt a színpadias jelenetet, hogy siránkozva jajdult fel az ellene török ármányai, s ezek folytán fenyegető mellőztetése miatt. Ennek aztán meg is lett a maga hatása. Még az nap estéjén az udvari ékszerészek a király ajándéka gyanánt százezer livre értékű gyémánt ékszereket hoztak, a melyek a szép grófnét bemutatása alkalmával fogják majd ékesíteni.

Mikor a várva-várt bemutatás órája elérkezett, a király maga is kényelmetlenül, a közel múltak kellemetlen emlékeitől zaklatva várta a *Du Barry* érkezését. A teremben egész udvara körülötte volt. Pár pillanat múlva feltáruznak a terem ajtói, az udvar első nemes embere a király parancsát kéri ki a bemutatáshoz és aztán bevezetik *Beam* asszonyt a nagy udvari ünnepélyek öltözékében, mint a ki a bemutatásnál *Du Barry* segéde volt, majd megjelen *Du Barry* grófné is, minden arcz feléje fordul, mindenkinek tekintete rá tapad és a meglepetés, elragadtatás moraja zúg végig a termen. Ez a nagy elragadtatás, bár ideiglenes, érthetővé teszi a király nagy baráti vonzalmát; ő maga is egészen felélénkül annak láttára, elhagyja korábbi bágyadtsága e győzelemre. *Du Barry* grófné mindenkitől mélyen üdvözölve halad át a termeken, a királyi család lakosztálya felé; mindenütt hajlongnak előtte immár az emberek, kik holnaptól fogva alattvalói lesznek.

A nagy esemény híre még az nap este elterjedt Parisban és megvitték a futárok a szélrózsa minden irányába is, új korszak kezdetét jelezvén a francia udvarnál.

Az udvarnál bemutatattván, a fiatal grófnő csakhamar általános bámulat tárgya lett, a csodálok egész raja vette körül. Ezek közt a *Du Barry* életének későbbi folyására egy előkelő származású, rendkívül csinos megjelenésű férfi lett nevezetes, a ki a híres nőt már akkor tiszteletteljes, nagy szerelemmel szerette. Ez a fiatal férfi *Brissac Louis Hercule Timoleon* volt, *Brissac* marsallnak, Paris kormányzójának a fia. Csakhogy az ifjúnak egyelőre titokban kellett ezt a nagy vonzódását tartania.

Öt évig tartott a *Du Barry* asszony uralma XV. Lajos udvarában; XV. *Lajos* 1774 május 10-én halt meg. Ekkor *Du Barry* asszonyt a Pont-aux-Damesi apátságba száműzték. Bukása inkább csak boszantotta, mint elkésérette.

– Szép kis világ kezdődik! – kiált fel, – a pecsétetes levelek időszaka!

Azonban nem sokáig maradt a kolostorban. A következő év vége felé Louveciennesbe tért vissza, melyet XV. Lajos ajándékozott neki. Itt aztán unalmában csakhamar fölmerült előtte ismét *Brissac* herceg emléke. Úgy érzi, hogy még mindig szereti őt ez ifjú, kit ő is viszont szeret. Első ismeretségek óta igen nagyot emelkedett már az állhatatos szívű férfi. Atyja halála után ugyanis Paris kormányzójává lett és ezredes a király gárdájában. De mindezek a magas méltóságok mit sem változtattak *Du Barry* asszony iránti vonzalmán, a ki gyakrabban megjelent utóbb Parisban is. Hogy ez a szerelem, mely a férfikor delén álló *Brissac* herceget s a szépsége legvirulóbb szakában levő *Du Barry*t egybefűzte, milyen erős volt, arról eléggé tanúskodnak egymással váltott leveleik, melyeket ott őriznek a francia nemzeti levéltár poros irományai között.

A közelgő forradalmi események már kezdek előre vetni sötét árnyékukat, már hallatszott a közeledő rémes orkán távoli dübörgése. A királypártiak (royalisták) egymás után menekültek már az országból, vagy legalább a határ közelében igyekeztek magukat biztonságba helyezni. *Brissac* herczeg jobban ki volt téve a veszedelemnek bárkinél, de ő gondolni sem akart a menekülésre. Nem akarta királyát elhagyni a veszedelemben, ámbár a forradalom sikerülte esetére semmi illúziót nem táplált a rájuk várakozó sors tekintetében.

– Azt teszem, a mivel az ő és a magam őseinek tartozom, – monda nagy büszkén azoknak, kik távozásra akarták birni.

És maradt.

Csak leányát: *Mortemart* asszonyt küldé, ennek férjével és gyermekével biztos menedékhelyre, a Rajna mellé. *Du Barry* is maradt, mert visszatartotta szerelme és az a gondolat, hogyan hagyja ott Louveciennesben mindazt a sok drága kincset, melyeket ott évek hosszú során át felhalmozott. Abban is reménykedett ezen felül, hogy az újabb idők emberei már elfeledték s mert sem a politikába nem ártotta bele magát, sem senkinek rosszat nem tett, abban reménykedett, hogy a nép dühe meg fogja őt kímélni. Szerencsétlenségére azonban egy olyan eset történt, a mely ismét reá irányozta az emberek figyelmét s fölkeltette ellene a gyűlöletet.

Egy alkalommal ugyanis, mikor Parisban volt, az 1791. évi január 10-ikéről 11-ikére viradó éjszakán rablók törtek be a lakásába és a vakmerő gonosztevők a grófnő ékszereinek legnagyobb részét elvitték. *Du Barry* ekkor mindenáron újból birtokába akarván jutni elrabolt kin-

XV. Lajos és Du Barry grófné.

Benczúr Gyula festménye után

cseinek, azt a nagy meggondolatlanságot követte el, hogy Paris falaira óriási hirdetmény-lapokat ragasztatott ki, melyeken feltűnő nagy betűkkel ezek voltak írva:

*Kétezer aranyat lehet nyerni
Elveszett gyémántok és más ékszerek
Megtalálása által!*

Erre következett az elveszett drágaságok hosszú elősorolása. A népnek elég volt, hogy ebben a listában a XIII. Lajos, XIV. Lajos és XV. Lajos nevét olvashatta minduntalan, hogy a fejedelmi pazarlók neveinek láttára a forradalmi gyűlölet és düh föltámadjon az emberekben. A lapok is csakhamar ellene támadtak. A grófné nyilvános hirdetését olyan szövegezésűnek látták, hogy nem tartózkodtak kétségbevonni gyémántjainak elrablását. Azt mondták, jövedelmének megcsappanása adhatta neki azt az eszmét, hogy így tegye magát érdekessé vagy szánalomra méltóvá.

Eleintén a grófnő nem igen törődött ezekkel a hírlapi támadásokkal. Nem sokára azonban nagyon megváltozott a világ képe, az idő feltartóztathatatlanul rohant előre. Közeledik a katasztrófa. A nemzetgyűlés megszüntette a gárdát és fejk, *Brissac* herceg, vád alá helyezett azért, mert állítólag royalista elemeket vitt be a gárdába. XVI. Lajos maga tanácsolta neki, hogy futással vegye elejét a veszedelemnek; de a herceg nem akart még most sem mozdulni. Hadsegédével üzeni meg Louveciennesbe a híreket. Erre aztán a louveciennesi úrnő is elveszti eddigi nyugalmát, nagy izgalom szállja meg. Ezt a herceghez írt levele is elárulja.

«Halálos félelem fogott el, – írja, – mikor Massabié urat jelentették be nálam. Biztosított, hogy ön, herceg, jól érzi magát, hogy lelkiismerete tiszta és ennélfogva nyugodt. De ez még mind nem elég nekem, mert távol vagyok öntől és nem tudom, hogy mit fog tenni. Azt mondaná, hogy ön maga sem tudja. Az abbét küldöm önhöz, hogy megtudja, mi van önnel, mi történik? Miért is nem lehetek most közelében? Hú barátságom megvigasztalná. Tudom, hogy nincs mitől tartania, ha az igazság ós jóindulat uralkodik e gyülekezetben. Csak akkor leszek nyugodt, ha megtudom, mi van önnel. Jól tudom, hogy mit sem hibázott a király gárdájának összeállítása körül, tehát ezért nem volna miért rettegnem ön miatt. Hiszen visellete, a mióta csak a Tuileriákban van, oly tiszta volt, hogy igazán mit sem foghatnak önre. Annyi jelét adta hazafiságának, hogy valóban nem tudom, mi gáncsolni valót találhatnának önben. Isten önnel! Adjon hírt és ne kételkedjék legőszintébb érzelmeimben.»

Az események azonban nem várokoztatnak magukra. *Brissac* herceget elfogják és Orléansba viszik, hol a nemzeti törvényszék ülészik. Ez először június 15-én hallgatja ki.

Arra a vádra, hogy a testőrségbe royalista elemeket vett volna fel, így felel:

– A királyi gárdába csak olyan polgárokat vettem fel, a kik az annak egybeállítására érvényes rendelet követelményeinek megfeleltek.

Du Barry asszony és *Brissac* herceg ez utóbbinak fogsága alatt is tovább leveleznek, egész háborítlanul. A jövőt illetőleg olykor a herceg sötét sejtelmeknek ad kifejezést. A párisi fölkelés és a királyság bukásának híre

augusztus 11-én jut el Orléansba. Ekkor a herceg így ír Du Barrynak:

«Nem tudunk semmit a részletek felől. Sóhajtozók és borzadók. Miért nem lehetek önnel, jó barátnőm, valami pusztaságban, a helyett, hogy itt kell lennem Orléansban, a hol bizony nagyon rossz lennem! A városban még elég csend van.»

Ebben a levélben írja azt is, hogy utolsó gondolata is a grófné lesz. Szomorú sejtések foghatták el már ekkor.

A grófnéra is kedvezőtlen idők kezdettek jární. A louveciennesi forradalmár sans-culottes-ok előtt nem maradt észrevétlen a gyakori üzenetváltás a kastély úrnője és az orléansi fogoly között.

Sokkal több irigye volt neki, sem hogy az fel nem tűnt volna. Szoros felügyelet alá helyezték tehát őt is. Sőt a «*Courrier français*» 1792. évi szeptember 2-iki számában már azt jelentette, hogy elfogták és börtönbe vették őt is.

«*Du Barry* asszonyt, – írja a nevezett újság, – elfogták Louveciennesben és most Parisba hozzák. Észrevették ugyanis, hogy a régi régimének ez a hősnője folytonosan küldönczöket járatott Orléansba. Elfogták továbbá vele Brissacnak egyik hadsegédét is. Teljes joggal azt gondolták, hogy ezeknek a sűrű követségeknek más céljuk van, mint a szerelmeskedés. Brissac úrnak meghittje lévén, míg ezelőtt kincseit osztotta meg vele, most talán forradalomellenes ambícióiban osztozik. Unokáinknak minden esetre pikáns újság lesz majd olvasni, hogy *Du Barry* asszony majdnem ugyanabban az órában fogott el, mikor Orléansban az orléansi szűz emlékoszlopát földre

döntötték. Ez az elfogatás 30-ikáról 31-ikére viradó éjjel történt, két óra tájban éjfél után.»

Az akkori időben ilyen czélozgatásoknak, támadásoknak gyilkoló hatásuk volt. Jól tudta ezt *Du Barry* asszony is. Nagy összeg pénzzel Parisba küldötte hát egyik barátját, hogy az illető lappal czáfoltassa meg elfogatásának hírét. Ez el is utazott Parisba, de megbízatásának eredményénél hamarább megérkezett a párisi mészárlások szörnyű híre, melyeknél *Brissac* hadsegéde, *Maussabré*, is halálát lelte. Alig futott híre a párisi kegyetlenségeknek, midőn *Du Barry*nak azt is hírül adták, hogy az orleansi foglyokat Parisba szállítják vissza. *Du Barry*t iszonyú kétségbeesésben találta ez a levél. Még csak meg sem kísérthet semmit a *Brissac* kiszabadítására, a ki itt közelében, *Louveciennes*en át fog elszállíttatni Parisba. A foglyok érkezését szeptember 7-ikére jelezték, de ez a nap elmúlt a nélkül, hogy a foglyok megérkeztek volna. A következő napot is végtelen félelmek és szorongások között töltötte el.

Caendben múlik el, de este felé egyszerre csak hangok hallatszanak, a közeledő tömeg zúrzavaros hangjai. Nem sokára oda érnek közelébe, áthatolnak a kerten s aztán egyszer csak feltárul a szalon ajtaja és – a nyitott ajtó mellett egy lándzsára tűzött véres fő lett látható, melyet aztán oda dobtak a grófnő lábai elé. – *Brissac* herczegnek a feje, a kit a feldühödött tömeg kiszakított az *Orléansból* szállított foglyok közül és könyörtelenül lemészárolt.

«Ez iszonyú nap óta, – írja *Du Barry* később egyik levelében, – oly végtelen fájdalom fog el, hogy azt elképzelni sem lehet. Ez a bűn végtelen szerencsétlenné tett,

örökös bánatnak dobott oda. Csodálom, hogy ez iszonyatosságok közepette még egészségem megmaradt. Úgy látszik, bánatában nem tud meghalni az ember.»

Brissac herceg oly finom módon adta tanújelét e nő iránti nagy vonzalmának, hogy az vissza ne utasíthassa azt és másrészt saját leányának se essék rosszúl intézkedése. Ugyanis magát vallotta a louveciennesi rablás okául, mert akkor az ő kérésére jött a grófné Parisba. Huszonnégyezer livrenyi évjáradékot hagyott tehát neki. «Kérem, fogadja el, – írja végrendeletében, – mint érzelmeim csekély zálogát, annál is inkább, mert én voltam az oka ékszerai elrablásának.»

A közös fájdalom még közelebb hozta a gyászba borított szerető asszony és az atyját szerető gyermek szívét: *Du Barry* és *Mortemart* asszonyt, *Brissac* herceg leányát. Gyöngéd szeretet fűzte őket ezentúl egybe, *Brissac* végrendeletében leánya jóindulatába és szeretetébe ajánlotta *Du Barryt*.

De, ha hinni lehet egy történeti följegyzésnek, mégis inkább emez vette oltalmába az elárvult leányt, mint az őt. Ez pedig oly szép vonás e híres asszony jellemében, hogy megérdemli a közelebbi megvilágítást.

«Kevéssel az előtt, – írja ugyanis egy memoire-író, – hogy *Du Barry* grófnő a guillotin alatt meghalt, egy irlandi pap módot talált, hogy őt a *Conciergerie*beli fogságában meglátogassa és azt az ajánlatot tette neki, hogy megmenti, ha bizonyos összeg pénzt ad neki, melylyel az örököt megnyerheti tervének és aztán minden baj nélkül eljuthatnak a határig. A grófné azt kérdezte, hogy nem tudna-e két embert megmenteni; de erre a pap azt válaszolta, hogy terve ezt meg nem engedi. – «Ebben

az esetben, – monda Du Barry asszony, – utalványt adok önnek bankáromhoz, hogy a szükséges összeget fölvehesse; de jobban szeretném, ha Mortemart hercegnő lenne az, a ki megmenekszik a haláltól, mint én. O Calaisban van elrejtözve. Íme itt van az utalvány bankáromhoz. Siessen és mentse meg őt! » – A pap, miután előbb minden áron arra akarta őt rávenni, hogy egyezzen bele a saját megmentésébe, látván, hogy ez nem sikerül, mert a grófné előbbre teszi magánál a hercegnőt, átvette az utalványt, fölvette a pénzt és elment Calaisba. Ott Mortemart hercegnőt fölkeresve, parasztasszonynak öltöztette és karonfogva, gyalogosan elindult vele, mindenütt azt mondván, hogy ő ime alkotmányos pap, a ki ezzel az asszonyi személyivel megesküdt. «Bravó!» kiáltották erre az emberek mindenütt és tovább eresztették őket. Így haladt át a francia hadtesteken és Ostendebe ért, a honnan Angliába hajózott az asszonnyal.

Úgy látszik, az elbeszélő, *Dutens*, magának a szerencsétlen Brissac herceg leányának szájából hallotta a történetet, mely *Du Barryt* ily nemeslelkűnek tünteti fel.

A forradalmi törvényszék aztán csakhamar halálra ítélte Du Barryt. Elég volt erre a köz vádlónak az a vádja, hogy: «barátnője volt a francia zsarnoknak, Lajosnak, az e néven tizenötödiknek».

A történelem Ítélszéke előtt se tudott megállni, mind máig. Pedig hogy nem volt nemesebb érzések nélküli nő, eléggé bizonyítja a Brissac iránti őszinte, minden érdeket kizáró vonzalma s bizonyítja a szeretett férfi leánának megmentése. Mindezeket figyelembe véve, a nemesebb, tiszta érzésekre való képességet nem lehet a világ-

történelem ezen híres asszonyi alakjától megtagadni. S annyit minden esetre megadhat az utókor bármily szigorú ítélete emlékének, ha tárgyilagos akar lenni és nem engedi magát tévútra vezetetni az életével kapcsolatos egyes körülmények által: hogy nemcsak élvezni szerette tudta az életet, melynek jó részére a kor egyik legnagyobb, fényben sütkérező uralkodója mellé emelte szerencséje, hanem ezen kívül megfelelt női hivatásának nemes értelemben is, tudott igazán szeretni is.

Hogy *Du Barry* grófné a politikában, az ország dolgaiban is érezte befolyását, az csak természetes, hiszen benső meghittje volt XV. Lajosnak, ki szívesen engedett annak idején a Pompadour asszony kérésének is. És ha hatalmas uralkodók nem haboztak *Du Barry* grófné barátságát keresni, jóakarátát biztosítani a maguk számára, nem habozott maga Mária Terézia sem megnyerni *Du Barry* asszonyt terveinek. Erre vall a némelyek által megczáfolni igyekezett, de kétségtelenül bebizonyítható adat, hogy a nagy királynő megbízta leányát, ki a francia trónörökshöz ment nőül, hogy *Du Barry* asszonynak kedvében járjon.

«Én nem kívánok semmi alacsonyyságot, – írta 1772. évi július 2-ikán követének, Mercy grófnak, – még kevésbé benső bizalmasságot, csak figyelmes magaviseletet, melylyek tartozik úgy nagyatyjára és urára, mint azon előnyre való tekintetből is, mely abból reánk és a két udvarra származhatik; meglehet, ettől függ a szövetség ügye. Számítok az ön és leányom gondoskodására és számot tartok arra, hogy ön minden igyekezetét, leányom pedig minden nyájasságát fel fogja használni és letesz mindenféle előítéletről, mit neki más oldalról sugalmaz-

hatnának. Mert nincs olyan előítélet, melynek hódolni érdemes volna szemben azon előnyökkel, miket ő kivívhat. »

Személyes tulajdonai közül szeretetreméltóságát, kedvességét emelik ki, melylyel meg tudta magának nyerni egy csapásra az embereket. Különösen abban telt azonban kedve, hogy hatalmát ilyen szeretetreméltó modorban megmutassa. Erre nézve álljon itt a következő kis történet.

Az egyik huszárezred ezredese: *Castellane* gróf egy alkalommal kénytelen volt valami szabálytalanság miatt a parancsnoksága alatt álló ezred összes tisztjeit szobafogsággal büntetni. Másnap, a díszszemle alkalmával, Du Barry asszony csodálkozva vette észre, hogy az ezred legnagyobb tisztjei hiányoznak és okát kérdezte a különös jelenségnek. Midőn pedig erről értesült, így felelt az ezredesnek:

— De csak meg fogja engedni a tiszteknek, hogy ma estére eljöjjenek a bálomra?

— Semmi szín alatt, — monda az ezredes könyörtelen szigorral.

A mulatságon azonban megjelenve, nagy felháborodással látta, hogy mindazok a tisztjei, a kiket szobafogsággal büntetett meg, mégis ott vannak a Du Barry termeiben.

Nagy haragjának már épen kifejezést akart adni, midőn *Du Barry* jó feléje és szeretetreméltó pajzánsággal, de bizonyos titkos mosolylyal és így szól hozzá:

— Csodálkozik, úgy-e, gróf, hogy a tiszteket itt látja nálam; de őket elbocsátotta — ezredesük.

— De, bocsánatot kérek, — mond hüledezve a gróf, —

én arról épen semmit se tudok! Hiszen talán csak én vagyok az ezredesük!

— Nem, nem az többé.

— Mi vagyok hát akkor!? – kérde a gróf, már-már kellemetlenül érezve magát, félve, hogy Du Barry befolyását felhasználta ellene és vége szakad pályájának, kegyvesztetté levén.

Du Barry azonban pár pillanatig mulat a gróf zavarán, félelmén és aztán így szól:

– Hogy ön mi, gróf? *Tábornok!* Igen, tábornok ős nem amaz ezred ezredese többé.

Du Barry grófné életéből egy rejtélyes dolog vár még mindig felvilágosításra, az, hogy mi történt a grófnőnek milliókat érő híres ékszereivel, hová tűntek azok? Erre a rejtélyes kérdésre immár száz esztendő óta nem tud adni senki feleletet, pedig a kérdés legújabbban is felmerült egy angol lap közlése nyomán, mely csodálkozását fejezte ki azon, hogy Franciaországban vagy Angliában senki se gondolt mindeddig arra, hogy kellő nyomozásokat tegyen ebben az irányban, mely kutatások minden esetre érdekes adalékokat nyújtanának XV. Lajos híres barátnőjének történetéhez.

Az 1791. év januárjának egyik estéjén – mint fennebb említők – *Du Barry* grófné elhagyta Louveciennesben levő kastélyát, hogy Parisba menjen, honnan csak a másnap folyamán tért vissza. Távolléte alatt tolvajok hatoltak be hálószobájába és elrabolták összes ékszereit. Morin, a grófnő hűséges szolgája, mit sem vett észre a tolvajok behatolásából, a svájci gárdaezred katoná-

ját pedig, a kinek a kastély kapuja előtt kellett volna őrt állani, az egyik renili korcsmában találták meg holtrészen. A forradalom ugyanis, mely a régi Franciaország minden intézményét magával sodorta, a Du Barry grófnő ablakai előtt meghagyta az őrséget, nyilván nem tiszteletből, hanem hogy a nép ellenséges érzületét iránta növelje.

A grófné hálósobájából ellopott drágaságok jegyzéke ma is megvan a Seine-et-Oise département levéltárában. A párjukat ritkító drágaságoknak egész nagy, káprázatos sorozata van itt, gyémántok, rubinok, smaragdok, gyöngyök és más egyebek. A lopást azonban nem akarták elhinni; a forradalmi hírlapok egyhangúlag úgy nyilatkoztak, hogy «a modern Sardanapal egykori kedvence» csak azért találta ki ezt a szemfényvesztő játékot, hogy legyen ürügye Angolországba menni és ott az emigránsokkal, meg a szabadság és egyenlőség egyéb ellenségeivel szövetkezni.

De egy angol lapban, a «Public Advertiser»-ben 1791. évi február 28-án egy közlemény jelent meg, mely kétségtelenné tette a lopást és így alkalmas volt eloszlatni azt a gyanút, mintha a grófnő hamis utakon járna, meg akarná tévesztetni az embereket. A lopás csakugyan megtörtént, sőt a gonosztevőket el is fogta már az angol rendőrség.

«A tolvajok, – írta a nevezett újság – szám szerint öten, Londonba mentek a lopás elkövetése után és a City egyik szállodájában szobát béreltek maguknak. Mindenek előtt bőséges lakomát rendeltek; miután azonban külső megjelenésük nem valami nagyon bizalmat keltő volt a vendéglős előtt, azt mondták ennek, hogy még nem

váltották fel a pénzüket, de a legrövidebb idő alatt jelentékeny összeg lesz a kezükben. Másnap azután London egyik leggazdagabb ékszerészéhez: Mr. Simonhoz mentek és ajánlatot tettek neki, venne meg tőlük egy csomó drágakövet. Ajánlatukban nem voltak követelők, mert a kövek valódi értékének csak mintegy tizenhatod részét kérték az ékszeréstől. Ez utóbbi 1500 font sterlingért csakugyan megvette a gyémántok egy részét, melyet a tolvajok ládájukban magukkal hoztak és kérdezte őket, nem lenne-e még más drágaságuk? Mikor igenlőleg feleltek, a dolog nagyon gyanúsnak tűnt fel az ékszerész előtt, jelentést tett a lord mayornak a történekről, a ki elfogatta az idegeneket. A rendőrség szigorúan átvizsgálta minden holmijukat és ámbár megkísérlették a gyémántok egy részét tűzbe dobni, az elrabolt kincs legnagyobb részét mégis megtalálták. A lopásnál közvetítőül egy angol szolgált, a ki már egy egész csomó bűntény elkövetésében való részvételéről ismeretes.»

Du Barry grófné, a mint a tolvajok elfogatásáról értesült: ékszerésznének, *Rouen*-nek társaságában azonnal Londonba utazott. Ez utóbbi felismerte a drágaköveket, mert azok foglalatját több ízben megváltoztatta és vallo-mása mi kétséget se hagyott fenn az iránt, hogy a drágaságok a grófné tulajdonát képezik. Az angol bíróságoknak tehát nem lett volna más dolguk, mint az öt tolvajt az akkori szokások szerint felakasztatni és az ékszereket igazolt tulajdonosának kiadni, azonban a dolog nem nyert ily egyszerű módon elintézését. *Du Barry* grófnének még két ízben kellett Londonba utaznia, míg csak annyit is elérhetett, hogy az angol bíróságok egy egyszerű bizonylatot kiállítottak neki arról, hogy az ékszerek megvannak

és hivatalosan őriztetnek. A dolog elintézését még jobban hátráltatta az, hogy a főczinkos: *Levet*, tagadta a tolvajlás elkövetését; ennél fogva a lord főbíró kinyilatkoztatta, hogy a meglevő terhelő bizonyítékok nem elégségesek, ezen felül pedig az angol bíróságok nem lehetnek illetékesek az ügy elbírálásában, miután a tolvajlás nem angol földön követtetett el. Ennek következtében az öt bűnös szabadrábra helyeztetett, folytathatták eddigi gonosz mesteriségüket. A gyémántokat ugyan nem kapták vissza, mert nyilvánvaló volt az angol bíróságok előtt is, hogy nem igaz úton jutottak hozzá, hanem hosszú tanakodás után úgy intézték el a dolgot, hogy az 1791. év májusában egy viaszpecséttel lezárt szekrénybe helyezve az összes drágaságokat, a pör bevégeztéig a *Ranson, Morland és társaik* bankháznál helyezték el, szemben a Marlborough-house-al. Ez az ideiglenes intézkedés immár százhat esztendő és végleg ma sincs elintézve a dolog.

Du Barry grófné maga nem sokáig nézhetett utána oly sok vajúdáson keresztülment ügye elintézésének. Jött a forradalom vihara, mely az ő szép fejét se kímélte meg a nyaktiló bárdjától. Fouquier-Tinville halálra íteltette őt, azzal vádolván a forradalom véstörvénytörése előtt, hogy a francia köztársaság ellen konspirált és az ellenséges fegyverek szerencsését előmozdította az által, hogy Angolországba tett utazásai alkalmával a haza ellenségeit rengeteg sok pénzzel segítette. Ettől fogva a *Du Barry* híres ékszereinek végképen nyoma veszett. A grófnő egyik rokona: *Bécu*, a ki tisztt volt a császári gárdában, megkísorlette ugyan nagynénjének ezen örökségét visszaszerezni, de e részben minden iparkodása sikertelen maradt. Az első császárság vége óta pedig a közvetlenül érdekeltek

részéről semmi lépés se tétetett a drágaságok visszaszerzésére és így nem lehetetlen, hogy az öt millióra becsült ékszerek ma is ott fekszenek a Pall-Mall-Street valamelyik pinczében, végképen elfeledve.

A nyaktiló.

MAINTENON ASSZONY.

Az elmúlt századok ama híres asszonyi alakjainak sorozatában, kik nem születtek a trón közelségében, de mégis annak fényéhez jutottak, nemes egyszerűség, igazi magas röptű szellem dolgában senki se vetekedhet *Maintenon* asszonynyal, a kit ellenségei csak «a púpos Scarron utálatos özvegye» néven emlegettek. Nem kereste a fényt, a trón tündöklő közelségét se félénk áhítattal, mint La Vallière, se mohó vágygyal, tervszerű incselkedésekkel, mint akár Du Barry, akár Montespan avagy Pompadour. A trón fénye önként, keresése nélkül ömlött rá és mindez utóbbiaknál magasabbra emelkedett, mert hisz hitvesévé tette őt XIV. Lajos, a kiról azt mondta a hízalgő udvaronc, hogy «a nap szégyenkezve bújik el közeledtère, mert dicsőségének fénye amazét túlhaladja.»

Maintenon asszony nemcsak barátónője, később hitvese a nagy királynak, nevét a «dicsőség nagy nemzetének» történetében ezen kívül is maga az a buzgóság melyet a saint-cyri főúri leánynevelő megalapításában és fentartásában kifejtett, mindenkorra nevezetessé tenné. A *Maintenon* asszony műve e nevezetes intézmény, melynek az egész országra oly nagy jelentősége, befolyása volt, majdnem egy egész századon keresztül mintaképül

szolgálván a «tökéletes nevelésnek». Oly lángelme működése, a minő Racine, fűződik ez intézethez s magának Maintenon asszonynak nagyjelentőségű iratai annyira szeretett leányainak nevelését illetőleg. Maintenon asszony életének legnemesebb oldalát épen ezen intézettel való benső viszonya tünteti elénk.

E kiváló nő származása élénk meghazudtolása az átöröklés törvényének. Atyjának ugyanis: *D'Aubigné* Constantnak gonosz hajlamainál fogva vajmi mozgalmas és rovott élete volt. 1613-ban halálra ítélték egy rochellei városi tanácsos leányának elrablásában való részesség miatt, de aztán kegyelmet kapott. Első ízben 1611-ben nősült meg, azonban már néhány év múlva nejét egy ügyvéddel hűtlenségen kapván, mindkettőt megölte. Az igazságszolgáltatás sújtó keze elől Martiniquébe menekült, és csak akkor tért ismét vissza, midőn kegyelmet kapott. Tehetséges, eszes ember volt, de ily előzmények után kóborló, rendetlen életre adta magát, nyomorúságos napjainak felerészét újabb, meg újabb vétségekért a párisi, bordeauxi tömlöczökben töltve. Mikor negyvenhárom éves korában másodszer megházasodott, egy nemes ember leányát, Cardilhac Jeannet elvéve, akkor is épen tömlöczben ült. És alig szabadult ki onnan, csakhamar újból elzárták egy Richelieu herczeg ellen szőtt összeesküvésben való részesség miatt. Felesége önként megosztotta vele a fogásgot, és itt született 1635 november 27-én harmadik gyermeke: *Francziska*, a későbbi *Maintenon* asszony. A kis Francziskát nagynénje, Viliette asszony vette magához, a ki az előbbi két gyermeket is nevelte. E nő Niort mellett lakott és rendkívül erényes, vallásos hölgy hírében állt. Hét éves koráig tartotta magánál a leánykát,

kinek atyja még mindig a börtön falai közt sínylett, csak Richelieu bíbornok halála után szabadulván onnan ki. Francziska is csak ekkor látta meg ismét anyját. Miután atyja Amerikában próbált hiába szerencsét, hová egész családját is magával vitte, 1647-ben meghalt és ekkor az özvegy a gyermekekkel együtt ismét Franciaországba tért vissza, ép oly szegényen, a mily szegények, elhagyatottak voltak kimenetelük előtt. Francziska megint nagynénje, Viliette asszony gondozása alá került, majd tizenhárom éves korában a párisi Orsolyaszüzek kolostorába. Egy év múlva azonban ismét anyjánál találjuk őt, a ki nagyon szerényen, visszavonultan éldegélt egy félreeső utcácskában, keze munkájával keresvén a maga és gyermekei kenyerét.

Francziska már ebben az időben, tizennégy éves korában feltűnt ritka szépsége és szellemessége által. Gyermekekorának izgalmai, nyomorúságai idő előtt éretté, s a múlt idők keserves emlékei komolylyá, majdnem bizalmatlanná tették őt az emberek iránt. E komor hangulat, az örökös, változatlan szomorú kifejezés, mely arcán ült, nem illett korához és fájó benyomást keltett mindenkiben, a ki megfigyelte. D'Aubigné asszony szomszédságában a kornak egyik híres embere lakott: *Scarron*, az író. Málékkor úgy szólván egész testére béna volt és az udvar nyugdíjából élt, de oly nagy vonzalmat érzett a fiatal leány iránt, kinek szépsége, szerénysége és szellemessége egészen elbájolta, hogy felajánlotta neki, hogy feleségül veszi vagy megfizeti a költségeket, melyek egy kolostorba juthatáshoz szükségesek. A fiatal leány visszautasította mindakettőt. De balsorsa nem szűnt meg üldözni. Anyja csakhamar nagy nyomorúságban halt el, s a leány minden

támasz nélkül látta most magát a világon. Így hát 1652. évben, bár csak tizenhét éves volt, beleegyezett abba, hogy neje legyen a negyvenkét éves férfiúnak, annak, kit később «szegény púposának» nevezett. Annyira zaklatott, szerencsétlen fiatalsága után szerencsének tekinthette most a házasságot, melyben legalább némiképp megpihenhet.

Hűséges barátja, titkára, de egyúttal tanítványa is lett a nagy Írónak, mert tőle sajátította el a latin, spanyol, olasz nyelv ismeretét és szellemét olvasmányokkal képezte tovább a Scarron útmutatása szerint. Ehhez járult, hogy a *Scarron* háza valóságos találkozó helye volt folyton Paris nagy szellemeinek s az udvarhoz járatos embereknek. Vivonne herceg, Scudéry, Ménage és mások rendes látogatói voltak. És mindazok, a kik ott megfordultak, valamennyien el voltak ragadtatva Scarronnénak úgy nemes egyszerűsége, mint tiszteletet gerjesztő komolysága által, mely keserves gyermekéveinek volt utóhatása. Sőt átalakította némileg e nő magát Scarront is, a ki eddig nagyon is szabad szájú volt, míg most, alig pár hónapi együttlét után, e részben is megváltozott. Kikérte tanácsát még irodalmi műveihez is és javításait, megjegyzéseit nagyon helyeseknek találta. Viszont Maintenon asszony így emlékezik meg róla: «Férjem alapjában kitűnő jóember volt. Szilaj modorából kigyógyítottam; nem volt se bolond, mint mondták, se rossz szívű, sőt jóságát elismerték, önzetlensége pedig példanélküli volt.»

Scarron 1660-ban halt meg. «Az egyedüli, ami bánt, az, – monda egyik barátjának, – hogy nem hagyhatok vagyont feleségemnek, a ki rendkívül jó volt hozzám, kit nem dicsérhetek eléggé.» Özvegye megsiratta, mindig csak tisztelettel említé nevét és első tette az volt, a mint sorsa

Maintenon asszony.

Petitot festményéről készített egykorú metszet után.

megengedte, hogy misét rendelt megfelelő alapítvánnyal lelki üdveért. Huszonötödik évét érte el, szépsége tetőfokán állt. Íme a rajz, melyet egy kortársa, *Scudéry* kisasszony, ad róla ez időben: «Magas és szép termetű volt, de nem az a magas termet, mely visszatetsző. Rendkívül élénk, szép arczszíne volt, haja világos gesztenyeszínű, orra igen szép alkotású, ajkai szép vágásúak, egész kinézése előkelő, kedves, szerény és hogy szépsége még kétebb, még ragyogóbb legyen: a világon a legszebb szemek az övéi voltak. Feketék, ragyogók, szenvedélyesek, és csupa szellem sugárzik belőlük; valami olyan sajátságos ragyogásuk volt, a mit nem lehet kifejezni. Bennök volt az édes melankólia minden bájával, majd a vidámság, az öröm minden vonzó kecsességével. Szelleme is olyan volt, mint szépsége, nagy, kedves, kellemes. Nem fitogtatta híres szépségét, bár elég joga lett volna hozzá; szépségének és szellemének bája, erényének kiválósága legcsudálatra méltóbbá tették. »

Férje halála után egy időre ismét a párisi Orsolyaszüzek kolostorába vonult, hol szerényen ugyan, de Paris legelőkelőbbjeivel érintkezve töltötte napjait. Leginkább a Richelieu és d'Albret-palotákba járt, hol az udvari környezet és az előkelő világ alakjai fordultak meg. Scarronét, szerény vagyoni viszonyai ellenére is, kezdettől fogva a legnagyobb előzékenységgel fogadták e helyeken, s mindenki tetszését meg tudta nyerni. Azok, a kik későbbi főlemelkedése után irigyei lettek, nagy hévvel szórtak ugyan mindenféle rágalmakat ez időbeni életére, de ezeknek semmi alapja sem volt. – «Azok, a kik engem rágalmaznak, – monda ő maga később, – nem ismertek engem; azok pedig, a kik ismertek, tudják, hogy kifogástalan életet

folytattam abban a kedves világban, melyet oly nehéz veszély nélkül nézni. Szomorú dolog, ha az embernek másforma emberekkel kell életét végezni, mint a milyennek közt elkezdte.» Egy férfi ismerőse pedig így nyilatkozik róla ez időben: «Mindenki csodálkozik, hogy lehet ennyi erényt, ily szerénységet és ennyi bájosságot ily szép harmóniában egyesíteni. » Míg ismét ő maga későbbi levelei egyikében e találó szavakkal jellemzi ez időbeni életét: «A nők azért szerettek, mert kellemes voltam a társaságban, és mert mindig inkább másokkal foglalkoztam, mint magammal. A férfiak körülrajongottak, mert az ifjúság bája-még rajtam volt. Volt részem mindenben, de tisztességgel. Nem vágytam arra, hogy bárki is különösen szeressen; azt akartam, hogy mindenki szeressen, hogy jót mondjanak rólam s a becsületes emberek méltányoljanak; ez volt az én eszményképem . . . Ezért mindent képes lettem volna megtenni, mindent elszenvedni.»

A Richelieu-palotában ismerkedett meg ama kor leg-híresebb asszonyaival: Sévigné asszonynyal, Ursins hercegnővel, La Fayette asszonynyal, végül Montespannal. Ez időben történt, hogy Montespan asszonynak, a király kedvencének, fia született. A gyermeket oda kellett adni valakinek, hogy gondozza és lehetőleg rejtse el. Montespan asszony Scarron özvegyének tétetett erre nézve ajánlatot, de ez visszautasította, nem tudván azonban még akkor, hogy a király gyermekéről van szó. Később gyóntatójától kért tanácsot és tanácsa után így válaszolt: «Ha csakugyan a király gyermekéről van szó, akkor igenis elfogadom; de parancsolja ezt a király maga nekem.» – A király csakugyan Saint-Germainba hívatta őt és kérte hogy fogadja el gondozásra a gyermeket, a mi azután meg is történt.

A mikor ezt tette lehet, hogy a korábbi nélkülözések ellen akarta magát biztosítani, de másrészt a hála is indította rá, hogy így cselekedjék. Ugyanis három évvel előbb, az anyakirálynő halálakor, elvették tőle csekély nyugdíját. Hiába igyekezett azt minden áron visszaszerezni és már-már arra gondolt, hogy Portugáliába megy nevelőnősködni, midőn végső kísérletként arra határozta el magát, hogy Montespan asszonyhoz fordul segedelemért. Elmondta neki nagyon szorult helyzetét és a király kedvence csakugyan visszaadatta neki nyugdíját.

Ez az esemény fordulópontot képez e híressé vált nő életének történetében. Megalapítója későbbi nagy szerencséjének, de most egyelőre némi kellemetlenségek okozója. Meg kellett ugyanis válni megszokott körétől, társaságától és a Vaugirard-utca egy magányos házában vonulni meg a gyermekekkel, azok dajkáival és a szolgálatukra rendelt cselédséggel, hol nem fogadott senkit. Egyébiránt az, hogy a király gyermekeinek nevelője lett, mit sem vont le jó hírnevéből.

A társadalom akkoriban az udvar tényeire egészen más erkölcsi mértéket alkalmazott, mint a közönséges halandók cselekedeteire s mit az utóbbiaknál erősen kifogásolt volna, azt a királynál legalább is hallgatással nézte el. Oly magasan állott a királyi ház a társadalom összes rétegei felett, mintegy félisteni magasságban. Így a király törvénytelen gyermekeinek nevelője lenni nem hogy lealázó lett volna, sőt kitüntetés. Így nem habozott Colbert asszony ugyanez állást elfoglalni a La Vallière gyermekei mellett. Ezen felül a Scarron özvegye igazi anya lett a rá bízott gyermekeknek s csakis ennek tekintek őt, főleg a későbbi Maine herczeg, egy beteges, gyöngé gyermek.

Mikor 1673-ban *XIV. Lajos* elismerte ezen gyermekeket, maga mellé emelvén őket, Scarron özvegye is az udvarba került, a Montespan asszony lakosztályában kapván lakást. Színleg a legjobb viszonyban volt Montespan asszonnyal, de azért nem maradtak el heves súrlódások sem, melyek miatt *Scarronné* a királynál is panaszt emelt. Lajos, ámbár szívlelte őt amaz odaadó szeretet miatt, melyet gyermekei iránt mutatott, nem szívesen volt ez időben társaságában, később azonban mind jobban megismerte, hozzászokott egyszerű, őszinte modorához, kezdte észrevenni kedves szellemességét, csodálatosan egyenes jellemét, egész lényének szeretetreméltóságát. Így egész észrevétlenül megtetszett neki ez a szerény, okos nő, a kiben oly ritka tulajdonságok egyesültek. A mint 1674-ben Maine herczeggel a Pyrenékben tett utazásáról visszatért, megajándékozta a szükséges pénzzel, hogy a Maintenoni birtokot megvegye, mely évente tizenötezer livret jövedelmezett és azt kívánta, hogy a birtok nevét vegye fel. Maga a király is így nevezte őt amaz első utazás óta, melyet Scarron özvegye birtokára tett.

Ez időtől, hogy «*Maintenon asszony*» nevet fölvevé, kezdte őt szerencsecsillaga mind feljebb feljebb emelni. A Montespan asszony kedveltsége kezdett alább szállni és ugyanabban az arányban, a mint a «*napkirály*» kezdett elhidegülni eddigi barátnője, kedvencze iránt, ugyanabban az arányban nőtt a most már *Maintenon asszony* nevével viselő hölgy kedveltsége. Ám *Maintenon asszony* még ekkor nem is gondolt jövendő fényes sorsára s megelégedett azzal, hogy a király jósága biztosította egyszer s mindenkorra jövőjét és megóvta a nélkülözésektől. Mikor Montespan asszony féltékenykedéseitől mindig többet és

többet kellett szenvednie, az a szándéka támadt, hogy egyszer s mindenkorra véget vet e kellemetlen helyzetnek az által, hogy visszavonul az udvartól és hátralevő életét vagy a magányban, vagy valami kolostorban tölti el. De a király, ki mind gyakrabban időzött már ekkor társaságában, nem engedte távozni. «Ő felsége – írja *Sévigné* asszony az időben, – gyakran két óra hosszat elidőzik ezen hölgy társaságában ebéd után, hogy barátságosan, szabadon és természetesen eltársalogjon vele. Barátnak már nem lehet nagyobb figyelme és gondossága egy nő iránt, mint minőt a király mutat e hölgygyel szemben, ki égies világot tárt fel előtte; úgy látszik, el van bájolva általa. » *Maintenon* asszony maga pedig így emlékezik meg ez időről: «Midőn látni kezdtem, hogy hasznos lehetek a királynak, magam is kezdtem meggyőződni a felől, hogy az Ég ezért vezérelte lépteimet az udvarba és ezentúl minden figyelmem erre összpontosult. Jó tanácsokat kezdtem adni neki és arra igyekeztem, hogy rábíriam a viszonyaival való szakításra.» Egész őszintén, szabadon szól arról, hogy mily méltatlanul viseli magát, mily botrányokat mutat népének, melyekért felelni fog majd Isten ítélőszéke előtt. Keresztényi módon, mint valódi barátnő beszélt Montespan asszonyról is, de szavaiba annyi kellemet vegyített és oly helyén tudta alkalmazni e megrovó megjegyzéseit, hogy a király í-o-ha nem érezte magát sértve szavaitól. Sokszor tréfálkozott vele e dolgokról, máskor úgy látszott, hatnak rá szavai. «De csak nyögött, sóhajtozott lánczai alatt, melyeket nem mert széttépni. »

A *Montespan* asszony heves kifakadásai *Maintenon* ellen azonban már oly gyakoriak lettek s oly mérvet öltöttek, hogy *Maintenon asszony* kényszerülve látta magát,

megismételni azt a kérést a király előtt: bocsátaná el őt az udvarból. De a király most sem teljesítette e kívánságát, sőt a trónörökösnő szolgálattelvő hölgyévé nevezte ki, hogy teljesen függetleníse Montespan asszonytól. A feszült viszonyoknak a két nő közt utóvégre is a szakítás vetett véget, mely Lajos és Montespan közt csakhamar bekövetkezett. Mindenki azt hitte most, hogy *Maintenon* asszony foglalja el a Montespan helyét. De csalódtak. «A nők azt hiszik, – írta *Maintenon* egyik levelében nemes büszkeséggel, – hogy én az ő helyét akarom elfoglalni, azok nem ismerik se az éti idegenkedésemet az e fajta viszonyok iránt, sem pedig azt nem tudják, hogy ép én akarom a királyt óvni az ilyen dolgoktól.»

Mindenki örömmel fogadta a Montespan asszony bukáását. A jó szellem diadala ez, mondták, a rossz szellem fölött. És valóban nagy szükség volt erre. *XIV. Lajos* immár negyvennyolczadik évében volt, a nélkül, hogy az ifjúkor szenvedélyeiről le akart volna mondani, sőt mindinkább a gyönyörvágynak lett rabjává. Az örvényből, mely felé eddig másrészt oly dicsőséges pályáján haladt, *Maintenon* asszony ragadta ki. «Leszállította az Olympusról, melyen képzelte magát, melyre hizelkedőinek serege helyezte és a megbánás, mérséklet es népei iránti szeretet, meg alázatosság keresztényi érzelmeit varázsolta belé.» – Ez volt a *Maintenon* asszony történeti hivatása, ez az ő nagy dicsősége.

E nemes működését azzal kezdte meg, hogy helyreállította a békét a király és a királyné közt. A királyné meglepetve vette észre, hogy Lajos oly figyelmes, gyöngéd iránta, a minő soha nem volt eddig és az végtelen boldoggá tette. Egész lelkesedéssel monda egy alkalommal:

«Isten Maintenon asszonyt küldé, hogy visszaadja nekem a király szívét! » A királyi család a legszebb egyetértésben élt és nagyon valószínű, hogy ha Mária királyné életben marad, itt vége szakad a Maintenon asszony pályájának. Azonban az 1683. év július 30-án hirtelen meghalt a királyné. *Maintenon* asszonyt nagyon mélyen érintette a gyászeset és újból távozni akart. De ebben a szándékában a történők ismét megakadályozták.

Lajos ugyanis még a királyné halála napján e sorokat intézte hozzá:

«Isten büntet, asszonyom; alávetem magamat az ő akaratának. Elég okot adtam az elégedetlenségre ennek a nemes léleknek. Ne távozzék el, kedves *Maintenon* asszonyom; szükségem van a vigasztalásra. Majd visszavonulhat akkor, ha belefárad abba, hogy nekem az igazat megmondja.»

Maintenon asszony így válaszolt a király levelére:

«Felség, a királynét nem kell sajnálni; ő úgy élt, úgy halt meg, mint egy szent. Az ő biztos üdve maga nagy vigasztalás. Önnek, Felség, van immár oda fent az égben egy barátnéja, a ki Istent kérni fogja vétkeiért és azért, hogy legyen kegyes az igazak iránt. Legyen Felséged olyan jó keresztény, a milyen nagy király.»

A temetés után az udvar Fontainebleauban ment. Ez utazás alatt a *Maintenon* asszony kedveltsége még jobban emelkedett. A király pillanatra se tudta nélkülözni a királyné lakosztályában helyezte el; az udvari tanácskozásokat ott tartották az ő termeiben, hol a király is dolgai nagy részét végezte és sokszor kikérte véleményét. Ez időtől fogva nevezetes változás állott be a *Maintenon* asszony lelkületében. A királyné halála előtt olyannak

tünt fel, mint a ki teljesen megunta az udvar légkörét és szabadulni óhajt onnan. Azonban a királyné halála után mulhatlan kötelességének látta ott maradni.

Ez időben már Maintenon asszony negyvennyolcz éves volt, de még mindig igen szép. «Hangja rendkívül kellemes – írja egy egykorú feljegyzés, – homloka nyílt és derült, gyönyörű kezének mozdulatai természetesek, szemei tüzesek, egész alakjának oly szabályos, hajlékony, minden mozdulata, hogy az udvar legszebb hölgyeit elhomályosítja.» De nem annyira szépségével nyerte meg mégis a királyt, mint inkább magas röptű szellemével és nagy kegyességével. *Fénelon* azt mondja róla: «Az okosság maga szólt belőle a Gráciák ajkaival.» *Sevigné* asszony szerint is «a *Maintenon* asszony helye egyetlen, nincs hozzá hasonló, nem is lesz soha».

Az a nagy változás, mely XIV. Lajoson végbement, mindenkinek csodálatoskép tünt fel az egész országban. Úgy tekintették, mint a gondviselés igazi csodatételét. Előbbi botránys élete helyett rendes, szigorú életet folytatott, s minden gondját országának szentelte. S mindez egy immár majdnem idős nő befolyásának köszönhető, egy bohókás költő özvegyének, a ki nem szerelemről, gyönyörűségekről beszélt neki, hanem megtérésről és a kötelességek teljesítéséről. Mély vonzalma Lajos iránt felül állt minden kétségen. Erről elég tanúbizonyságot tesz az a levele, melyet 1684 június 1-én irt a királyhoz, midőn ez Luxembourg ostrománál volt.

«Felség, – így szól a levél, – egy napi távollót öntől egész örökkévalóság nekem. Meg vagyok győződve érzelmeiről, de még se tudok nyugodtan lenni öntől távol. Minden boldogságom, életem minden öröme abban áll, ha

Felségedet láthatom; ítéljen tehát nyugtalanságomról. Annyi jószág és annyi kitüntetés után, melyeket Felségedtől nyertem, nem tudom, mi lesz sorsom; de remegek és a legnagyobb izgatottságban vagyok, midőn e sorokat írom Felségednek. »

Ha *Maintenon* asszony nem semmisítette volna meg legnagyobb részét azoknak a leveleknek, melyeket Lajostól kapott, megtudhatnánk, hogy mily föltételek mellett egyezett abba bele, hogy a királyné halála után is az udvarnál maradt. Valószínű azonban, hogy már akkor, vagy nem sokára azután megállapodtak abban, a mi nem is egy év múlva a királyné halála után bekövetkezett, hogy t. i. Lajos őt törvényes hitvesévé teszi. A házasság maga XIV. Lajosnak és *Maintenon* asszonynak Valenciennesben való tartózkodása alkalmával lett végleg elhatározva, melyről már a fontainebleau-i utazás óta tárgyaltak. Az udvar maga mit sem sejtett a készülő nagy dologról.

Az udvar június 9-én Versaillesbe vonult. Néhány nap múlva, valószínűleg június 12-ének éjszakáján, hét személy ment nagy titokzatosan a versaillesi kápolnába. XIV. Lajos *Maintenon* asszonynyal, La Chaise atya, ki a misét mondta, a párisi érsek, a ki az áldást adta, továbbá Louvois és Montchevreuil márkik, kik tanuként voltak szereplendők, végül Bontemps, a király inasa, ki megtette a szükséges előkészületeket a kápolnában és segédkezett a misénél. Az egybekelés megtörtént, de semmiféle iratot, okmányt nem vettek fel róla.

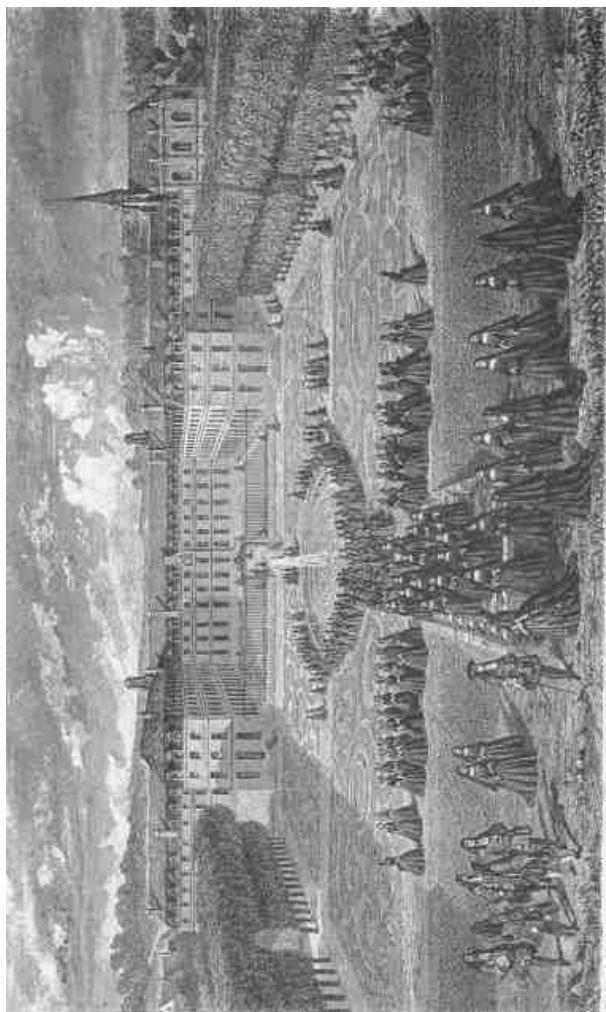
Maintenon asszony, minden nagyravágás, hiúság távol lévén maga tőle, is azt akarta, hogy úgy az akkori idők emberei, mint az utókor, mit se tudjanak meg igazi viszonyáról a királyival. Mindazokat a leveleket elégette, melyek

erre nézve felvilágosítást foglaltak magukban. Szóval se nyilatkozott soha környezetének erről, legfeljebb ha olykor elejtett szavaiból vehettek ki valamit, a miből helyzete következett. Így utalt egy alkalommal, a mint egyik bizalmasa följegyezte, arra, hogy az ő helyzete az udvarnál egészen más természetű, mint volt Montespán asszonyé; a király barátsága vele szemben egészen más, mint volt korábbi barátnője iránt, mert szent kötelék erősíti meg az ő vonzalmukat. De egyébként azt akarta, hogy «talány legyen az egész világnak». A királynak szándékában volt nyilvánosságra hozni egybekelésüket, de *Maintenon* asszony nem engedte ezt. «Nem akartam, – írja fivérének, – hogy a király érettem olyan dolgot tegyen, mely rajtam felül áll.» Mindamellet senki se kételkedett a házasságban, látva a szüntelen gyöngéd figyelmet, melyet *Lajos* Maintenon iránt mutatott, a kölcsönös tiszteletnek azt a nagy fokát, mely csak házastársak közt lehetséges. Hogy pedig *Maintenon* asszony mint fogta fel új helyzetét a világgal szemben, arra jellemzők a Saint Simon következő szavai: «Láttam őt Fontainebleauban az angol királynő ott létekor, helyet engedett másoknak, mindenütt visszavonult az előkelő, sőt kevésbbé nagyúri asszonyok előtt is, úgy beszélt, mint a kinek semmi igénye nincs az ünneplő elismerésre, mit sem akart mutatni, minek se látszani, de annál imponálóbb volt.» Es a ki egész életében egyszerű volt, most, a mesés fény közepette, mely körülvéve, szintoly egyszerű maradt még ruházatában is, önzetlen, takarékos, az az egyetlen gondolat tartván elfoglalva, hogy a király dicsőségét, józan életét mi se zavarja meg.

Természeténél fogva semmi hajlandóságot se mutat-

ván a politika szövevényeibe elegyedni, más téren fejtett ki áldásos tevékenységet, nevét minden időkre emlékeztessé tevén. E nevezetes működése a *saint-cyri nemesi leánynevelő intézet* megalapításához és fejlesztéséhez fűződik. *Maintenon* asszony ugyanis, biztos lévén immár a király barátságának állandóságáról, a király figyelmét a francia nemesi osztály ama kedvezőtlen helyzetére irányította, melyben a folytonos háború alatt vagyoniilag is kimerülve, csak nagy bajjal képes gyermekei megfelelő neveltetéséről gondoskodni. A király nagyságához méltó cselekedet lenne tehát egy oly intézet alapítása, mely országa szegény nemes kisasszonyainak igazi menedéke lenne, s a hol jámborságban és hivatásuk kötelességeinek megfelelő módon neveltetnének. A híres *La Chaise* atya mindenben helyeselte *Maintenon* asszony eszméjét és egész erejével támogatta a király előtt is. De a király egy ideig még tétovázott, megriadva ama nagy költségektől, melyekkel egy ilyen intézet létesítése össze volt kötve. «Egy francia királynénak se jutott eszébe ilyen intézetet felállítani», – monda ellenvetésül *Maintenon* asszonynak. De ez szívós kitartással ragaszkodott kedvencz eszméjének kiviteléhez és 1684-ben, alig három hónapra az egybekelés után, Lajos csakugyan hozzájárult az intézet megalapításához.

Sőt annyira meg tudta nyerni a királyt ennek az eszmének, hogy az maga dolgozta ki az intézet szervezetének terveit és 1685 április 25-én megtörtént a templom alapkövének letétele, ugyanazon évi május 1-én pedig hozzá fogtak az intézet építéséhez is. *Maintenon* asszony azt a feladatot tűzte ki a *saint-cyri* nevelőknek, hogy abban a leányok keresztény szellemben, okosan és nemesen nevel-

A saint-cyri intézet.

tessenek. Nem hiábavaló büszkeséget óhajtott beléjük oltatni; az érzelmek nemességére, nagylelkűsége, jámborságra kívánta őket megtaníttatni. Végre meleg hazaszeregettet óhajtott beléjük csepegtetni, mert azok, a kik a haza költségén neveltetnek, kell hogy szolgálják is a hazát női erényeik minden erejével; egy Saint-Cyrben nevelkedett fiatal hölgynek soha sem szabad elfeledni – monda – hogy mivel tartozik hazájának, királyának.

Annál a nagy szeretetnél fogva, melylyel ezen általa teremtett intézeten csüggött, a kor minden jelesét összekötetésbe hozta azután a saint-cyri intézettel. Oly nagy költője a kornak, mint *Racine* írt színdarabokat arra a célra, hogy azokat a saint-cyri növendékek eljátszák, nem egyszer magának a királynak jelenlétében. *Lajos* nem bánta meg, hogy engedett *Maintenon* asszony kérésének ezen intézet alapítását illetőleg, mert a mint a háború gondjaitól szabadulni tudott, legkellemesebb óráit tölte el akkor, midőn Saint-Cyrfc gyakorta meglátogatta. «*Racine* «*Eszter*» színművét játszották Saint-Cyrben – írja *Sévigné* asszony egyik levelében, 1689 január 28-án – a király csodaszépnek találta az előadást, a herceg sírt. Soha ennél szebbet, meghatóbbat a nagy író nem alkotott.»

Mikor a *király* a hadsereghez ment, *Maùitenon* asszony mindig saint-cyri lakosztályának magányába vonult itt érezte magát legjobban, a kedves leánynövendékek között, a kiknek nemcsak szóval, de irodalmi munkákkal is tanácsokat osztogatott, miként kell előkészülniük arra, hogy az életben jó asszonyok, kötelességet ismerő hitvesek, jó honleányok legyenek. De akkor is szívesen időzött ottan, midőn *Lajost* nem szólította a távolba a háború. A király, elvégezvén az ország dolgait a tanácsban, vagy

XIV. Lajos öregkori arczképe.

befejezván a tárgyalásokat minisztereivel, maga is eljött Saint-Cyrbe, Hogy jelen legyen az esti ájtatosságon s azután magával vitte *Maintenon* asszonyt Versaillesbe. Nem egyszer megvallotta, hogy sehol se szállja úgy meg lelkét az áhítat, mint e magányos helyen, melynek csendessége, rendje nyugalmat adott neki is, a hol az ifjú hölgyek ájtatos éneke szívét másutt nem talált békével töltötte el. Ebben az időben már igazán nem lehet ráismerni a korábbi *XIV. Lajosra*, oly nagyon megváltozott. «Az élvezetek utáni vágy – írja egy levelében *Maintenon* asszony – teljesen kihalt a király szívében. Kora, jámbor élete beláttatták vele mindannak hiába valóságát, értéktelenségét, mit valaha szeretett. Csak kényszerűségből vesz részt az ünnepélyeken s panaszkodik állásának terhei miatt, melyek olyan szórakozásokban való részvétellel kényszerítik, a minők már nem valók neki». Ezért keresi fel olyan szívesen a csendes, nyugodalmas Saint-Cyrt, a hol elbeszélget a fiatal hölgyekkel, majd hallgatja éneküket, a mint a palota előtti nagy szökőkutat körülállva, «égből alászálló hangon» énekelik az áhítatos dallamokat.

És Saint-Cyr hire elszáll messze földre is. Az idegen fejedelmek, a kik látogatóba jöttek a francia udvarhoz, nem mulasztották el megszemlélni a nevezetes intézetet. Így került oda *Rákóczi Ferencz* is, a fejedelem, a ki 1713 júniusában látogatta meg. Egyik egykorú följegyzés így emlékezik meg erről a látogatásról: «Eákóczi meg akarta látni Saint-Cyrt, megmutatták neki az épületet. Soha idegen nem talált szívesebb fogadtatásra, nem tett jobb benyomást mint ő; szeretik, becsülik; senkit se hoz zavarba soha, és soha se jó zavarba maga sem.»

Az 1715-ik évben *Maintenon* asszony nyolczvanadik

évét éri el. Betegeskedni kezd. XIV. Lajos is hetvenhét éves immár és fiatalabb éveinek nyomát, rendetlen életmódjának következeit nagyonis erezi. Mikor 1715augusztus 10-én beteg lesz, környezete már előre aggódik, hogy nem fogják megmenthetni. *Maintenon* asszony, daczára agg korának és gyöngékedésének, a legnagyobb önfeláldozással ápolja őt. Egész napokat tölt megszakítás nélkül betegágya mellett. Ám minden igyekezet, minden önfeláldozás hiábavaló. Augusztus 25-én az orvosok még arról tanácskoznak, hogy műtéttel hártják el a közeledő katasztrófát, levágván az uralkodó üszkösödni kezdő lábát, de nem mernek az ajánlattal előállni. *Maintenon* asszony vállalkozik hát erre.

– Azt gondolják, – szól *Lajos* az orvosokhoz, – hogy ilyen utón megmenthetnek még az életnek?

Maréchal orvos azt feleli, hogy fájdalom, erre nem sok a remény.

– Nos hát, – mond a király, – akkor nincs értelme, hogy még szenvedtessenek is.

Érzi, tudja, hogy a vég közeledik. Érzékenyen búcsúzik el *Maintenon* asszonytól is. «Unokám! figyelmébe ajánlom *Maintenon* asszonyt – így szól az orleansi herceghez; – tudja, mily nagy tisztelettel és szeretettel voltam mindig irányában. Tegye hát meg mindazt, a mit ő kérni fog akár a maga, akár rokonai vagy barátai számára. Soha se fog jóságával visszaélni.» Augusztus 27-én aztán örökre lehunyta szemeit. *Maintenon* asszony, el lévén készülve a szomorú eseményre, még előtte való nap este visszavonult Saint-Cyrbe. Az *orleansi herceg*, ki most az ország régensévé lett, hiven követte XIV. Lajos végső utasításait és a szeptember 12-én kelt brevetben 48,000 livrenyi évjá-

radékot rendelt neki, melyet «ezen hölgy tanúsított önzetlensége tett szükségessé».

Majdnem négy évet töltött még ezután XIV. Lajos hitvese saint-cyri visszavonultságában. A nagy király utolsó szavai csengenek folyton fülébe: «Nem tettem boldoggá, madame, pedig csak önt sajnálom és mindig szerettem». Ez utolsó éveit is a legnagyobb egyszerűségben tölti; még kocsiján is túlad, mondván, hogy nem engedheti meg magának ezt a fényűzést, midőn olyan sok nemes kisasszony szükségét szenved. Nem is igen hagyja el az intézetet, csak akkor, ha szegényeit vagy betegeit megy meglátogatni a faluba pár nemes kisasszony társaságában.

Ebben az időben történt, hogy *Nagy Péter* czár Franciaországban járván, kíváncsi volt Saint-Cyrt és híres alapítóját is meglátni. Ezt az érdekes látogatást így írja le maga *Maintenon* asszony: «Ámbár beteg voltam, nem mertem ezt megvallani és azt mondtam, hogy ágyamban várom az uralkodót. A czár megérkezett este hét órakor (1717 június 10-én); leült ágyam fejénél, kérdezte, hogy beteg vagyok-e? én azt feleltem, hogy igen; majd ismét azt kérdezte, hogy mi a bajom? mire azt a választ adtam: a nagy Öregség! Erre nem tudott mit felelni. Aztán széthuzatta ágyam függőnyeit, hogy jobban láthasson; gondolható, hogy megelégelte ezt a látományt.»

A czár e látogatása óta aztán *Maintenon* asszony élete is csak lassú haldoklás volt. Mégis egy hónapig élt még ezután, a legnagyobb nyugalommal, a legnagyobb jámborsággal várva halálát. «Majdnem három óráig volt haláltusában; de úgy nézett ki, mintha csendesen aludna és arca szebbnek, tiszteletreméltóbbnak látszott, mint va-

Saint-cyri hölgyek.

laha.» 1719 augusztus 15-ének délutáni öt órája véget vetett a híres asszony életének. Nevét, emlékezetét, életének nemes példáját azonban nem feledték el, míg csak fennállt az általa alapított nevezetes intézet. Az ujonczok, apácák sírjához jártak imádkozni s a nemes kisasszonyok megfogadták, hogy az ő nyomdokait követik, midőn megválni készültek az általa alapított menhely falaitól.

Magának a híres intézetnek is viszontagságos sorsa lett azután a későbbi években. Előbb rendes apáczaklasztrommá alakították át, majd a forradalmi időkben nagy dúlásokat vittek végbe falai közt, s később kórház lett belőle. A forradalom elmúltával pedig katonai nevelőintézetet csináltak belőle, a honnan a francia hadsereg valamennyi nevezetes alakja kikerült s mint ilyen áll fenn ma is.

Mikor az 1794 év januárjában a templomból is kórházi szobákat csináltak, a munkások a már lerombolt kórus közepe táján egy fekete táblát vettek észre, a *Maintenon* asszony sírját jelzé ez. Feltörték a sírt, felnyitották a kettős koporsót és kidobták abból a híres asszonynak még teljesen ép holttestét, melyen még a ruhák sem viselték magukon az idő nyomait. A holttest nyakába kötelet kötöttek és így vonszolták körül az udvaron ostoba röhögések, durva kiabálások között, azután minden ruháitól megfosztva megcsonkítva, egy nagy gödörbe dobták a temetőben, a hol elhantolták. «A *Maintenon* asszony meggyalázott sírja – így szól egy emlékiró – ekként a saint-denisi királysírok sorsában osztozott; e napon a saint-cyri intézet alapítójával úgy bántak, mint abban az időben a királynékkal, és ezt az egyedüli kitüntetést engedte meg a Gondviselés titkos nagyra emeltetésének.» – Később felkutatták földi maradványait és saint-

cyri lakosztályával szemben, a palota udvarában helyezték nyugalomra. De itt sem találtak azok soká nyughelyet. 1805-ben egy fanatikus tábornok leromboltatta a szerény emlékoszlopot, mely sírja fölött állt s csontjait kidobatta a sírjából, melyeket valami ócska bőröndbe dobva, egy zugban helyeztek el. Harmincz évig senki se törődött velük. Végül 1836-ban az akkor már katonai iskolává változott saint-cyri intézet ez időbeni parancsnoka engedélyt kért, hogy *Maintenon* asszonynak emlék emeltessék a templomban és maradványai is oda helyeztessenek vissza. Ez meg is történt egész csendben, minden pompa nélkül. Az emléken ez egyszerű felirat olvasható:

*Itt nyugszik
Maintenon asszony.
1635–1719.*

Dicséretére alig lehet többet mondani, mint a mit Languet de Gergy irt róla. «Ha csoda számba megy – monda – azt látni, hogy Scarron özvegye ötven éves korában Lajosnak, a nagynak, hitvese lesz, úgy nem kisebb csoda ennél az, hogy ez az özvegy csakis jámborsága által j utott ennyire; hogy az által bilincselte le a királyt, mert erényes volt; hogy a világon a legcsalfább szívet teljes harmincz éven keresztül meg tudta magának tartani; s mindez idő alatt nem szerzett magának se földeket, se évjárdékokat; nem vagyont, nem címeket; hogy egyedül szerénységétől ékesítve, csak arra igyekezett, hogy tessen a királynak, szellemének szelídsége által jóságot varázsoljon belé és fenntartsa annak dicsőségét, egészségét és életét, magáról tökéletesen elfeledkezve.»

MARIA ANTOINETTE.

Az a szép fő, mely arra látszott teremtve lenni, hogy gyermekes gondtalanságban, játszi pajzánságok közepette éljen le egy hosszú életet, lehullott a guillotin bárdja alatt... Voltak, a kik őt magát okolták szomorú végeért, mondván, hogy alig ismert valami komoly dolgot, minden idejét csak gyermekes örömeinek szentelte, a helyett, hogy férjét, XVI. Lajost, támogatni, okos tanácsokkal ellátni igyekezett volna. Ám mindezek hiábavaló beszédek. Ha az életvidorság, a jó kedv bűnül róható fel, ha a királynéknak nem szabad más közönséges halandók módjára élvezni az élet örömeit, akkor valóban vétkezett és vétkeért eléggé meglakolt.

Mária Antoinette is soká, majd javára, majd hátrányára igazságtalan bírálatban részesült az utókor részéről és csak újabban kezdi mutatni alakját a maga valóságában a történelem részrehajlatlan ítélete. Sokan, mert olyan sokat szenvedett, úgy tüntették fel, mint valóságos vértanút, az erény koszorújával fején. Mások ismét mint teljesen elvetemült, minden jóra való érzés nélküli nőt. De egyik ítélet se közelíti meg a valódi igazságot. Tény az, hogy a XV. Lajos korabeli udvari erkölcsök az ő idejében se változtak meg. Hozzá kell ehhez vennünk, hogy XVI. Lajos jóindulatú, de gyöngé, tétovázó férfi volt, a ki hét évig

teljesen elhanyagolta őt. Tizennyolcz évével, szépségével valóban sokkal erősebbnek kellett volna lennie ama csábító udvari környezetben, ha minden kifogástól ment akart volna maradni.

Mária Antoinette, I. Ferencznek és Mária Teréziának, a nagy uralkodónőnek leánya, 1755 november 2-án látta meg a napvilágot. A kilencedik volt már testvérei között. Ezek közt nevelkedtet s Mária Terézia maga ügyelt fel nevelésére, annyira, hogy még első íráspróbáit is figyelemmel kísérte. Később különös gondot fordított rá a nagy császárnő-királynő, hogy francziás kecsességet, kellemet adjon a zsenge leányszónak. Két francia színész: Aufresne és Sain ville tanították francia szavalásra ós éneke. Anyja egészen Paris és Versailles légkörével akarta őt körüivenni.

A kik a rendkívüli természeti eseményekből következtetéseket szeretnek vonni az emberek életére, azok a szerencsétlen véget ért francia királyné, Mária Antoinette születése napjából méltán jósolhatták meg zaklatott, szomorú életét, mert Mária Antoinette ép azon a napon született, a mikor a lisszaboni földrengés az emberek ezreit pusztította el.

Mondják, hogy Mária Terézia mindenkép fiút szeretett volna s midőn egy alkalommal 1755. nyarán egy udvari emberrel társalgott Schönbrunnban, ismételten kifejezést is adott e vágyának. «De vájjon csakugyan fiú lesz-e, vagy pedig lány?» tünődött a császárné.

— Bizonyos, hogy főherczeg fog születni, — monda a kérdezett.

— Azt hiszi? — Pedig én fogadni merek két aranyban, hogy lányom születik.

A fogadást megkötötték és az ősz elérkeztével az udvari ember elveszté fogadását. Mély hajlongások közt adta át az elvesztett két aranyat uralkodónőjének egy papírlapba burkoltan. A lapon pedig ezek a verssorok voltak olvashatók, melyeket a híres Metastasio erre az alkalomra szerzett:

«Ho perduto; l'augusta figlia
A pagar m'ha condannato;
Ma s'e verò cli'a voi simiglia,
Tutto l'mundo ha quadagnato.»

(Vesztve fogadásom, a fenséges leányzó
ítél fizetésre,
De ha igaz, hogy anyjához hasonló,
Az egész világ nyert véle.)

Mária Teréziánál polgáris egyszerűség, majdnem szerénység volt a családban uralkodó. Az unalmas, fárasztó udvari szertartásokat nem ismerték a családi életben. Ő maga, el lévén foglalva az uralkodás gondjaival, nem vezethette gyermekei nevelését, de gondosan felügyelt arra mégis és szigorúan megkívánta, kiadott rendeletei végrehajtását, így a kis Mária Antoinettenek legelső nevelőjét is azért bocsátotta el, mert észrevette, hogy azokat az íráspróbákat, melyeket a kis főhercegnő gyakorlataként mutattak be neki, maga a nevelő írta. Helyét Brandeisen grófné váltotta fel, a ki rendkívül szerette fiatal növendékét. És a kis Antoinettenek pajzán, vidor természete majdnem lehetetlenné tette, hogy szigorú legyen iránta. Ha némi komolyabb leckéztetést tartott is neki a grófné, elég volt a gyermeknek egy szeretetreméltó felelete, hogy minden szigorúság eltűnjék a nevelő arczá-

ról. A kis Antoinette egész tizenkét éves koráig volt a grófné kezei alatt, de az utána következő Lerchenfeld grófné már sokkal szigorúbb volt az előbbinél.

Különös előszeretettel az olasz nyelv tanulása és a zene iránt mutatott. Az előbbiben Metastasio, a költő, volt mestere s könnyű, gyors tanulása nagyon meglepte a híres verselőt. A zenébe meg Gluck, a dalműíró, vezette be. De a két tárgyon kívül aztán nem is mutatott a kis főhercegnő valami nagy kedvet és fogékonyságot a tanulás iránt. Anyja sokszor is panaszkodik leveleiben, hogy legfiatalabb leánya mi észrevehető haladást se tesz tanulmányában. «Antónia főhercegnő ugyanis – a mint őt Bécsben nevezték – egész hibásan irt, írása alig volt olvasható. Eajzait előbb alaposan át kellett javítani, míg anyjának meg merték mutatni. Nem a tehetség hiányzott benne, de már akkor jelét adta annak, hogy semmi kitar-tása, türelme nincs a komolyabb dolgokra s az életnek csak könnyebb, mulatságosabb részét hajlandó elfogadni.»

Perencz és Mária Terézia egyformán nagy kedvelői voltak a zenének. Esténként rendszeren hangverseny volt a schönbrunni nagy hangversenyteremben. Gluck és Haydn vettek ezeken részt mint játszó művészek, míg Metastasio legújabb költeményeit szokta felolvasni. Egy ilyen hang-versenyen mutatkozott be az akkor csodagyermek számba menő fiatal Mozart is, és nem lévén szokva ily magas hallgatósághoz, meg nem is nagyon forogván még a sima parketten, ép a mint a felségek előtt meg akart hajolni, végig terült a padozaton. Az udvari emberek hangosan kacagtak a baleset felett s természetesen senkinek se jutott eszébe, hogy felsegítse őt. Nem így azonban a kis Antónia főhercegnő. Oda siet a kis művészhez, felemeli

és gyöngéd szavakkal igyekszik megvigasztalni. Jó szíve különben is ismeretes volt a fővárosban, tudták róla, hogy nem egyszer osztotta szét a szegények közt megtakarított aranyait.

Mária Antónia még tizedik évét se töltötte be, midőn atyját elveszíté. A császár Innsbruckba utazott második fiának eljegyzésére. Látni akarta a kis Antóniát mielőtt elutazott volna. «Olyan nagy szükségét érzem annak, hogy ezt a gyermeket megöleljem», monda, mintha bal-sejtelve súgta volna, hogy nem látja viszont a gyermeket. Es pár nap múlva csakugyan halálának híre érkezett meg Innsbruckból.

Mária Terézia e váratlan nagy csapás hatása alatt, rendkívül komorrá, zárkózottá lett s ha szólt, csak az élet hiábavalóságát, múlandóságát emlegette. E szomorú napokban úgy látszott, még inkább magához akarja vonni *a gyermek Antónia szívét, felvilágosítván őt az élet nagy tudományából mindarról, e mit csak már megérteni képes. Leviszi az uralkodók sírboltjába, hogy lássa: minden földi hatalom, dicsőség múlandóságát; előtte varrja férje halotti ruháját. «Most még nekem is mindazokban a megtiszteltetésekben, ünneplésekben van részem, – monda a mint a kis Antóniát kézen fogva vezette a sarkofágok között, – a melyekben annak idején ezeknek itt szintén részük volt. De íme őket már elfeledték az emberek. És engemet is épen úgy el fognak majd feledni.»

Bajos emberi élet folyását, a jellem kialakulását megjósolni, de annyit talán mégis elmondhatunk, hogy a kis Antóniából nem lett volna az a szerencsétlen Mária Antoinette, a ki lett, ha nem oly korán kell férjhez mennie és oly férfit választanak férjéül, a ki természetének ros-

oldalait ellensúlyozni tudta volna, határozott, férfias fel-lépéssel. Azonban minderre nem gondolt se Mária Terézia, se a házasságot előkészítő politikusok. Mert politika szülte az egész frigyét, mely az osztrák főhercegnőt Franciaország trónjára s végül a vérpadra juttatá. Mária Terézia meg akarta erősíteni, állandóvá tenni azt a jó baráti, szövetségi viszonyt, melyet 1756-ban az osztrák uralkodó ház és XV. Lajos között kötött egyezmény létrehozott. Minden áron házassági viszonyt szeretett volna a két ház közt létesíteni. A tervnek XV. Lajos és minisztere, Choiseul is kedvezni látszottak, és Mária Terézia legfiatalabb leányát, Antóniát szemelte ki tervei keresztülvitelére. Evekkel korábban el volt már határozva a francia trónörökös és Mária Antónia közti házasság, mielőtt az eljegyzés megtörtént volna. Alig volt tizenegy éves a főhercegnő, midőn Madame Geoffrin látogatást tett a bécsi udvarnál, hol igen szívesen fogadták. S a látogató igen el volt ragadtatva a legfiatalabb főhercegnő kedvességétől, bájosságától.

— Mily elragadó gyermek, – kiáltott fel, – beh szeretném elrabolni!

— Csak vigye el, – monda Mária Terézia jelentőséges mosolylyal, – csak vigye el.

Madame Geoffrin a párisi szalonokba mindenüvé elvitte a legifjabb osztrák főhercegnő bájosságának hírért, a kit a francia fővárosban mint leendő trónörökösnet emlegettek.

Ebben az időben történt, hogy egy egykori lelkész, doktor Gassner, a ki azt állította magáról, hogy a jövődöbe tud látni, Bécsben tartózkodott. Mária Terézia egy alkalommal azt kérdé tőle:

– Mondja meg nekem, boldog lesz-e az én Antóniám?

Az állítólagos távolbalátó soká figyelmesen nézte a fiatal főhercegnőt, majd elhalványult és nem akart feleletet adni a császárné kérdésére. S midőn ez sürgette, végre így szólt:

– Mindenkinék megvan a maga keresztje, melyet hordania kell majd a végzet rendeléséből.

Mikor tizennegyedik évét elérte, már emlegették a diplomáciai levelezések a gyermekeleányzónak rendkívüli szépségét, kecsességét. XV. Lajos Ducreux festőt küldte Bécsbe, hogy lefesse az ifjú osztrák főhercegnőt. A kép csakhamar elkészült és midőn Franciaországba vitték, a trónörökös el volt tőle ragadtatva. Kaunitz herceg és Duffort márki, a francia követ, csakhamar megcsinálták a házassági szerződést, melyet XV. Lajos király maga is minduntalan sürgetett. Végre megkapta és Compiègneből visszatérve, helybenhagyta azt. 1770 január 13-án végleg rendben volt a házasság ügye.

A «Gazette de France» már 1769 októberében jelenté, hogy Bécsben kiadta az osztrák uralkodó a rendeletet azoknak az utaknak rendbehozására, melyeken a főhercegnő Franciaországba fog menni. Az 1770. év április 16-án aztán nagy ünnepély volt a bécsi Belvedereben. Az egész udvar díszben fogadta a francia követet, ki ekkor kérte meg Mária Antoinette kezét. Következő napon volt az ünnepélyes «renunciáció», a főhercegnőnek trónöröklési igényeiről való lemondása. Kaunitz herceg olvassa fel annak szövegét, a főhercegnő aláírja és az oltár előtt leteszi arra az esküt. Tíz nap múlva aztán útra kelt új hazája felé.

Strassburg mellett, a Eajna egy kis szigete volt kijelölve az átadás helyéül, hol erre a célra egy kis pavillont

rendeztek be. Eégi francia szokás szerint egészen átöltözködött Mária Antoinette és így lépte át a francia határt. A mint leírják, valóban rendkívül bájos jelenség volt a tizenöt éves menyasszony. Kissé sovány, de nyúlánk, szép termetű. Haja a leggyönyörűbb szőke haj, arca hosz-

Mária Antoinette.

szúkás, homloka nemes és nyílt, szemei mosolygók, ajkai kicsinyek, arczát a fiatalság üdesége tette rózsapirossá, tekintete nyílt s gyermekes naivság ömlött el egész lényén. A mint Nancyn, Chalonsen, Soissonson át május 14-ikének délutánján Compiègnebe ért, útjában mindenütt lelkesülten üdvözölte a nép. Csodálták. Milyen szép! mondogatták fenhangan az emberek és szüntelen éljenzéssel

kisérték mindenfelé. XV. Lajos Versaillesből jött a trónörökösrel együtt Compiègnebe, hogy fogadja Franciaország leendő királynéját. A compiégnei erdőben találkoztak. Mária Antoinette gyermeki alázatossággal járult a király elébe, de ez szeretőn magához vonta, bemutatván a trónörökösnek, a kivel összeölelkeztek. Azután a kastélyba vonultak, hol az ifjú menyasszonyt megismertették az udvar tagjaival. Ekkor látta először a később vele hasonló szomorú sorsra jutott szép, fiatal Lamballe hercegnőt is. Majd a la-muettei kastélyba mentek, hol a király nagyszerű ajándéka: remek gyémánt nyakék várta Mária Antoinettet. Itt találkozott Du Barry asszonynyal is, kit a király a vacsoránál a családi asztalhoz ültet a fiatal főhercegnő mellé, ki e miatt nemtetszésének legkisebb jelét sem adta. Mikor a vacsora után valaki azt kérde tőle, milyennek találja XV. Lajos nagy hírű barátnőjét, egyszerűen így felel: Elég csinos!

Mikor az egybekelés Versaillesben május 16-án végebe ment, egész Paris népe ott volt. A főváros utczái majdnem kihaltaknak látszottak ezen a napon. A következő napon nagyszerű ünnepélyek vették kezdetüket a nép számára, melyek egész 30-ikáig eltartottak. De az öröm hangjai a gyász siralmába veszttek el ama szerencsétlenség következtében, mely a tűzijátéknál történt, midőn a sokaság egymást tiporta agyon a tolongásban, mely alkalommal háromezernél többen meghaltak.

Az immár trónörökösnévé lett főhercegnő lassanként kezdte elfeledni kedvelt szülővárosát: Bécsset és hozzászokott új életéhez. Az udvarnál a király tetszését eleinte nagyon megnyerte. De épen nem tetszett Du Barry asszonynak, a ki minden módon azon volt, hogy el-

idegenítse tőle XY. Lajost. Azzal is vádolta az utóbbinál, hogy Mária Antoinette panaszkodott leveleiben anyja: Mária Terézia előtt ama megaláztatás miatt, mely az általa érte őt, hogy Lajos Du Barryt asztalához ültette. Így aztán lassanként elhidegült a király szép ifjú menyé iránt. De más tekintetben sem igen volt oka magát jól éreznie az új környezetben. A király leányai már élemedett, kellemetlen természetű hölgyek voltak, a kik éppen nem örültek az ő idejövételének. És vajjon maga a trónörökös olyan férfi volt-e, a ki mindezekért kárpótolhatta volna Mária Antoinettet? Koránsem. Már természetük is olyan nagyban elütő volt. Amaz zárkózott, rideg, a magányos életet kedvelő, ő meg éppen mindezeknek ellenkezője. És hogy a mérték jobban beteljék, Noailles asszony volt a hercegné mellé rendelve, ez az utálatos, merev illemtanítónő, a ki valósággal üldözte, kínozte a hercegnőt fontoskodó modorával. Ennek a nőnek sok apró boszantásairól még királyné korában sem feledkezett meg. Midőn ugyanis egy alkalommal környezetével együtt egy kiránduláson volt és hogy, hogy nem, egyensúlyt veszítve lebukott szamaráról, jó kedvűen így szólt:

– Menjenek hamar, keressék fel Noailles asszonyt, hogy megtudhassuk tőle, vajjon mit rendel az udvari etikett akkor, ha egy francia királyné nem tud ülni a szamáron és leesik arról!

Anyja: Mária Terézia folyton támogatta őt okos tanácsokkal hozzá intézett leveleiben. «A nő mindenben férje akaratának van alávetve, – így ír többek közt 1770 május 4-én hozzá intézett soraiban, – s nem szabad más gondjának lenni, mint neki tetszeni és akaratát mindenben követni. Az igazi boldogság e világon csak a szerencsés

házasság, én tudok erről beszélni. Minden a nőtől függ, ha ő kedves, szelíd és kellemes.»

Nem csodálhatni, ha rideg környezetében nem jól érezve magát, Mária Antoinette is olyan társaságot keresett, mely elfeledtesse vele, hogy milyen, lelkületének meg nem egyező viszonyok közé jutott. Így lett bizalmas barátnője Picquigny hercegné, majd Lamballe hercegnő, a kikkel aztán pajkos kedvének szabad folyást engedhetett. Vidám, meggondolatlan volt, szerette a pletykázást, de mindezek mellett jó szívé maradt mindig.

Azonban elérkezett az ideje annak, hogy a trónörökös nejével együtt megtartsa ünnepélyes bevonulását Paris városába. Az 1773. év január 8-án történt ez meg, régi francia udvari szokás szerint. A nép örömmámorban úszott, az nép, a mely nem sokára minden rokonszenvet, jó akaratot megtagadott a szép, ifjú hercegnétől. E bevonulás alkalmával mondta Brissac herceg, a párisi helytartó, Mária Antoinettenek: «íme, Madame, kétszázezer ember, a kik valamennyien szerelmesek önbe!» – Menyire megváltoztak később ezek az emberek!

Mária Antoinette életének keserőségei tulaj donképen attól a naptól kezdődnek, midőn mint immár francia trónörökösne elfoglalja helyét a királyi család körében. Lajos, a dauphin, alig volt tizenégy éves, midőn trónörökös lett. Tizenhat éves volt, midőn Mária Antoinette a nejévé lett. A fiatal trónörököst udvarmestere, Vauguyon herceg, annyira uralmában tartotta, hogy Mária Antoinette csakhamar kikelt az ellen, a mi annál érthetőbb, mert a herceg nem riadt vissza semmi eszköztől, hogy az ifjú trónörökösne helyzetét mennél kellemetlenebbé tegye. Hallgatózott az ajtóknál, összebeszél a szolga népséggel s

mindenféle vádakkal állt elő a király előtt. Utóvégre Mária Antoinette elérkezettnek látta az időt, hogy megszabaduljon tőle s egyszer így szólt hozzá felháborodva:

– A trónörökösnek nincs többé szüksége udvarmesterre, nekem pedig nincsen szükségem – kémre. Legyen szíves és ne mutassa magát többet előttem!

XVI. Lajos.

Mária Teréziát nagyon kellemetlenül érintették azok a hírek, melyekből a francia udvarnál levő követe révén arról értesült, hogy dédelgetett leányának mily sok kellemetlenséggel kell küzdenie új helyzetében. Különösen bántotta őt a király leányai: Madame Adelaide, Madame Victoria és Madame Sophie által gyakorolt zsarnoki befolyás leányára s ennek leveleiben gyakran éles szavakkal adott kifejezést. «Minden leveledből azt olvasom, – írja

egy izben, – hogy mindig csak azt teszed, a mit nénéid parancsolnak. Hát az én szeretetem, az én tanácsaim nem érdemesebbek a követésre, mint az ő akaratuk? Megvallom, ez a tudat nagyon szomorít engem.»

Gondoljuk mindezekhez azt a teljes érzéketlenséget, melyet a trónörökös, a kit Dubarry grófnő «a vastag, neveletlen siheder»-nek nevezett, az első időkben neje iránt mutatott és teljes képet nyerhetünk a szegény fiatal asszony kínos helyzetéről. Igaz, férjének ez az érzéketlensége, érdektelensége őt magát is olykor rideggé, sőt kíméletlenné tette vele szemben. Így egyszer szemére vetette neki, hogy annyira nem törődik magával, hogy még ruházata is tisztátalan, rendetlen, nem egy trónörököshöz illő. Lajos eleinte megütődött e kifakadáson aztán elkezdett – könyezni. Most már Mária Antoinette is megbánta kíméletlenségét és az ő szemeibe is könnyek gyűltek, a minnek bocsánatkérés, kibékülés lett a vége.

— Mondd meg igazán: szeretsz engem? – kérde a trónörökös.

— Igen, szeretlek, ne kétkedj ebben. De még inkább tisztellek.

Lajost meghatotta az őszinte hang és ez időtől megváltozni látszott. Eddig teljes mértékben illett rá az, a mit egy udvari ember mondott róla, hogy ő az országnak legjobb, de nem legrokonszenvesebb embere.

Mária Antoinettenek, mint trónörökösének életmódját rajzolják ama sorok, melyeket ő maga intézett anyjához az 1770. év július 12-én. «Felsőged oly kegyes, – írja, – hogy érdeklődik irántam és tudni óhajtja, mivel töltöm el napjaimat. Elmondom tehát, hogy tízkor vagy féltízkor kelek fel. Miután felöltöztem, elmondom első reggeli imád-

ságomat. Azután reggelizek és nénémhez megyek, a hol rendszeren a királylyal szoktam találkozni. Ez a látogatás eltart féltizenegyig. Tizenegy óraker megfésültetem magamat. Tizenkét óraker bocsátják be hozzánk az udvari embereket. Délben isteni tisztelet van; ha a király Versaillesben van, vele, férjemmel és nénémmel a misére megyek. Ha pedig nincsen itt, akkor a trónörökössel megyek, de mindig ugyanabban az időben. A mise után mindketten ebédelünk, a mit mindenki megnézhet. Különben ez nem soká tart, legfeljebb másfél óráig, mert mindketten igen gyorsan étkezünk. Azután a trónörököshöz megyek és ha ő el van foglalva, visszatérek szobáimba. Olvasok, irok vagy dolgozom. Három óraker ismét nénémhez megyek, a hová a király is ugyanezen időben el szokott jönni. Négykor jön az abbé, ötkor a zongora- és énektanító, a ki hatig marad. Kilencz óraker vacsorálunk, de ha a király nincs honn, akkor néném jönnek és nálunk vacsorálunk, de ha a király itt van, akkor mindig nála eszszük az estebédet. Tizenegykor pedig lefekszünk. íme ez a mi egész napirendünk.»

Mária Terézia a távolból is folyton nagy gonddal követi úgyszólván minden lépését leányának. Leveleiben komoly munkára, olvasásra, tanulásra inti; korholja hibás leveleiért. «Valóban szégyeltem, – írja egyszer, – hogy leveledet mások is olvasták. Gyakorolnod kell magadat az Írásban, hogy Írásod jobb és egyöntetűbb legyen.»

– A császárné azt hiszi, hogy én valóságos liba vagyok, – fakadt ki egyszer egy ilyen szigorú hangú levél olvasása után Mária Antoinette.

Az 1774. év május 10-ének estéjén XV. Lajos meghalt. A trónörökös és Mária Antoinette a szomszéd szoba-

ban voltak és midőn a haldoklóknak utolsó sóhaja tovaszállt csakhamar belép az egész udvar és üdvözlük őket, mint Franciaország új királyát és királynéját. Mária Antoinette leverten, erőltlenül támaszkodik férje karjára, a mint a hódolók tisztelgését fogadja, mintha a korona, mely immár megilleti őt, ónsúlylyal nyomná le szép, szőke fejét. Csalódnánk, ha azt hinnők, hogy most már, királynővé válva, megszűnt minden ellenségeskedés iránta. Koránsem. A hangadó elemek egy része már kezdettől fogva rász szemmél nézte azt, hogy Franciaország trónján egy osztrák hercegnő fog ülni. Az «osztrák nő» ép oly gyűlöletes kezdett lenni, mint később III. Napoloon idejében a «spanyol nő» (Eugenia). Mária Antoinette tisztában volt azzal, hogy Maurepas és Maupeou kancellár nagy ellenségei, de nem törődött vele. Minden esetre nagyon hibázott, midőn daczos, büszke természete nem ismert semmi előzékenységet, engedékenységet amaz emberek iránt, kiket pedig minden áron meg kellett volna nyernie saját érdekében is. De nem tudta feledni, hogy Mária Terézia leánya. Így aztán a gúny, a szóbeszéd nem kímélte, s csakhamar azt kellett látnia, hogy nincs talán egy igazi jó embere. «Szép kis húszéves királyné, majd visszamegy te!» hangzott a gúnyos dal az emberek ajkán. Magánélete tisztasága ellen is mind több és több vádat emeltek, a mire könnyelmű, pajzán természete elég tápot látszik adni. A nép még egy darabig hálásnak mutatta magát iránta, nagy jótékonyágát nem feledve el. De ez nem volt képes ellensúlyozni a keserűséget, melyet ellenségei okoztak neki. A ravasz Maurepas, a király első minisztere, csak vele szemben adja az alázatost, háta megett áskálódik ellene. «Ha nem voltam szerencsés

megnyerni Felsőged tetszését – szolt egy alkalommal a királynéhoz – mondja meg azt Madame a királynak s hogy küldjön el engem, bármely perczben kész vagyok menni! »

De Mária Antoinette nem szolt. Egyáltalán nem is volt képes őt Lajos megérteni. Semmi sem volt ez uralkodóban, mi vonzalmat tudott volna kelteni a fiatal királynében. Hidegen éltek egymás mellett. A király, hogy kedvében járjon, neki ajándékozta 1774-ben a kis Trianont, ezt a római stílben épült kis emeletes kastélyt a versaillesi parkban, melyet XV. Lajos építtetett Du Barry grófnőnek. A királyné nagyon megörült ennek, itt aztán, távol az udvar feszességeitől szabadon, kedvére élhet.

Hanem az az egyhangú élet, – melyet fenti soraiban leirt Mária Antoinette anyjának, – megváltozik, midőn a trónörökösnből királyné lesz. Szereti Parist, a színházat, szereti a vidéki élet minden kellemét is. A francia főváros népe eleinte örült annak, hogy a királynét oly gyakran van alkalmja a színházakban látni; de midőn az álarczosbálokat is nagyon kezdé látogatni, csakhamar megszolták. A király soha se ment el az opera báljaira, így hát Mária Antoinette mindig mások társaságára volt utalva. És ezeken a bálokon egész hajnalig tánczolt, sőt gyakran nem tért vissza reggel kilencz óra előtt Versaillesbe. Ez visszatetsző volt. Egyszer egy álarczos egész bátran eléje lépett és szemére lobbantotta magányos kóborlásait.

– A jó háziasszonynak az ura mellett kell maradni, – monda, – és nem egymagában szaladgálni a multságok után!

Így aztán nem maradhattak el a szóbeszédék, híresz-

telesek sem, melyek a királyné erkölcsét nem a legkedvezőbb színben tüntették fel. «Nagy hibája volt, – mint egyik kortársa megjegyezte, – hogy mindig inkább volt asszony, mint királyné. Elfeledte, hogy trónon kell élnie és azon meg is halni.»

Szépsége, mely eleinte nem mutatkozott még egész teljében – úgy, hogy Du Barry grófnő gúnyosan «a kis vereshajú»-nak nevezte, midőn a francia udvarhoz került, – most az ifjúság pompájában ragyogott. Nem volt Franciaországban egy asszony sem, mint följegyezték, a kinek szebb, méltóságosabb testtartása lett volna. Midőn nem akart más lenni, csak szép asszony, akkor is királynői megjelenés volt. Egy bámulója csodálkozását fejezte ki egyszer méltóságos fejhordozása felett, mire a királyné tréfásan jegyezte meg:

– Ha nem volnék királyné, azt mondanák rólam az emberek úgy-e, hogy milyen szemtelenül nézek ki?

De hogy minden oldalról szépségét hallja hódolattal emlegetni, még ragyogóbb akar lenni s pompavágyát ez fejleszti ki teljes mértékben. Az öltözködés művészetének minden titkát el akarja tanulni s oly pompakedvelővé, divatbábbá válik, hogy midőn egyszer arczképét küldi anyjának, ez a következő komoly levéllel felel neki:

«Leányom! Visszaküldöm neked az ajándékot, a mivel meg akartál örvendeztetni. Úgy hiszem, hogy küldeményedet valami tévedésre kell visszavezetnem, mert én nem Franciaország királynéjának képmását kaptam meg, hanem egy színésznőnek az arczképét. Visszaküldöm tehát neked a képet és várom, hogy az igazit küldöd meg nekem.»

Azonban anyjának e dorgálásai nagy pompahajhászása miatt, kevés hatással voltak reá. Sőt volt olyan idő-

szak, midőn alig is lehetett vele egyébről beszélni, mint ruhákról, divatról. Ezért írja egyik kortársa: «A királyné folyton az operába, a színházakba futkos; adósságokat csinál, csecsebecsékkal és tollakkal díszíti magát és mulat minden kitelhető módon.» Es példája rász hatással volt a társadalomra is. A hallatlan fényűzés elragadt az udvarhoz bejáratos hölgyekre 13, s a férjek nem győztek panaszkodni a sok kiadás miatt, sokan meg épen teljesen tönkrementek.

Fiatalos könnyelműségében Mária Antoinette ama nők megválasztásában se volt valami tapintatos, kiket barátságával ajándékozott meg. Egy darabig az udvar legfiatalabb hölgyével, Picquigny hercegnővel barátkozott össze, de ez a barátság nem soká tartott és a kegyelt helyét Saint-Mégrin asszony foglalta el, kit ismét Langeac márkiné követett. XV. Lajos halála előtt egy évvel egy fiatal francia színésznő aratott nagy diadalokat a fővárosban: Hancour kisasszony. Mária Antoinette, csupa változatoság kedvéért, érdeklődni kezdett a fiatal művésznő iránt, magához hívatta, minden módon kedvében járt, csakhogy vonzalmát megnyerje, sőt adósságait is kifizette. Noailles grófnénál ismerkedett meg aztán azzal a nővel, kihez legállandóbb, legbensőbb barátság fűzte: Lamballe hercegnével. Savoyai Carignan Mária Terézia Lujza hat évvel volt fiatalabb Mária Antoinettenél s tizenhét éves korában Lamballe herceghez ment férjhez, de házassága szerencsétlen volt, mert férjét alig egy évi együttélés után elvezítette. A fiatal özvegy a francia udvar legrokonszenvebb, legkedvesebb hölgyei közé tartozott. «A tavasz hermelinben», – «rózsa a hó alatt» – ily elnevezésekkel emlegették őt. Mária Antoinette már trónörökösné kora-

ban nagy vonzalmat érzett a fiatal hercegnő iránt, ez még nagyobbodott akkor, midőn királyné lett, teljesen magához kapcsolta őt az által, hogy hosszas unszolására Lajos beleegyezett a főintendánsnői állás visszaállításába, mely Lescinska Máriának 1741-ben bekövetkezett halála óta nem volt betöltve és ez állásra Lamballe hercegnét nevezte ki. « Nem képzelheti, mily boldog vagyok; – írta Rosenberg grófnak, – drága barátnőmnek örömet szerzek ezáltal és magamnak még nagyobb öröm a kinevezés, mint neki.»

A fiatal hercegnő társasága minden esetre kedvező hatással volt Mária Antoinettere, már csak annyiból is, hogy mérsékelte némileg olykor nagyon is pajzán, szabad, fésztelen kedélyét, bohó könyelműségekre való hajlandóságát. Hű társa, követője lett aztán Lamballe hercegné; a királyné akárhová ment, nem tudta őt nélkülözni. De leginkább falusi tanyájába: Trianonba vitte magával, hol oly kedvére tölthette napjait. Senki se háborgatta itt kedvteléseiben, a napot mindenféle mulatozással a szabadban töltötték, este pedig énekeltek, táncoltak a szellős termekben, egyszer egyikök, másszor másikon ült a mindig nyitott zongora mellé. A királyné maga szerzetté dalokat énekelt és hallgatói udvariasabbak voltak, mint III. Gusztáv svéd király, a ki azt mondta énekére: «No, királyné létére nem is oly rosszul énekel.» De legfőbb kedvtelése itt a színpad volt, a játszás, ámbár azt írják, hogy «királyilag rosszul» játszott. Persze arra nem gondolt, mennyire árt az nevének, a királyi család tekintélyének, hogy a királyné operett-subretté változik.

Valóban Mária Antoinettenek a fiatalabb éveiben mutatkozó lényeges hibáit most kellett volna arra való,

Lamballe hercegné.

Pigeot metszete a Versaillesi képtárban levő eredeti után.

erős férfikéz vezetésének megjavítani, de anyja is csakhamar elköltözött az élők sorából és így minden védelem, tanács nélkül marad. Lajos vagy nem látja hibáit, vagy ha látja, se törődik vele. Különösen a királyné nagy könnyelműsége, sokszor meggondolatlan viselete és pazarlásai rontottak sokat a királyi család tekintélyén. Meggondolatlanságára elég a következő esetet említeni. Egyszer egy csinos fiatal emberrel: Dillon gróffal tánczolt. Hirtelen megállt a terem közepén és azt mondta tánczosának: «Érzi, hogy dobog a szívem?» A fiatal grófnak persze nem kis vágya volt a csodált királyné szíve dobbanását érezni, oda teszi kezét a királyné szíve fölé. «Hallja Dillon, – kiált végül oda Lajos – elhiheti a királynénak, hogy dobog a szíve, ha ő mondja, a nélkül, hogy meggyőződést szerezzen erről magának! »

A királyné pazarlásairól és kártyaszennvedélyeiről is sok van feljegyezve. Adósságot adósságra halmozott, halatlan összeget adott ki gyémántokra, más ékszerekre, a melyek nagyon fölös számban heverték szekrényeiben. Egyszer Marlyban hétezer aranyat vesztett el egyszerre. Valóságos kártyabarlang volt a királyné lakása, a hová olykor nem oda való elemek is befurakodtak, sőt azt is mondták, hogy a hamis játék se lett volna a résztvevők közt ismeretlen. Egy Indiából visszatérő angol jelenté, hogy kétszázezer aranyat akar egy tétre feltenni. Bebocsátást nyert a királynéhoz és játszott vele, a hercegekkel és az udvari emberekkel. Rövid idő alatt több mint ötszáz ezer darab aranyat (vagyis több mint harmincz millió frankot) nyert magasrangú játszótársaitól. Természetes, hogy az ilyen eseteknek köztudomásra jutása nem valami épületes hatást tett a nép körében.

Ügyszólván csak a zene volt az, a mi iránt Mária Antoinette érdeklődést tanúsított könnyű időtöltésein kívül. A francia zenét azonban nem kedvelte. «Nem szeretem a francia zenét, monda, – valami olyan üresség van benne, a mi engem igen kellemetlenül érint.» Az opera igazgatója, hogy kedvében járjon a királynénak, Gluckot hívta meg Bécsből, kire Mária Antoinette a gyermekkor boldog emlékezésével gondolt vissza. Így került színre Parisban a mester legújabb dalműve: «Iphigenia Aulisban», a mit azonban a francia közönség nem valami lelkesen fogadott. Akkoriban egy Vestris nevű tánczos is nagy kegyben állt a királynénál. A híres tánczost a közönség nagyon elkényeztette, úgy hogy gyakran minden ok nélkül hirtelen lemondott a fellépésről. Egy este Mária Antoinette ismét a színházban volt s váratlanul elmaradt a tánczos fellépése. A fiatal tánczost fogságba vetették. Atyja, a ki régebben szintén híres tánczos volt, kétségbeesetten rohan a királynéhoz:

– Felség! fiam nem tudta, hogy felséged kegyeskedik megtisztelni az előadást jelenlétével. Ha ezt tudja, hogyan merészkedett volna magas pártfogójának jelenlétében lemondani az előadásról? Egész kétségbe vagyok esve a Vestris-ház és a Bourbon-ház közt létrejött ezen félreértés miatt, – folytatta nagyképműen a vén tánczos, – hisz eddig mindkettő oly jó egyetértésben volt.

Mária Antoinette nagyon jól mulatott az öregnek e nevetséges fenhéjazásán, azonnal intézkedett, hogy a fiatal Vestrist szabadon bocsássák. Ez csakhamar meg is jelent a színpadon s művészetét egész teljében ragyogtatta. A közönség el volt ragadtatva most is, a királyné is sokat tapsolt és az előadás végén így szólott az öreg Vestrishez:

— Vestris úr, ön soha se tánczolt úgy, mint a fia ma este.

— Ez igen természetes, felség, – felelt a megszólított, zavarba nem jöve, – mert én nekem sohase volt egy Vestris a tanítóm, mint neki!

Mikor József császár 1777-ben meglátogatta nővérét, leplezés nélkül adott kifejezést annak, hogy nem tetszik neki az az életmód, mely a Mária Antoinette megfontolatlanlansága, könnyelműsége következtében helyet foglalt a francia udvarnál.

— Nem vagyok szépen megfésülve? – kérdé egyszer a királyné fivéréétől.

— De igen, – válaszolt az szárazon.

— Nem jól álltalan a hajviseletem? – kérdé továbbá Mária Antoinette, hízelgőbb hangokhoz lévén szokva.

— Hát ha egész őszintén kell szólanom, – felelt József, – úgy tetszik, hogy a hajviseleted egy kicsit könnyű ahhoz, hogy egy koronát elbírjon a fejed.

És Mária Teréziának azt írja: «Fájdalommal hagytam el Versailles! Ha ez így megy tovább, a francia udvar játéklarangá fog lesülyedni.»

De a lázas nyugtalanság, melylyel Mária Antoinette a mulatságot, gondtalan életet kergette, nem ismerve úgyszólván semmi komolyabb foglalkozást, a fényűzés, pompa hajhászása mind csak arra vezethetők vissza, hogy nem érezve magát boldognak házasságában, minden áron feledni akart. Az örökös mulatozással csak belsejének ürességét, sivárságát akarta észrevehetetlenné tenni. Mindez megváltozott, midőn anyává lett. Igazi ifjúságának vége volt s kezdődött életének egy újabb időszak.

Mária Antoinette nem a régi bájos gyermek már.

Szépsége kifejlett, egész teljében ragyogtatja e megérett szépség minden hatalmát. Walpole, a ki 1775-ben látja őt egy udvari mulatságon, el van ragadtatva tőle és így szól róla: «Mindenki csak a királynét nézte. A Hébék a Flórák, a Helénák és Gráciák csak holmi utczai nők hozzá képest. Akár áll, akár ül, maga a, szépség szobra ő és maga a kecsesség».

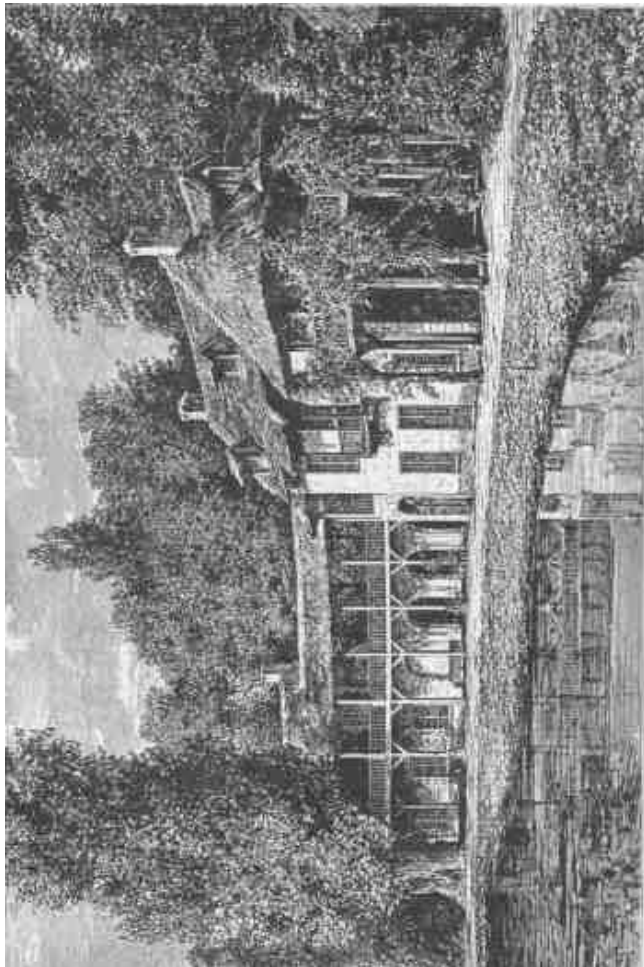
Nem csoda, ha Lajos szíve is ébredni kezd, csak most kezdi őt szeretni és elhalmozni gyöngédségének minden jelével. Szerető figyelme csak nő most, midőn azt reméli, hogy Mária Antoinette fiúgyermekkel ajándékozza meg. Az 1778. év december 19-ike azonban csalódást hoz álmainak, a királynénak leánya született. «Szegény kicsike te – mond az anya – nem téged vártak. De azért nem kevésbé kedves lesz nekem! »

Alig három év múlva azonban beteljesült Lajos óhaj-tása is; 1781 október 22-én megszületik a francia trón örököse. Az egész nemzet újong örömeiben, midőn Parisból a fontos hír elterjed az országban. A templomokban hálaadó isteni tiszteleteket mondanak, a színházak dísz-előadásokat tartanak, a népet tűzijátékok mulattatják.

Az öröm e napjaira azonban keserőségek következnek. Hiába igyekszik a versaillesi Trianon barátságos, meghitt légkörében feledni, látnia kell, mint fordul ellene az egész közvélemény. Miben se kímélik, minden tette igazságtalan, roszakarató bírálatot von magára. Még magas, hullámos, hajviseleteért is, melynek divatja az időben kezdett elterjedni, gúnynyal illetik. Az emberek nem akarják megengedni, neki, a királynénak, a közönséges halandók vidám, gondtalan, szabad életét. Midőn egyszer Parisba megy, észreveszi a nép nagy elhidegülését és

könnyek közt tér vissza Versaillesbe. «Istenem! hát mit vétettem nekik?» kérdé elkéservedve. Mikor Saint-Cloudot megveszi és berendeztetni magának, a nép ajkán elterjed a mondás: «Megyünk Saint-Cloudba megnézni a vízesést és – az osztrák nőt!» A közvélemény egészen meg van mérgezve a rágalmaktól, melyeket ellene szórnak. Minden férfiban, kivel tán pár szót váltott, meghitt barátját tártják. De vájjon mi igaz mindezekből? Állítólagos szerelme soha se volt egyéb tiszta barátságnál egyikét férfival szemben, bár kétségtelenül nem volt ment ő sem az asszonyi kaczérságtól, mely minden férfinak tetszeni akar, szépsége előtt minden férfit hódolatra igyekszik bírni.

Leginkább alkalmas volt azonban ellenségeinek malmára hajtani a vizet a híres nyakláncz történet, melyben Kohan bíbornok és egy De la Motte nevű asszony játszsza a főszerepet. A történet a következő: Boehmer ékszerész már korábban eladott a királynénak 360 ezer livresért egy becses ékszert, majd ismét 800 ezer livresért egy másikat, mely rubinokból és kék gyémántokból állott. A királyné ekkor azt mondta az ékszerésznek, hogy miután már teljesen el van látva ily nemű dolgokkal, nem kíván további vásárlást tenni. Az ékszerész azonban a legszebb gyémántokat összeszedve, egy nyaklánczba foglalta és a királynénak megvételre kínálta. A királyné elutasítólag felelt, sőt a királytól sem akarta a drága ékszert elfogadni, mondván, hogy inkább egy hajót vegyen azon a pénzen az országnak (épen háború levén), mint neki egy nyaklánczot. Boehmert mind ez nem csüggesztette el, folyton ostromolta a királynét ajánlatával. Végre a királyné megunta a dolgot. «Én visszautasítottam önnek a nyaklánczot», szölte az ékszerészhez, «és midőn a király akart azzal megaján-

A trianoni majör.

dékozni, tőle se fogadtam el. Többé ne beszéljen hát nekem róla, oszszá szét a gyémántokat és igyekezzék túladni azokon, hogy kára ne legyen. Ezért nem kell magát a vízbe ölnie!» (Az ékszerész ugyanis azzal akart hatni a királyné-
néra, hogy ha meg nem veszi a nyakláncot, ő tönkre van téve és nem marad más hátra számára, mint az öngyilkosság.)

Úgy látszott, hogy ezzel vége van a dolognak, midőn egyszerre csak, 1785 augusztus 3-án, Boehmer Campan asszonynál jelentkezett és – kérte a nyaklánc árát, melyet Eohan bíbornok vett meg a királyné számára. Campan asszony természetesen előadta a dolgot a királynénak. Ez utóbbi eleinte bolondnak gondolta az ékszerészt, de midőn látta a szerződésen, melyet felmutattak előtte, a saját kézjegyének utánzatát, iszonyúan fölháborodott, tisztában lévén azzal, hogy itt rútság követtek el nevében.

Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján, Eohan bíbornok teljes egyházi díszben várta az uralkodó családot a palotában, hogy a misére kísérje őket. Egyszerre a királyhoz szólították.

— Ki bízta önt meg, hogy egy nyakéket vegyen a királyné számára? – kérdi a király minden bevezetés nélkül.

— Ah, felség, – felel a bíbornok hüledezve, – későn látom be, hogy megcsaltak...

— Mi történt az ékszerrel?

— Azt hittem, a királynénak lett átadva ...

— Ki bízta meg a dologgal?

— Egy De la Motte nevű asszony, a ki a királyné eveiét mutatta fel nekem és én azt hittem, csak szívésséget teszek ő felségének.

— Én nekem nem, – szól most a királyné közbe, – nekem, a ki mióta az udvarnál vagyok, egy szót se váltottam önnel? Ki fogja önnek elhinni, hogy én ilyen dolgokat egy püspökre bízok?

— Látom, hogy meg vagyok csalva, – mond Rohan kínos zavarral, – és megfizetem az ékszer árát. – Elővonja a szerződést, melyen rajta áll: Mária Antoinette, francia királyné.

— Ez nem a királyné hasa, nem az ő kézjegye, – folytatja a király, megnézve a papírlapot. – De hogy is lehetett azt elhinni, hogy a királyné így írja alá a nevét? Hiszen mindenki tudja, hogy a királynék csak keresztnevüket szokták aláírni! Magyarázza meg a rejtélyt!

Rohan ingadozni *kezd, látja, hogy nincs* menekvése. A király észreveszi nagy zavarát és azt mondja, hogy egy mellékszobában megírhatja vallomását. Egy negyed óra alatt kész lett a vallomás.

— Tudatom önnel, hogy el van fogva, – szól azután a király.

— Ah, felség, de legalább ne így . . .

— Meg kell lenni, – szól szigorúan XVI. Lajos és ott hagyja a hűledező Rohan bíbornokot.

A rejtélyes dolog magyarázata azután csakhamar kitudódik. A főczinkos De la Motte asszony, a ki Bou-lainvilliers asszony ajánlatára jutott a Rohan pártfogásába és csakhamar bizalmasa lett neki. Az ékszerészek: Bassange és Boehmer egy Delaporte nevű úr útján ismerkedtek meg ez ármányos nővel. 1784 december végén mutatták meg neki első ízben az ékszert és miután úgy adta ki magát, mint a kinek alkalmá van a királynéval ilyen dolgokat rendezni, kérték, hogy vétesse meg az ék-

szert. Az asszony eleinte vonakodni látszott, de nem zárta el egészen a remény útját az ékszerészek előtt. A következő hónapban magához hívhatja az ékszerészeket és közli velük, hogy a királyné szeretné megvenni az ékszert és egy nagy urat fog legközelebb megbízni azzal, hogy eljárjon ebben az ügyben. Ez a nagy úr pedig Rohan bíbornok volt. A vétel nem sokára megtörténik, a kialkudott ár egy millió és hatszázezer livres. A szerződés fogalmazványát De la Motte asszony magához veszi és másnap visszaadja a bíbornoknak, ezen aláírással: «Mária Antoinette francia királyné.» A bíbornok tudatja az ékszerészekkel, hogy a szerződés alá van írva, átveszi az ékszert és Versaillesben átadja De la Motte asszonynak. «A királyné már várja az ékszert, monda ez, a nyakláncz még ma este át lesz adva neki.» E perczben, a mint így együtt beszélgetnek, nyílik az ajtó és megjelen egy küldött, a ki egy levélkével a királyné nevében kéri az ékszer átadását, s azt megkapván, távozik.

Midőn Bohan pár napig nem látja a királynén az általa állítólag annyira óhajtott nyaklánczot, – gyanakodni kezd. De la Motte asszony megnyugtatja őt, mondván, hogy a királynénak kifogása van az ékszer ára ellen, sokalja azt, szeretné mérsékelni és még ezen kérdés el nem dől, nem tekintheti azt magáénak, így hát nem is hordhatja. Az ékszerész beleegyezik az árleszállításba is és az ármányos nő ekkor egy újabb levelet mutat a királynétól, melyben az áll, hogy most már megtartja az ékszert és az első fizetési határnapon, július 31-én 700 ezer livrest fizet az eredetileg megszabott 400 ezer helyett.

Kohan csodálkozik, hogy az ékszerészek még nem tartották illőnek megköszönni a királyné kegyét. Unszolá-

sara ezek csakugyan hálálkodó levelet írnak a királynénak. A királyné nem érti a dolgot, de nem helyez rá semmi súlyt. Talán csakugyan megbolondult az a szegény ékszerész – gondolja és a levelet tűzbe dobja. Az első fizetési határnap közeledik és ekkor De la Motte asszony azt közli a bíbornokkal, hogy a királyné nem fizet most, csak épen a kamatokat. Rohant újra gyanú fogja el, de elég vigyázatlan még mindig hitelt adni a De la Motte asszony szavainak: «Talán nem is a királynétól valók azok a levelek», szól aggodalmasan. «De igen – erősíti amaz – semmi ok sincs az ellenkező föltevésére, ő olyan udvari embertől kapta azokat, a kiben teljesen meg lehet bízni.»

Végre augusztus 3-án Boehmer találkozik Campan asszonynyal és ekkor minden kitudódik. Világos lesz a rútlelkű asszonynak: De la Motte grófnénak egész ármányos csalása. Arra számított, hogy majd Rohan, látván mennyire lehetetlenné tenné őt is esztelen hiszékenysége, majd kifizeti az ékszert és minden rendben lesz, a botránynak hallgatással veszik elejét. De nem jól számított, mert a dolog már nyilvánossá lett. XVI. Lajos maga rendeli el a nyilvános vizsgálatot és tárgyalást. De la Motte asszony eleinte mindent tagad, de midőn titkára bevallja, hogy ő írta a leveleket a királyné nevében és ő hamisította a szerződésre annak aláírását, nincs menekvése. A bűnös asszonyt nyilvános megveszszözésre, tüzes vassal való megbélyegzésre és a Salpetriéreben töltendő örökös fogságra ítélik. Rohan is súlyosan lakolt hiszékenységeért, állását elvesztette és mindenkorra száműzve maradt az udvartól.

Habár ekként nyilvánvalóvá lett, hogy csak gonosz csalást követtek el a királyné rovására s ő rá még a gyanú árnya se eshetett, a nép körében mégis csak növelte ez a

kínos esemény is a Mária Antoinette népszerűtlenségét. Rohan gyalázatát, elzáratását és végleges kegy vesztését hívei természetesen nem tudták elfeledni és nemcsak a Eohanok, hanem a Soubise hercegi család, a Guéménéek és a hozzájuk tartozók valamennyien teljes erővel és szenvedélylyel a királyné ellen fordultak most már, minden kitelhető módon igyekezték népszerűtlenségét növelni az alsóbb osztályok körében is, sőt ellenséges hangulatot kelteni iránta. A királyné népszerűtlensége már oly fokra hágott, hogy még arczképét sem merték kitenni a Louvre kiállításában, félvén, hogy a nép meggyalázza azt. A királyné elhagyta Parist és a versaillesi Trianonba menekült e kíméletlen hangulat elől. Még a politikai bajokért is őt kezdték felelőssé tenni.

Az 1785. év ismét örömet hozott a királyi családnak. Ez év márciusának 27-én született az oly okos gyermekké válandott, de szintén oly sok szenvedésre kárhozottat XVII. Lajos. Ekkor veszi meg a király Saint-Cloudot a királynénak tizenkét millióért. A nép pedig, mely mindig csak új adókról hallott és az üres állampénztárt hallotta emlegetni folyton, ekkor nevezi el Mária Antoinettet «*Madame Deficit*»-nek, ezzel a sanyarú pénzügyi viszonyok közt túlságos nagy költekezésére czélozván.

Alig pár évig élvezhette azonban nyugodtan a családi élet örömeit, mint gyermekeinek odaadó, gondos anyja (a mit még legnagyobb ellenségei is elismertek róla). Jön az 1789. év és ezzel nagy szenvedéseinek hosszú sorozata. A készülő politikai események is előre vetik immár árnyékukat. De a Mária Antoinette szívét most leginkább kínozza elsőszülött fiának nagy betegsége. Már az év elején tisztában vannak azzal, hogy nem lesz lehetséges

Mária Antoinette.

Vigée Lebrun asszony festménye a versaillesi múzeumban

Franciaország trónörökösének életét megmenteni. Június 3-án este, midőn a király meglátogatja a beteg gyermeket, már vége minden reménynek. Csak Mária Antoinette biztatja még a királyt. Könnyes szemmel mondja: «Legyünk erősek, barátom! Istennél semmi sem lehetetlen. Engedd remélnünk, hogy oly nagyon szeretett gyermekünket meg fogja tartani nekünk.» És másnap meghal a gyermek. Mária Antoinettet ágyba szögezi a fájdalom mérhetetlen súlya, és ennek nagyságát jellemzik ama szavai, melyeket egy ez időben Lamballe hercegnőhöz intézett levelében használ: «Boldog vagy, mert nincsen gyermeked!»

Aztán közeledik a forradalom vihara. Már az első időkben olyan fenyegető alakot öltenek a dolgok, hogy Mária Antoinettenek csakugyan ott kell hagynia Franciaországot, ha azon elhatározás nem tartja vissza, hogy mindvégig kitart férje, a király oldala mellett, bármi történjék is. A Constituante emberei nem is csinálnak titkot abból, hogy a maradás ép ő rá nézve a legveszélyesebb. «A nagy dámának el kellene menni, ha csak nem akarja, hogy valami baja essék», mondogatják. De ő hallani se akar a távozásról. Pedig tudja, hogy minden kockán forog immár.

A súlyos megpróbáltatások október 5-én veszik kezdetüket. Parisban a nyugtalanság, az elkeseredés az eddigi rendszer ellen nyílt lázongásban tör ki. A király épen vadászatról tér vissza a versaillesi kastélyba, a legnagyobb bizonytalanság, tétovázás közepette van. Nem tudja mire határozni magát. A királyné az egyedüli, a ki nyugodtan képes szemlélni a készülődő eseményeket. «Tudom, hogy Parisban fejemet kívánja a nép», mondja, «de én azt tanultam anyámtól, hogy ne féljek a haláltól és bátran

fogok vele szembenézni.» Saint-Priest miniszter azt tanácsolja, hogy a királyné meneküljön el, a királynak azonban maradni kellene és szembeszállni, ha kell, az elégtelennel. Mária Antoinette beleegyezett a távozásba, de nem akart a király nélkül elmenni. Igyekezett a királyt is rábírnival a menekülésre és csakhamar ki is adják a parancsot, hogy a kocsikat készen tartsák. De Lajos megint csak tanácstalanul járt le a szobáiban. «Ah! egy menekülő király! egy menekülő király! » ismételte folyton és mikor már a kocsik előálltak, – maradt. Mária Antoinettet hiába igyekeztek az egyedül való távozásra rábírnival, határozottan visszautasította ezen tervet. «Itt veszély van», monda nyugodtan, «tehát az én kötelességem a király mellett maradni.»

Ez alatt az asszonyok küldöttsége, mely Parisból Versaillesbe indult kenyeret kérni a királytól, a királyhoz érkezett. Szónokuknak, egy kedves fiatal asszonynak kérésére a király rendelkezett, hogy a népnek élelmiszert adjanak. Éjszaka lett és úgy látszott, hogy minden elcsendesedett. De ez csak látszólagos volt, mert alig hajnalodott, fenyegető magatartású tömeg vonult a királyi kastély felé. «Tépjük ki a királyné szívét! Halál az osztrák nőre! » Ilyen kiáltások voltak hallhatók. A tömeg behatol a kastélyba. Azt kívánják, hogy a királyi család Parisba menjen. «Parisba! Parisba!» kiáltják. «Nem megyünk el nélkülök!» Lajos az erkélyre lép Lafayette kíséretében, hogy a népet megnyugtassa. «A király javunkat akarja», mondják, «de a királyné, az uralkodik felette.» És most a királynét akarják látni. Mária Antoinette gyermekeivel jelen meg az erkélyen. «Nem kellene a gyermekek! A királynét egyedül akarjuk látni!»

— Madame, – mond Lafayette az időközben visszavonult királynénak, – a nép önt akarja látni.

— Tábornok úr, – felel Mária Antoinette, – kívánhatja ön, hogy egyedül lépjek ez emberek elé? Nem látta a fenyegető mozdulatokat, melyeket felém intéztek? Nem hallja a fenyegetéseket ellenem?

A tábornok azonban ismétli a kívánságot.

— Hát jól van, kimegyek, ha életembe kerül is!

Gyermekeit visszatartva, egyedül, keresztbe font karal állt ki az erkélyre a fenyegető tömeg elé. Reggeli ruha volt rajta, haja még egész rendetlenül. Így nézett szembe – a halállal. Mert száz meg száz fegyver volt feléje irányozva. Egy elvetemült ember épen arczához emeli fegyverét, a királynéra célozva, de nem meri elsütni. Lafayette, a mint ott állt mellette, kezét csókolt neki. A királyné bátorsága hatott a népre. «Éljen a tábornok! Éljen a királyné!» kiáltják. De Mária Antoinette már nem hitt a nép változó érzelmében és e két perez alatt, a míg ott állt az erkélyen, az átélt lelki gyötrelmek következtében szép szőke haja fehérré változott. Mikor később Lamballe hercegnőnek lefestette magát, ezt írta a kép alá: «A szerencsétlen sors őszítette meg a hajamat.»

Mária Antoinettet ismét menekülésre igyekeznek rábírní. De ő így felelt: «Tudom, mi sors vár reám. De az ön kötelességem az, hogy a király lábainál és gyermekeim karjaiban haljak meg!»

Mikor a következő napon a vizsgálóbíró megjelen a királyné előtt, hogy kihallgassa őt a lázongás részleteiről, senkit se vádol, mindent feledni, mindent megbocsátani látszik. A királyi család Parisba megy, a nép gúnydalokkal kíséri őket egész a Tuileriákig. Este tíz órakor érkéz-

Mária Antoinette.

Gievedon 1822-iki rajza után.

nek oda. A palota százhuszonöt év óta lakatlanul állt, «oly» ridegnek, elhagyottnak látszott. «Olyan csúnya itt minden, mama», monda a trónörökös anyjának. De Mária Antoinette szerénységre intve, így válaszol neki: «Fiam, XIV. Lajos lakott itt és jól érezte magát ez épületben. Nem szabad nagyobb igényűeknek lennünk, mint ő volt.» A diplomáciai testület október 7-én járult a királyi pár elé, hogy szerencsét kívánjon a királynénak ama bátorságáért, melyet a válságos pillanatokban mutatott. Mária Antoinette büszke lelke rendkívül szenvedett, midőn látta, hogy látogatói tanúi a királyi család megalázásának. Belső remegést árukt el hangja, midőn mentegetőzött a rendtelenség miatt, mely a palotában mindenütt látható volt. A szakadozó kárpitú falak, a fakó festésű ajtók, az elhagyatottság nyoma mindenfelé valóban nem volt alkalmas a királyi tekintély emelésére. «Tudják», monda zavarral, «hogy nem voltunk elkészülve arra, hogy ide jöjjünk.» Lajos sokkal egykedvűbben fogja fel a helyzetet. «Mindenki úgy szállásolja el magát, a hogy tudja és a hogy kedve tartja. Én már találtam magamnak helyet.»

Ugyanazok, a kik lázongva vonultak előbb Versaillesbe, most hódoltak a királyné előtt. Mária Antoinettenek minduntalan az erkélyre kellett lépnie, hogy üdvözlésüket fogadja. Kalapja árnyat vetett arcának egy részére és az asszonyok kérték, vegye le azt, hogy jobban lássák. Nem feszélyezve magukat semmitől, társalogtak vele. «Kergesse el az udvari embereket», mondják neki egyszer, «mert azok döntik le a király trónját. Szeresse a jó párisi polgárokat.» – «Én szerettem a népet, mikor Versaillesben voltam, most hogy itt vagyok, még jobban fogom szeretni.» – «Tegnap azt mondták, hogy el akar menekülni

a királyi család», folytatja egy másik. «Ti mindent elhisztek, a mit mondanak, ez a baj épen», felel Mária Antoinette. «Lehetetlen nagyobb bátorságot és egyúttal szeretetreméltóságot felmutatni», írja ez időben Erzsébet hercegnő, XVI. Lajos testvére, «mint a minőt a királyné ebben az időben mutatott.»

Az 1790. év április 13-ának éjjelén Lafayette támadást vár a Tuileriák ellen; a király lelkendezve szalad a királynéhoz, de mily nagy kétségbeesése, midőn látja, hogy szobája üres. Végre a trónörökösnel találja meg. «Kerestem, madame, mindenütt. Mennyire nyugtalanított, hogy nem tudtam, hol van!» – «Uram», monda, «lát-hatja, hogy helyemen vagyok!» és a trónörökösre mutatott.

Szemére vetik, hogy nem igyekezett a gyámoltalan XVI. Lajos segítségére lenni e válságos időkben, most, midőn tán még meg lehetett volna akadályozni a forradalom erőszakosságait. De mit tehetett ő az idők e kérlelhetlen hatalmával, Lajos együgyű csökönységével szemben? Igyekezett mint királyné is megállni helyét, békülékeny akart lenni még azokkal szemben is, kiknek már csak nevök említése is borzalommal töltötte el szívót. Mirabeaut pénzzel veszik meg.

1790 július 3-án találkozik Mária Antoinette a nagy népszerűrel. Eleinte hallani se akar a vele való találkozásról. «Remélhetőleg nem fogunk soha olyan mélyre süllyedni, hogy kényszerülve legyünk Mirabeaunál keresni segítséget.» De a fejlődő események mégis arra utalják, hogy érintkezésbe lépjen a forradalom ezen vezérével. És most, minden korábbi ellenszenve daczára, a mindenesetre kiváló tulajdonokkal rendelkező férfi mégis megnyeri őt. «Kiváló vonás ebben a szerencsétlen, magas állású nő jel-

lemében», írja Carlyle, «hogy egy tehetség sem, még egy Mirabeau vagy Barnave sem állhatott vele szemtől szemben a nélkül, hogy kiváló tulajdonaikat el ne ismerte volna és bizalommal ne közeledett volna hozzájuk.» A háromnegyed óráig tartó beszélgetés végeztével Mária Antoinette lehúzza kezéről keztyűjét és Mirabeaunak nyújtja kezét, melyet ez tiszteletteljesen megcsókol. «Ez a csók megmenti a királyságot», szól nagy önérzettel. «A királyné igen nagy, igen nemes és igen szerencsétlen asszony. De meg fogom menteni!» monda Mirabeau a találkozás után. Sajnos, hogy csakhamar bekövetkezett halála megakadályozta ebben. És Mária Antoinette baljóslatú sejtelemmel monda ekkor: «Tudom, hogy Mirabeau halála után nekünk is végünk lesz! »

Miután a királyi család menekülési terve meghiúsul, mert Varennesben a nemzetgyűlés kiküldöttjei akadályozzák meg továbbutazásukat, foglyokként viszik őket vissza a fővárosba.

A forradalom egész erővel tör ki 1790 decemberében. A királyi családnak mi tekintélye sincs immár, de főleg Mária Antoinette ellen fordul a nép elkeseredése. Lajos is már valóban csak névleg király, senki sincs, a kire bizony támaszkodhassék. A királynénak azt a tanácsot adják jó emberei, hogy igyekezzék visszaszerezni a nép rokonszenvét. Elmegy az operába és ott – kifütyülik. Fél, hogy megmérgezik, enni is alig mer. De a nép féktelensége még csak ezután éri el tetőpontját, midőn június 20-án délután a csöcselék Santerre vezetése alatt beront a palotába, összezúz, tör mindent. «Ah, a Veto úr ágya, (XVI. Lajos gúnyneve), mondogatják a királyi bútorokra, valóban szebb ágya van, mint nekünk! » A királyné felé akasztófát és

guillotint mutatnak, undok szitkokat szórnak rá. «Hát soha se láttak engem?» tör ki Mária Antoinetteből az elke-
seredett düh. «Tettem valami rosztat önöknek? Megcsalták
önöket! Én francia nő vagyok és boldog voltam, midőn
szerettek!» Ez után mondja nem sokára, balsejtelmei
közt: «Ezek meg fognak ölni bennünket. Mi lesz szegény
gyermekeimből?»

Az elégületlenség szítására De la Motte asszony, a
nyakláncz-per csúnya szereplője, is megjelen az Assemblée
előtt és ártatlanságát igyekszik bizonyítani, a királynéra
hárítván mindent. Az orczátlanság oly fokot ért el, hogy
Mária Antoinette ablakai alatt ocsmány képeket mutogat-
nak a járó-kelőknek és még a Tuileriák kertjébe se mehet
le a nép szitkai, gúnyos kiáltásai miatt. Elkeseredésében
egyszer így kiált fel magán kívül, le akarván rohanni a
nép közé: «Azt fogom nekik mondani: Francziák! elég
kegyetlenek voltak elhíttetni veletek, hogy én nem sze-
retem a francziákat, én, a ki a trónörökösnek anyja va-
gyok!» És alig bírják őt lecsitítani. És még hét hosszú
hónapig tart e kízó zaklatás.

Augusztus 9-ikének éjjelén a forradalom vad üvöl-
tése veri fel a királyi családot álmából. XVI. Lajos hívátja
a kormányzót, ez azt mondja, hogy a felzúdult nép hatal-
mával szemben már mit se lehet tenni és nincs másutt
biztonsága a királynak és övéinek, mint a nemzetgyűlés-
ben. Mikor 10-én reggel átmennek oda, csupa gúny és
szitok száll feléjük. A király és a királyné a miniszteri
székekre ülnek, a királyné ölében tartja a trónörökös-
t. «Vigyék az elnök mellé a trónörökös», kiáltják, «ő a
nemzeté, az osztrák nő nem méltó reá.» Az ülés, melyen
Lajost megfosztják trónjától, csak másnap reggel ért véget,

onnan az út a börtönbe vezet. «El vagyunk veszve», mond Mária Antoinette ama nőknek, kik látogatására jönnek oda. «Az egész világ ellenünk esküdött!» De erős lelke még folyton fentartja. Mikor a Temple-be, új börtönébe megy és szemei rongyossá lett cipőire esnek, így szól: «Nem is hinnék el az emberek, hogy Franciaország királynéjának nincsenek cipői!»

Nem is Franciaország királynéja ő már, csak egy szerencsétlen, nagyon szerencsétlen asszony, a kinek némán kell néznie övéi szenvedéseit (a saját szenvedéseivel nem sokat törődik), a kinek e mellett folyton bátorságot kell önteni gyöngé férjébe. A Templeban még szobáját is magának kell sepernie. «Micsoda foglalkozás egy királynénak?» kiált fel Lajos. «Mit mondanának Bécsben, ha ezt látnák? Ki gondolta volna, midőn sorsodat az enyémmel kötötted össze, hogy ilyen mélyre engedlek sülyedni?– «Hát azt a tisztességet, hogy a legjobb, legüldözöttebb embernek vagyok felesége, semminek se veszed?» felel erre Mária Antoinette.

Mária Antoinette már tudja, mi vár reá és övéire. De még új iszonyatosságokon kell keresztül esnie, míg fejét a guillotín bárdja alá hajtja. Ezek egyike szeptember 3-án történik. A királyi család épen ebédnél ül, midőn odakünn az utcán iszonyú lárma, vad üvöltés hangzik fel. A csöcselék látni akarja a foglyokat az ablakban. Oda mennek és – egy dárdán a Lamballe hercegné véres feje nyúlik fel Mária Antoinette felé. Megkövesedve áll a borzalomtól, de egyetlen hang, jajkiáltás el nem hagyja ajkait.

A mi ezután következik, az már csak lassú haldoklás. Nem sokára meg kell válnia Lajostól, a forradalmi

törvényszék rendeli így. Alig láthatja egy-egy órára naponkint.

De ez se tart már soká. A január 20-ikáról 21-ikére viradó éjszaka a legborzasztóbb szaka életének. Reggel ágyúk jelentik, hogy fia árvaságra jutott. Mitől tarthat még mindezek után, mikor pár hónap múlva fiától is megfosztják? A közjóllelti bizottság ugyanis július 3-án elhatározza, hogy «Capet fia elválasztassék anyjától». – «Inkább öljenek meg!» kiált fel fájdalmában Mária Antoinette.

Nem sokára ez is bekövetkezik. Még egy kis reménysugár világítja be börtöne sötétségét: meg akarják menteni. Pe ez se sikerül. Nincs már más út számára, mint a Conciergerie-be. A mint lemegy a Temple tornyából, beleüti a fejét a falba. Kérdik tőle, hogy fáj-e? Szomorúan mosolyog.

«Nem fáj már én nekem semmi!» szól szinte érzéketlenül. Pedig még várnak a nép boszújának kielégítésével, a miért a sokfejű szörnyeteg már nagyon türelmetlen kezd lenni.

Végre bírái elé viszik október 14-én. A nép csak úgy hömpölyög az utcában. A terem félhomályba van borulva, hol a szegény királynének felelnie kell a legképtelenebb vádakra. Nyugalmát nem vesztí el, okosan beszél mindvégig. Csak a mikor azzal vádolja Fouquier-Tinville, hogy erkölcstelen életre tanította a trónörökösöt, csak akkor tört ki belőle a keserűség: «Hivatkozom az összes itt levő anyákra! » kiált fel, félig magánkívvül. Október 16-án reggeli négy órakor hirdetik ki az ítéletet. Egy pillanatig úgy látszott, mintha megsemmisítették volna a szörnyű szavak, de aztán összeszedi magát ismét. Né-

mán lép le az emelvényről és mintha mit sem látna, hal-lana, megy át a termen. Visszaviszik a Conciergerie-be, a halálra Ítélték czellájába. Mielőtt álomra hajtaná fejét, még megírja utolsó levelét madame Elisabethnek, a király testvérének, a ki két hónappal később szintén az ő sorsára jutott. Mikor virradni kezdett, a börtönőr leánya lépett be hozzá, hogy segítsen neki az öltözködésben. A királyné még aludt, a gyertya tövig le volt égve czellájában. Fölkelt, egy kis kenyeret és egy darab szárnyast evett és öltözködni kezdett. Fekete harisnyát és fekete, magas sarkú cipőt húzott fel, aztán egy fehér ruhát, mely korábban reggeli ruhája volt, és egy fehér kabátkát fekete szalagokkal. Nyaka köré is fehér kendőt tett. Utoljára maga vágta le haját és egy fehér főkötőt tett fejére.

Tíz és tizenegy óra közt belép hozzá Samson, a hóhér.

– Milyen korán jött! nem várhatott volna még egy kicsit? – szól Mária Antoinette.

– Nem, asszonyom. Nekem parancsolták, hogy jöjjenek. Tizenegy órakor megnyílik a Conciergerie ajtaja és kilép a királyné fehérben, nyomában a hóhér, a kezeit összekötő zsinag végét fogva. Felültetik a szekérre, háttal a lónak. Lenyírt haját kis fekete kalap fűdi. Halavány. A kocsni lassan megy, hogy jó sokáig érezze a meghalást. A nép üvöltéssel fogadja, de ő nem is hallja tán e vad hangokat. Csak mikor szemei a Tuileriákra estek, vesz rajta erőt a megindulás. Aztán a szekér a guillotin alá ér, könnyedén száll le arról. A mint a vérpad legfelső lépcsőjére hág, rálép a hóhér lábára, mire ez felkiált. «Bocsásson meg, uram! » mond szelíden Mária Antoinette. Egyik cipőjét is elveszte e közben, melyet egy ember vett fel és mint emléket megőrizte. Még egyszer a Temple felé esik

Mária Antoinette tekintete, aztán letérdel, ajkai imát rebegnek és aztán – pár perez múlva a hóhérinas felmutatja a vérszomjas népnek a végtelen sokat szenvedett szegény nő fejét. Ez 1793 október 16-ikán történt, egy negyeddel déli tizenkettő után.

Mária Antoinettet élénken jellemzik ama sorok, melyeket testvére, Karolin nápolyi királyné írt róla legidősebb leányának, Ferencz császár második nejének: «Mi a Mária Antoinette bűne?» így szól a levélben. «Az, hogy fiatal gondatlansággal nem vette figyelembe azt a kötelességet, hogy magának általános tiszteletet szerezzen, nagyon hiszékeny volt a hízelgők hódolata iránt, a kik egy megromlott társadalomban, egy züllésnek indult udvarban körülvették. » Szigorú, de igazságos szavak ezek. Mulasztásait, vétkeit a legdrágábban fizette meg. De talán a világ legboldogabb asszonya lehetett volna belőle, ha a sors nem azt rendeli neki, hogy XVI. Lajos oldalán legyen Franciaország királynéja.

Egész egyéniségét élénk állítják a Lamartine következő szavai: «Mária Antoinette egész nagy, erős lelkét szerette volna gyöngé férjébe beleönteni. Ha belsejében sírt is, bátorsága és haragja azonnal felszárították a könyveket, melyek arczán megjelentek. Szilárd akaratot mutató vonásai lelkesítő hatással voltak mindenkire. Szemei, melyek mindig villámlóan tekintettek; tekintete, mely majd kérő, majd megindító, majd pedig daczos volt a szerint, hogy hideg, barátságos vagy ellenséges arczokkal találkozott; szépségének, mely már-már mulandó volt, még üde nyomai – mindez a bátorság, méltóság és fájdalom kifejezése által magasztosságot adott személyének. Ő a királyságnak valóságos Niobeje, a királyi méltóságnak

szobra volt, melyet ugyan letaszítottak, de a nélkül, hogy ez által alább szállt vagy beszennyeződött volna.»

És mit mondott maga XVI. Lajos utolsó perczeiben védőjének, Malesherbesnek? «Ha a francziák ismernék értékét, ha csak sejtelmök volna arról, mily nagy fokára emelkedett a tökéletességnek szerencsétlenségében, szeretnék őt. De ellenségeink elérték rágalmaik által, hogy az a szeretet, melylyel oly soká körülvették, a legnagyobb gyűlöletté változzék.»

MADAME ELISABETH.

A francia forradalom oly sok véres áldozata között alig van egy is, ki rokonszenvünkre, részvétünkre annyira érdemes lenne, mint Madame Elisabeth, XVI. Lajos királynak szintén szerencsétlen véget ért nővére. Élete folyása valóban megható, mert a boldogságból vajmi kevés részt juttatott neki a sors, annál többet azonban a szenvedésekből. Es e szenvedéseket oly erős, nemes lélekkel viselé el, a mi méltán felkelti csodálatunkat. Álmélkodva állunk a külsőleg gyöngye, törékeny, de bensőjére nézve oly erős, nagy lelkű nő alakja előtt, a mint a rég letűnt évek kódén át a vértanuk dicsfényével körülvéve megjelen előttünk. Mert az ő élete – mint egyik életírója mondja – csupa erény, szeretet és jóság; szenvedéseiben türelmes és magát megadó. Halála pedig valóságos mártíromság, melyben a halhatatlanság koronáját nyeri.

Elisabeth (Philippine Marie Helene) de France, Lajosnak, a dauphinnek és szászországi Marie-Josephine hercegnőnek a leánya. Versaillesben született az 1764. év május 3-án. A sors már kora gyermekségében kezdé vele éreztetni mostohaságát, mert alig volt négy éves, midőn egymás után elveszítvén atyját és anyját, teljes árvaságra jutott. Ekkor Marsan grófnénak, a királyi gyermekek ne-

velőjének gondozása alá került. A mint feljegyzik róla, gyermekkorában épen nem volt valami minta-leányka, mert szelídsége mellett is igen nyakas, önféjű volt. Későbbben XV. Lajos, Marsan asszony tanácsára, Mackau bárónéra bízta további nevelését, a ki rendkívül nagy szeretettel csügg a gyermekén, mintha csak saját leánya volna.

Mackau bárónéval többször járt a fiatal hercegnő Saint-Cyrben is, ámbár ez már sokat vesztett egykori fényéből, melylyel XIV. Lajos és Maintenon asszony idejében birt. Majd Compiègneben és Fontaineblauban is többször megfordult, a mikor az udvar e helyeken időzött. A hercegnő már ebben az időben a leggyöngédebb ragaszkodással viseltetett fivérei, de különösen idősebb fivére: Lajos, a későbbi uralkodó iránt, s ez a komoly, annyira nyugalmas természetű férfi is mindig nagy szeretettel viszonzta nővére vonzalmát.

Feltűnő szépséggel nem ajándékozta meg őt a természet. Kis termetű volt és minden méltóság nélküli egész megjelenésében, alakjában. Vonásai se voltak valami szabályosak, különösen orra nagyon is emlékeztetett a Bourbonok családi typusára. De arczán mégis valami leirhatlan szelid, ártatlan fényesség ragyogott, tiszta, kék szemeiből pedig lelkének nagy jóságát lehetett kiolvasni.

Még úgyszólván gyermekleányka volt, midőn már bővében válogathatott volna a kérők között. Először a portugál infanshoz akarták nőül adni, de a tervből nem lett semmi, a min a fiatal hercegnő épen nem búsult. Később az aostai hercegre gondoltak, de ez a szándék is meghiúsult. Sőt II. József császár is szerepelt azok közt, a kikkel az ifjú francia hercegnőt össze akarták házasítani. A császár ugyanis ép ez idő tájt veszítette el második feleségét

és Mercy nagyon rajta volt, hogy e frigyterv megvalósuljon. Ám a hercegnő egyáltalán nem mutatott hajlandóságot arra, hogy férjhez menjen, mert akkor szeretett hónap el kellene hagyni. «Máshoz nem mehetnék nőül – monda – mint egy királyi herceghez, annak pedig atyja birodalmában kell lakni, tehát én nem lehetnék francia nő továbbra is, már pedig az akarok maradni. Jobb itt maradni fivérem trónjának lábánál, mint egy idegen trón közelében lenni.» És Franciaországban maradt.

Az udvarhoz az 1778. évtől kezdve tartozott teljesen. Mária Antoinette, a királyné, eleinte csak egy szeretetre-méltó gyermeket látott fiatal sógornőjében, de nem sokára teljes vonzalmával ajándékozta meg őt, mert megnyerő tulajdonságai egészen meghódították. Úgy, hogy már 1778-ban azt írja anyjának, Mária Teréziának: «Attól tartok, hogy nagyon is meg fogom szeretni a hercegnőt, nagyon a szívemhez fog nőni. » Es a következő évben azt írja Bombelles asszony: «A királynét a fiatal hercegnő teljesen meghódította; mindenkinek azt mondja, hogy nincs nála szeretetreméltóbb az egész világon, hogy eddig nem ismerte őt eléggé, most azonban legbensőbb barátnéja s e barátság nem fog megszakadni soha egész életén keresztül.» S Mária Antónia csakugyan mindent elkövetett, hogy ifjú sógornőjét magához láncsolja. Ennek 1783-ban fényes bizonyosságát adta. Ugyanis Guéménée hercegnő vagyoni-lag teljesen tönkre jutván, áruba kellett bocsátania montreuili gyönyörű kastélyát. Mária Antoinette megvásárolta a kastélyt, a nélkül, hogy sógornője valamit tudott volna erről és az 1784. év májusának egyik szép reggelén így szólt Madame Elisabethhez: «Menjünk Montreuilbe.» A hercegnő mit sem sejtve áll rá az ajánlatra s még akkor

se gyanít semmit, midőn látja a fényes termeket, a pompás kertet narancsfáival, üde virágaival. «Testvérem, – szól most a királyné Madame Elisabethhez, – fogadjon engem saját otthonában. Igen, ez a te Trianonod. A király neked ajándékozza ezt és nekem engedte az örömet, hogy ezt megmondjam neked.» A hercegné öröme rendkívüli volt, midőn e kis paradicsomról azt hallja, hogy ím, az egészen az övé.

Bármily gyöngéd, szerető figyelmet tanúsított is azonban Mária Antónia iránta, a hercegnő szívét nem tudta megnyerni teljesen. Természetük, vérmérsékletük különbözősége magyarázza ezt meg leginkább. Madame Elisabeth egyéniségének alapvonása a szelídség, vallásosság volt, Mária Antoinette ellenben inkább az élet örömei iránt érzett fogékonyságot. A korkülönbség is közrejátszott arra, hogy szívök teljesen egybe ne olvadhasson. A királyné huszonnégy éves, a hercegnő mindössze tizenhat, különbözők ízléseik, vágyódásaik teljesen. E mellett rosszakarató besúgók is, kik a királynéről mindenféle gálád hazugságokat terjesztettek, igyekeztek a Madame Elisabeth szívét elhidegíteni. Így történt aztán, hogy míg a királyné szívének egész melegével vonzódott fiatal sógornőjéhez, ez utóbbinál tartózkodással találkozott. «Oly nagyon különbözők véleményeink, felfogásunk, írja a hercegnő 1784-ben, – hisz ő osztrák nő, én meg Bourbon vagyok! » Madame Elisabeth valóban csak akkor ajándékozta meg Mária Antoinettet egész vonzalmával, mikor a Templeben együtt voltak, midőn itt látta, mily nemesen viseli magát a királyné a szerencsétlenségben és ekkor keserű szemrehányásokat tett önmagának, hogy korábban nem ismerte őt meg a maga valóságában.

Madame Elisabeth.

A forradalmat közvetlenül megelőző események az 1787-ik évben kezdődnek, midőn XVI. Lajos, az ország pénzügyi bajaitól és az uralkodó nagy elégtelenségtől indítatva, egybehívja a nemesek gyűlését. A fiatal Erzsébet hercegnő már ekkor látja, hogy sötét eseményeket rejt méhében a jövő. Az 1787. év márczius 15-en azt írja egyik levelében: «íme tehát összeült ez a híres gyűlés. De mit fog csinálni? Semmit egyebet, mint hogy meg fogja mutatni a népnek válságos helyzetünket. A király jóhiszeműleg tőlök vár tanácsot. De vájjon olyan jóhiszeműek lesznek-e majd ők is azokban a tanácsokban, melyeket a királynak adni fognak?»

Mikor az ország sanyarú pénzügyi viszonyai folytán kiadják a hangot a takarékoskodásra, a hercegnő maga az, a ki ezt a legkomolyabban követni akarja. Azt írja ez időben a király főlovászmesterének: «A király példát akar adni saját házában a takarékoságra. Én is követem őt és azt akarom, hogy legelőször is én tőlem vonják meg az eddig tartott lovakat. De még más szolgálatot is kívánok öntől. A király jóságánál fogva azt hiszi majd, hogy megszokott sétakocsizásaim elmaradása ártani fog egészségemnek, ígérje meg tehát nekem, hogy erről a dologról nem szól senkinek. » Hanem a király nem engedte meg, hogy a hercegnő ennyire menjen takarékosági törekvésében, nem fogadta el tőle ez áldozatot, a min a hercegnő nem is búsult, sőt gyermekes örömmel jelentette ezt később a főlovászmesternek egy későbbi levelében. «Nem fogadták el áldozatomat a lovak tekintetében – mondja — és nem titkolhatom, hogy ez nekem igazán örömet okoz. Annál inkább örülök neki, mert holnap Rambouilletbe megyek vadászatra Duras hercegnővel.»

Az 1789. évtől kezdve, egész 1792-ig, rendes naplót vezetett a fejlődő eseményekről, melyek mind rohamosabban követik egymást a nagy forradalom véres napjai felé. Mikor már sejteni lehet a helyzetnek veszélyesre fordulását Artois gróf azt a tanácsot adja neki,^v hogy menjen velők Turinba, hol nővére is tartózkodott, ott majd bevárhatják, mit hoz a jövő. De a hercegnő hallani se akart a távozásról. «Most elutazni kegyetlenség lenne ős kötelességeimről való megfeledkezés», monda elhatározottan. Málékkor szilárdan el volt tökéelve, hogy a király sorsában fog osztozni, híven kitart mellette mindvégig, csak akkor távozik mellőle, ha ő maga fogja parancsolni. Pedig balsejtelmek voltak már ebben az időben. Nem bízott a népben, nem hitte, hogy a király valami jót várhatna tőle.

És, híven eltökélt szándékához, csakugyan kitart a királyi család mellett a végsőig. Megható ez a ragaszkodás fivéréhez, ez a szilárd, tántoríthatlan akarat, mely szembeáll a már bizonyosnak látszó veszedelemmel s elutasít minden menekvés kísérletet. Ott van mindenütt, a hol csak vész fenyegeti a királyi családot, nem távozik körülből pillanatra se. Együtt megy velők Versaillesbe és mikor a fenyegető csőcselék a királynak Parisba való visszatérését követeli, velük megy vissza Parisba. Naplójában leír mindent a legkisebb részletességgel, a versaillesi utat, a támadásokat a királyi család ellen, az asszonyok kivonulását, a kik kenyeret követelnek. A királyi családdal egy kocsiban tér vissza a fővárosba. Mikor az ő kedvenc tartózkodási helyén, kis paradicsomán: Montreuilön át mennek, felemelkedik helyéről, hogy szemügyre vegye kis palotáját, «üdvözlöd Montreuilt?» kérdé a király szomorú hangon és hálásan, gyöngéden megszorítja kezét. XVI.

Lajos teljes mértékben átérezte a fiatal leány hű ragaszkodását, meg tudta azt becsülni értéke szerint, hogy sorsát az övével kötötte össze. E hű kitartást, nemes jelleme mellett, nagy vallásos áhítata magyarázza meg. Már 1786-ban azt írja egyik barátnőjének: «Minden félelmünket és minden reményünket a kereszt lábához kell letennünk. Csak a kereszt képes bennünket megtanítani arra, hogy elviseljük mind azokat a megpróbáltatásokat, melyeket az Ég ránk mért; csak a kereszt képes a levert lelket megvizsgálni, újra felemelni. Isten ártatlan volt és mégis többet szenvedett, mint a mennyit mi testileg-lelkileg szenvedhetünk ... Nehéz perczeket kell ide lenn átélnünk de csak így juthatunk amaz örök jóhoz, mely oda fent vár reánk. Oh, Uram! én hiszem nagy hatalmadat és hiszem azt is, hogy bármi várjon is ide lenn reám, Te soha se fogsz engemet elhagyni!»

Versaillesből visszatérve, a királyi családdal Parisba megy, a hol, a Tuileriákban valóságos fogságban vannak. Végre 1790. május közepén a királyi család engedélyt kap, hogy elhagyja Parist, de annak környékéről nem szabad távozniok. «Valahára elhagyhattuk hát barlangunkat – írja a hercegnő naplójában 1790 május 18-án. Ma reggel Bellevuebe megyek. Ezen idő alatt a nemzetgyűlés azzal fog foglalkozni, hogy elvegye a királytól a jogot, hogy háborút viseljen, vagy békét kössön. Azt hiszem, nem sokára el fogják venni koronáját is, mert úgy szólván csakis ez maradt még meg neki.» Majd június 13-án a királyi családot Saint-Cloudba követi. Június 19-én a nemzetgyűlés eltörli az örökös nemességet és a címeket. Erre czélozva írja a hercegnő június 27-iki naplójában: «Már csak Capet kisasszony vagyok; de

engem mindez igen mulattat és ha ezek az urak csupa ilyen dolgokkal foglalkoznának, akkor még igen nagy tisztelettel viseltetném irántuk.»

Szomorúan érinti ebben az időben, hogy nem vehet részt a királyi család bizalmas értekezéseiben. A király s később a királyné is, legyőzte nagy ellenszenvét, melyel iránta viseltetett, Mirabeau val folytatnak tárgyalásokat. A hercegnőnek távol kell maradni ezektől, mert XVI. Lajos tartott nővérenek nagy őszinteségétől, a mi nem lett volna helyén ily kényes helyzetben. E mellett napjait a folytonos kíméletlen támadások keserítik meg, a melyekkel illetik. Az újságokban naponként azt lehet olvasni: Madame Elisabeth titkos összejöveleteket tart Saint Cyrben a papokkal, kiknek forradalomellenes hangulatát ő szítja minden módon.» – Majd ismét írják róla, hogy pénzt osztogat a nép között, a forradalom ellen működvén. Még XVI. Lajost is megtévesztik ezek az álhírek s bizalmatlanságát éreztetni is kezdi nővérevel, ki kényelmetlen helyzetében már-már arra gondol, hogy elhagyja a királyi családot; de midőn eszébe jut, hogy a király veszélyben forog, mindent elfeled s marad.

A folyton fenyegetőbb alakot öltő események megértetik a királyi családdal, hogy nemcsak a nemzetgyűlés részéről, hanem a felizgatott nép részéről is minden roszra el lehet készülve. Így aztán mind jobban előtérbe lép az a terv, hogy meneküljenek. Az 1790. év ősze óta mindenféle tervet szőnek a távozásra, de a király határozatlansága késlelteti ezek kivitelét. Végre Fersen, a királyné bizalmas embere, megteszi az előkészületeket és a szökés 1791. év június 20-ikára lett megállapítva. Mindent a legnagyobb titokban készítenek elő, csak a

királyi család kipróbált, hű emberei tudnak a készülő eseményről. Erzsébet hercegnő szorongó szívvel várja a bekövetkezendőket. Mikor már-már kimerül, imáiban keres és talál erősödést, bizalmat a jövőben. Az ő szobájában csinál maga XVI. Lajos egy ajtót, melyet a kutató szem se fedezhet fel, ezen át fognak távozni s a készen várakozó kocsira felszállni. Hiba volt a tervben már az is, hogy egy nagyságánál fogva feltűnő utazó kocsit rendeltek egy angol nő, Sullivan asszony közvetítésével, ki Korff bárónénak adta ki magát. A kocsi rövid idő alatt készen lett, és június első napjaiban már a Fersen gróf palotájába lehetett átvinni. Miután úgy volt megállapítva, hogy ő lesz majd a kocsis, ki akarta próbálni a nehézkes járművet és hat erős lovat fogatva eléje, ő maga ült fel a bakra. Szerencsétlenségre azonban a királyi család nagy ellenségével: az orleansi herceggel kellett találkoznia. Ez, a mint a kocsi nagy robajjal elhaladt mellette, azonnal felismerte Fersen grófot, a ki erősen ostromozta lovait. – «Ejnye, gróf – kiáltott a herceg utána – micsoda örült játékot visz ön végbe! Vigyázzon, még a nyakával fizet érte!» – «Azért hajtom magam a lovakat – felelt a gróf, – mert nem akarom, hogy Összetörjön a kocsim», és megállította a lovakat. – «De miért olyan nagy ez a kocsi? Talán egy egész ballett személyzetet akar rajta megszöktetni?» – «Nem, fenség; ezt önnek hagyom. Isten önnel!» – «Jó utazást!»

Vége elérkezett a várt nap. Mi se mutatta a készülő eseményt. A királyi család a rendes időben nyugalomra tért; de csakhamar újra felkeltek és siettek felöltözni a Fersen gróf által hozott ruhákba. A királyon egyszerű ruha volt, Mária Antoinetten és Erzsébet hercegnőn szintén

Először Mária Antoinette ment ki az Erzsébet hercegnő szobájában készített rejtekajtón a gyermekekkel, azután a hercegnő s utána a király. Mikor valamennyien a kocsiban ültek, Fersen gróf a lovak közé csapott ostorával és a kocsi, senkitől észre nem véve, kigördült Paris utcáira. A nagy utazókocsi a Clichy-hídnál várt. Fersen szorosan odahajtott mellé, úgy hogy a menekülők egyenesen átszállhattak a nagy batárba Épen éjfél volt. A kocsiban hatan voltak. Tourzel asszony, a ki a gyermekekre vigyázott és Korff báróné álnév alatt utazott; Mária Terézia és Károly Lajos, az utóbbi lányruhába öltöztetve, az álbáróné gyermekei voltak; a királyné Madame Eochet álnév alatt mint nevelő nő szerepelt, Madame Elisabeth pedig mint társalkodónő, Rosalie kisasszonyként. XVI. Lajos végül mint Durand inas utazott. A külső ülésen a királyi gárda három embere foglalt helyet, áruhákban. Az elbizakodott vigyázatlanság, melyet XVI. Lajos tanúsított, minden esetre nagyban hozzájárult ahhoz, hogy e szerencsétlen terv ne sikerüljön. Gyakran leszállt a kocsiról és gyalog követte azt, nem is gondolván arra, hogy felismerik. Így aztán ez csakhamar be is következett. A mint kocsist változtattak, az egyik ilyen kocsi így szólt a mellette ülő gárdistához: «Úgy-e, a király ül benn? » s midőn a megszólítottak tagadták, így folytatta: «De igen, ez a király, hisz számtalanszor láttam őt Versaillesben. » Ez figyelmeztetésül szolgálhatott volna a menekülőknek, de nem törődtek vele. Útközben a kocsi eltört, javításával is több órai késedelmet szenvedtek. Délután négy órakor haladtak Châlons-on át. Már az is kellemetlen meglepetés volt, hogy a várt katonaságot, mely a király menekülését elősegítette volna, nem találták itt.

Tovább mentek Saint-Menehould felé. A mint a falucskán áthaladnak, a különös utazókocsi látása felkelti a fiatal Drouetnek, az ottani postamester fiának, érdeklődését. Gyanítja már, kik vannak a kocsiban, csak még jobban meg akar arról bizonyosodni. Azt mondta tehát atyjának, hogy a lehető leglasabban vitesse tovább a kocsit Varennes felé, ő maga pedig szintén lóra kapott és követte a menekülőket. Késő éjjel érkeztek csak Varennesbe, követte folyton Drouettől. Egyszer csak a kocsi felé tartó alakokat vesznek ki a sötétben, megragadják a lovak zablóját és megállítják a kocsit. «Kik azok, a kik bent ülnek?» kiáltják, «és hová igyekeznek?» Mária Antoinette kihajol és azt mondja: «Korff báróné vagyok és családommal Frankfurtba utazom.» De Drouet már nem ad hitelt e szavaknak s felfedezéséről értesíti a polgármestert is. Meghúzzák a harangokat, fellármázzák az alvó népet. Az ablakok megvilágosodnak, nagy tömeg verődik össze csakhamar. Minden elveszett. Felismerték őket és kiszállították a kocsiból.

Minden igyekezet hiábavaló volt már, hogy kilétüket eltitkolják. A király egy darabig tagadja kilétét, de végre türelmét veszelve, így kiált fel: «Hát igen, én vagyok a királytok. Itt a királyné és a királyi család. A fővárosból, annak ezer veszélye közül jövök hozzátok, hogy szabadságot és békét élvezzek itt hű alattvalóim körében, a mit ti itt mindnyájan élveztek. Én és családom nem élhetünk tovább Parisban, ha csak meghalni nem akarunk ott. Azért jöttem, hogy itt éljek köztetek gyermekeimmel együtt, a kiket nem akarok elhagyni.»

Az órák lassan múltak a szomorú éjszakában; az egész királyi család egy egyszerű szobában kénytelen

magát meghúzni Sauce polgármester házában. Madame Elisabeth is csak úgy ruhástól próbál a sok zaklatsá után kissé elpihenni. Fivére még mindig remél, hogy megérkezik a várt katonaság és kiszabadítja őket válságos helyzetükből. A Varennesben levő vajmi kevés ahhoz, hogy a siker reményével kitartsanak tervök mellett és folytassák az utat. Elhatározottsággal, szilárd akarattal tán még mindent meg lehetett volna menteni, de a XVI. Lajos végzetes tétovázó természete itt is győzött, s hiába tanácsolják neki Choiseul és Goguelat, hogy folytassák az utat, így felel: «De ki kezekedik nekem arról, hogy egy golyó nem találja a királynét, nővéremet vagy gyermekeimet?»

Különben a katonaság magatartása is tényleg nagyon kétes volt; a nép is mind fenyegetőbben követeli: «Parisba! vissza Parisba! ha nem mennek jószántukból, majd kihúzzuk mi őket innen!»

Végre a király elhatározza a visszatérést. Dormans község határában a nemzetgyűlés kiküldöttei: Pétion, Barnave és Latour-Maubourg várják a visszatérő királyi családot, helyet foglalnak kocsijukban. Pétion sokat hallott már a Madame Elisabeth buzgóságáról, ennek dacára kétértelmű beszédekkel igyekezett őt mulattatni. A hercegnő eleinte úgy tett, mintha mit se hallana. Midőn azonban Pétion Istent kezdé gúnyolni előtte, hevesen kikelt ellene és igen élénk vita fejlődött ki köztük a vallási kérdések felett. Barnaveot ellenben nagyon lebilincselte a fiatal hercegnő nemes lénye. Szavai Franciaország szerencsétlen helyzetéről, a sötét jövőről, mely rá várakozik, mélyen meghatották. A nemes egyszerűség, melylyel magát kifejezte, a nélkül hogy móltóságát bár pillanatra figyelmen kívül hagyná, meggyőző ékesszólása, minden

rendkívülinek látszott neki a hercegnőben, ki őt egészen meghódította.

A királyi családnak Parisba történt visszatérését követő, mind fenyegetőbb események sötét vigasztal anságában Madame Elisabeth az, a ki nagy lelki erejével, áhítatos türelmével a szenvedések közepette is fentartja annak tagjait, hogy egészen össze ne roskadjanak a sok megpróbáltatás alatt. A párisi nép maga is tudja ezt és elnevezi őt «Sainte Geneviève des Tuileries»-nek, a Tuileriák szent Genovévájának. Pedig ő is olyan lelki rázkódtatásokat szenved, hogy, a mint mondja, nagyon nehéz neki a vigasztalás nagy forrásához: az imádsághoz folyamodni. Az 1792. év június 20-ikának délutánján, midőn a felbőszített nép betódul a Tuileriákba, megható jelét adja bátorságának, halálmegvetésének. Veszélyben gondolván XVI. Lajost, kiszakítja magát a nők köréből és kétségbeesetten a királyhoz rohan, a ki tétovázva áll a fenyegető tömegelőtt. «Itt van az osztrák nő!» kiáltják erre, a mint megpillantják, a királynénak tartva őt s ütésre emelt kézzel rohannak feléje. Az ott levő tisztek fölvilágosítják a tömeget tévedéséről s a hercegnő tisztelt nevének hallatára lebocsátkoznak az imént még fenyegetően fölemelt karok. «Ah!» monda a hercegnő, «hadd higgyék, hogy én vagyok a királyné. Ha meghalok helyette talán megmenthetem őt.»

Aztán jön a még súlyosabb megpróbáltatás augusztus 10-ikének éjjelén. Odakünn az üvöltő, vérszomjas néptömeg. Madame Elisabeth a királyi család mellett van; régi királypárti emberek, kik évek óta nem voltak az udvarnál, most szintén oda sietnek, hogy a királynak védelmére legyenek. A harangok folyton zúgnak, föllár-

XVI. Lajos családja a Templomben.

A képet az *de Bér* festőművész készítette, aki az *angol* művészet stílusát követi.

márván a népet. A lelki izgalmaktól kimerülten Madame Elisabeth a királynéval együtt egy félreeső kis szalonba vonul, leveti ruháit azzal a szándékkal, hogy kissé kipihen magát. Úgy is erőt kell gyűjteni a következő napra, mely még viharosabbnak ígérkezik. A mint kis nyakbavaló kendőjét leteszi, kihúzza abból egy karneol tüt, melynek kövébe e szavak vannak vésvé: Felejtsd el a sérelmeket és bocsásd meg az igazságtalanságokat! «Azt hiszem», mondja e közben, «hogy erre a jelmondatra keveset adnak ellenségeink, de azért nem kevésbé tiszteletben kell azt nekünk tartani». Odakünn fegyverek dörrenése felel szavaira. Egy óra volt éjfél után. Kínos, izgatott várakozásban közeledik a virradat. Mikor a nap első sugarai betűznek az ablakokon, Elisabeth odamegy a királynéhez: «Testvérem, nézd mily szép a hajnal hasadása.» Mária Antoinette az ablakhoz lép, hogy utolszor lássa fölkelni a napot.

Elisabeth hercegnő azok közé tartozott, a kik XYI. Lajost férfias, bátor ellenállásra igyekeztek rábírní az elégedetlen tömeggel szemben és rendkívül fájdalmasan látta a király habozását, tétovázó lassúságát, melyet még nagynehezen kivívott elhatározásainak keresztülvitelében is tanúsított. Midőn Roederer azt mondja, hogy már nincs semmi más menekvés, a királyi család csak a nemzetgyűlés kebelében találhat biztosságot, messze hallatszó hangon így szól a hercegnő: «Roederer úr! ön felelni fog a király és a királyné életéért!» – «Madame!» válaszol az előbbi, «mi felelünk arról, hogy meghalunk, ha kell, velők együtt. Ez minden, a mit biztosíthatunk.» A nemzetgyűlésbe menve is, Madame Elisabeth mutatja a legnagyobb nyugodtságot. Hite, vallásos buzgalma tartja fenn.

A mint a feldühödt tömeget látja, így szól: «Ezek az emberek mind elvesztették az eszüket. Óhajtom megtérésüket, de nem büntetésüket.»

A nemzetgyűlés után a Feuillant-kolostor négy üres ezellája következik. Ott tölti a királyi család, velük Madame Elisabeth, az éjszakát, míg odalenn a földühödt nép kiáltása, tombolása hallatszik. «Dobjátok le a királyné fejét, meg az Elisabethét! » hallatszik minduntalan. A hercegnő nem tud aludni, legelsőnek kél fel és felöltözteti a királyi gyermekeket. A trónörökös kis kutyáját sajnálja, melyet a Tuileriákban hagytak s azóta bizonyosan megölték már. «Hadd el», szól a hercegnő, «ennél nagyobb gondjaink vannak most. Kérd Istent, hogy mentsen meg téged hasonlótól.»

A nemzetgyűlés aztán elhatározza, hogy a királyi család a Temple-be vitessék, és augusztus 13-ikán este kilencz órakor átszállítják őket. Madame Elisabethnek egy ócska konyhát jelölnek ki fogsága helyéül. Csupa szenny, mocsok az egész helyiség. De még ott se lehet békességben öreitől. Idejét majdnem folytonos áhítatoskodással tölti. «Látjátok ezt a szent Erzsébetet? » mondják az örök, «kell, hogy valamit tudjon és hogy levelezést folytasson a rokonaival, hiszen még sokkal nyugodtabb, mint mi vagyunk. »

A királyi család köréből minden idegent kizárnak. A királynénak főleg a Lamballe hercegnőtől való megválás esik nagyon neheze, a mint a durva emberek elvonszolják tőle. «Ne veszítsed el bátorságodat», igyekszik Madame Elisabeth őt vigasztalni, «Isten soha se küld ránk nagyobb megpróbáltatást, mint a minőt elviselni képesek vagyunk.»

Érdekes fölemlíteni, hogy Lajos harmincznyolcz éves volt, midőn a Temple-be lépett, Mária Antoinette harminczhét, Madame Elisabeth huszonkilencz, Károly Lajos, a trónörökös, hetedik évét töltötte be, míg Mária Terézia herczegnő tizennegyedik évébe lépett. A családias együttélést a fogság ridegsége se zavarta meg. Együtt étkeztek s midőn Madame Elisabeth nem keresett imáiban enyhülést, vigaszt e nehéz órákban, a király és királyné körében igyekezett feledni a sanyarú helyzetet, bátorítván őket folyton. Ha az idő kedvező, lemennek a Temple kertjébe, mindig követve az őrségtől. De nem igen veszik igénybe ezt az engedelmet, hogy egy kis szabad levegőt szívhassanak, mert a durva csöcselék, mely odakünn leselkedik rájuk, mindenféle gyalázó szókkal illeti őket. Elisabeth bőven kiveszi részét a házi dolgokból, ruhákat foldoz a királynénak és a gyermekeknek. A fogház igazgatója gondoskodik, nehogy elunják magukat, mert megtiltja, hogy koronával díszített fehérműket használjanak. Mária Antoinette és Elisabeth hozzálátnak tehát a koronák lefejtéséhez, az a jelvény oka úgyis minden szerencsétlenségüknek. «Szegény testvérem», kiáltott fel egyszer XVI. Lajos keserűen, látva, hogy Elisabeth herczegnő fogával szakítja el a czérnát, a mint a királyné ruháit varrta, miután minden éles szerszámot elszedtek tőlük, «szegény testvérem, mily ellentét! Montreuili szép kis palotádban miben sem éreztél hiányt! » «Ah, fivérem», felelt a herczegnő nyugodtan, «hát hiányozhatik-e valami nekem, ha veled oszthatom meg a szerencsétlenséget?»

A királyságot szeptember 21-ikén eltörölték. Mikor e nap estéjén XVI. Lajos valamit meg akar rendelni a fogház igazgatójánál a trónörökös számára, ez felháborodva

mondja, hogy nem ismer trónörököszt, mert nincs már királya Franciaországnak. Madame Elisabeth nem tartóztathatja vissza felindulását. «Hát jól van, akkor a rendelést tegye meg XVI. Lajos nevében!» Pedig ő is jól tudja már, hogy nincs király, nincs fejedelmi család, csak Capetek vannak, köztük ő is és semmi reményük többé az élethez. Egyik legfájdalmasabb pillanata akkor érkezik el, midőn a királyt, fivérét elválasztják övéitől, a Temple nagy tornyába vite őt át. De három hét múlva a királyi család is követhette Lajost; a rövid egyesülés után aztán örök elválás következett. Leírhatatlan a Madame Elisabeth szenvedése, midőn 1793 január 21-ikén a nép rivalgása hirdeti, hogy XVI. Lajos feje lehullott a guillotin bárdja alatt. «Ah!» kiált fel, szemeit és kezeit ég felé emelve, «most tehát mindennek vége! íme, a szörnyetegek kívánsága beteljesedett.» Együtt zokog az immár özvegy Mária Antoinette-tel. Az örök figyelmessé lesznek a hangokra és bedugják fejüket az ajtón. «Legyenek annyi könnyörülettel legalább», szól a hercegnő, «hogy békén sírni hagyjanak bennünket.»

Később fölmerülnek a kalandos, kivihetetlen tervek a királyné megmentésére. Elisabeth hercegnő maga igyekszik rábeszélni sógornőjét a menekülésre, ígervén, hogy második anyja lesz gyermekeinek. Mert míg eleinte valamennyiüket megmenthetni remélték jó embereik, be kellett látni később, hogy ez lehetetlen és legfeljebb csak a királyné megmentéséről lehet szó, kinek érdekében a hatalmak mit sem tettek XVI. Lajos halála után. De a királyné szökési tervéből nem lesz semmi. Később Cortey mindannyiukat meg akarja szöktetni, oly módon, hogy az őrség felváltása alkalmával a katonaság közé vegyülnének

álöltözetben s ekként szabadulnának meg. Ez a terv is meghiúsul. És Madame Elisabethnek látnia kell azt is, mint viszik el a királynét körükből, mint ragadják el gyermekeitől. 1793 augusztus 1-én történik e kegyetlen jelenet. Mária Antoinette az ő gondjaira bízta most az ártatlankat. A hercegnő utolsó szavai is biztatók, vigasztalók; de a királyné mit se tud felelni azokra s hirtelen kiszakítja magát közülök.

Egyedül maradt immár a királyi gyermekekkel a Temple tornyában. Mit se remélve, nyugodtan várta a történendőket. A külvilágban végbemenő eseményekről sejtelve se volt. Nem tudja, hogy sógornőjét, a királynét szintén halálra ítélték; nem kapta még meg azt a szívtepő hangon írt levelet sem, melyet Mária Antoinette október 16-ikának hajnalán intézett hozzá, melyet «Mária Antoinette végrendelete» néven emleget az utókor, melynek a francia nemzeti levéltárban meglevő sárgult lapjain még most is láthatók a halálra ítélt királyné könnyeinek nyomai. Nem tudta, hogy ugyanazon a napon, délutáni egyegyed egykor a királyné szép feje is lehullott.

Annyi vérengzés után azonban Madame Elisabeth se kerülhette el sorsát. Hogy is hagyhatták volna őt életben, nem elég bűne volt-e az, hogy oly megható ragaszkodással volt szerencsétlen fivére, a király iránt? Aztán nem vádolták-e mindenféle összeesküvő törekvésekkel a forradalom ellen? Soha nem elegyedett a politikába, ezt ellenségei is jól tudták; de a rémuralom e napjaiban az ő ártatlan vérére is szüksége volt a böszült tömegnek. 1794 május 9-én este épen nyugalomra akartak térni, midőn feltárukt a börtön ajtaja; eljöttek Madame Elisabethért, hogy bírái elé állítsák. Nem nyomhatta el felháborodását

ez emberek láttára. «Zsarnoknak mondjátok fivéremet», így kiáltott fel, «de ha ő zsarnok lett volna, most nem ülnétek itt és én nem állnék előttetek! » De mégis úgy viselte magát, oly méltóságteljesen, hogy a mint elhagyta a bírák termét, Fouquier-Tin ville, a közbíró, maga is így szólt: «Meg kell vallani, egyetlen panaszkodó hang sem hagyta el ajkait.» – «Miért is panaszkodna Elisabeth de France», monda gúnyosan az elnök, «nem vettük-e körül itt is olyan arisztokratikus udvarral, mely méltó hozzá? Mikor e hű nemeseket maga körül fogja látni a guillotin lábánál, azt hiheti, hogy a versaillesi termekben van.» Ez a főrangú környezet, melyre célzott, huszonhárom nemes férfiből és nőből állott, a kiket vele együtt Ítélték halálra.

Most, midőn csak percek választják el a haláltól, most se magával törődik; inkább másokat igyekszik vigasztalni, a hit szavaival erősíteni. «Nem azt kívánják tőlünk», szólott egyebek közt társainak, «mint a régi vértanúktól: hogy hitünket tagadjuk meg; csak azt, hogy nyomorúságos életünket áldozatul hozzuk. Hát hozzuk meg adással ezt a kis áldozatot. »

O lép fel elsőnek a kocsira, mely a Concorde-téren felállított nyaktilóhoz viszi őket. A mint mennek, az egyik elítélt, Madame Montmorin, kétségbeeséssel jajdul fel: «Szívesen halok meg, de nem láthatom fiamat, a mint meghal.» Madame Elisabeth szelíden fordul hozzá: «On szereti gyermekét, asszonyom, és mégis itt akarná hagyni e földön, hol most csak fájdalom és gyötrelmem terem?» A nyaktiló elé vive, sorba állítják őket. Az első, kinek nevét kikiáltják, Croslus d'Amboise grófné. Mélyen meghajol Elisabeth hercegnő előtt és így szól: «Madame, ha királyi fenséged oly kegyes lenne megölelni, minden

vágyam teljesülne.» – «Szívesen», felelt a hercegnő, «teljes szívemből teszem». A többi nők követték Croslus grófné példáját, míg a férfiak hódolatteljesen csókolták meg a hercegnő kezét. «Hiába hajladoznak előtte», kiáltotta egy nyers hang a tömegből, « azért most ő is oda jutott, a hová az osztrák nő!» Csak most tudta meg Madame Elisabeth szerencsétlen sógornőjének halálát. «Adja a Mindenható, hogy oda fenn az égben találkozzunk!» suttogták ajkai. Ő lép utoljára a vérpadra. A mint a hóhérségdek megkötözik, nyakáról lecsúszik kendője és látni engedi vállait. Egy kis ezüstérem, melyen Szűz Mária képe volt, látszott nyakába akasztva. A hóhér le akarja azt tépni. Madame Elisabeth arcát, fedetlen vállalai láttára, a szemérem pírja futja el és esdekelve szól a hóhérnak: «Anyja nevére kérem önt, uram, takarjon be!» Ezek voltak utolsó szavai. A tömeg nem ujjongott most, midőn az ő feje aláhullott. Néma maradt. Magát a kivézenyelt csapatok parancsnokát annyira meghatotta az ártatlan halála, hogy midőn a dobok pergetését kellett volna vezényelnie, eszméletlenül rogyott össze. E napon a konvent szokatlanul korán bevégezte tanácskozásait. Robespierre, kíváncsi lévén a hangulatra, betért Marét könyvkereskedőhöz, a kinek arczán szintén a méltatlankodás szomorúsága ült. «Nos, mit szól a nép?» kérdé a hírhedt forradalmár. – «Hát, ha épen meg akarja tudni, az emberek morognak és lármáznak ön ellen. Madame Elisabeth elpusztult. Azt kérdi mindenki, hogy miért? mit vétett? miért küldték a vérpadra ezt az ártatlan teremtést? »

És e szavak valóban a nagyobb rész hangulatát fejezték ki. Utolsó perceiben is a vallás nyújtott neki

vigasztalást. Börtönének falára a zsolozsmából az ismert szavakat írta kevéssel halála előtt:

«Per agoniam et passionem tuam
Libera nos;
Per mortem et sepulturam tuam
Libera nos.»

(Szenvedéseid és halálküzdölmed által
Ments meg, Uram, minket;
Halálod és eltemetted által
Ments meg, Uram, minket.)

CORDAY CHARLOTTE.

A fiatal, huszonöt éves leányban, ki lángoló hazaszeretetétől vezéreltetve, abban a reményben, hogy hazáját megmenti a további vérengzésektől, meggyilkolta a vérszomjas Maratot, kit minden veszedelem szerzőjének tekint, az ó-kor nagy nőinek hősiessége áll előttünk, s nagyszerű alakja, a vértanúság dicsfényétől övezve, talán még felül is múlja azokét.

Corday Charlotteban minden esetre több van előttünk a közönséges fanatikusnál, s arra sincs semmi okunk, hogy – mint némelyek jellemezni szeretik – egy egészen természetellenes, kivételes, sőt érthetetlen teremtésnek tekintsük. A kik ilyennek állítják, azt mondják, mindenképen különös lény. Nemes leány, de nincs semmi vagyona; az apácza-élethez vannak hajlamai, de azért nem vonul kolostorba; fiatal leány, de mit se tud a szív követeléseiről. Kivételes jellem kétségkívül, de a nélkül, hogy a benne feltalálható ellentétek bántók lennének.

Corday d'Armont Mária (Anna, Sarolta) 1768 július 27-én született Normandia egy kis községében, Saint-Saturnin – des – Liqueriesben. Az a föld vallja őt tehát a magáénak, mely Tankred és hódító Vilmos nevével dicsekedhetik; ereiben pedig a nagy Corneille vére

buzog. Apja ugyanis Corday Jacques, anyja pedig Gautier de Mesnival Marie-Jacqueline, a ki a nagy Corneille nőtestvérének, Máriának szépunokája volt. Apja családjá a korábbi időkben igen gazdag volt, de később minden vagyonukat elvesztették. Úgy, hogy midőn a Corday párnak 1774-ben született második fiukkal gyermekeik száma már ötre emelkedett, az atya nem volt képes a nagy családot fenntartani s második leányuk, a kis Charlotte nagybátyjához, Corday abbéhoz kerül Vicquesbe, hol több évet tölt. Ennek a papnak a vezetése alatt tanul meg Charlotte írni és olvasni nagy nevű rokona, Corneille Pierre műveinek egy régi példányából.

Miután a család vagyoni helyzete egy 1781-ben megnyert per következtében némileg megjavult, Charlotte visszatér a szülei házhoz, hol a tizenhárom éves leányka mint józan, házias, szorgalmas gyermek tűnik ki anyja mellett. Későbbi jellemének vonásai már ebben az időben kezdenek kialakulni. Anyja maga azt mondja róla: ez a kis leány oly szigorú maga-magához, hogy soha sem panaszkodik semmiről; ha beteg, nekem kell kitalálni, mert ő meg nem mondaná. De az anya már a következő évben meghal, midőn épen egy hatodik gyermeknek akar életet adni. Az atyának most minden igyekezete az volt, hogy Charlotteot egy leánynevelő-intézetbe adja s mivel a saint-cyri nevelőintézetbe nem sikerült őt bejuttatni, a caen-i Sainte-Trinité apátságba véteti föl.

Majdnem nyolcz évig tartózkodott itt Corday Charlotte, körülbelül az 1782. év májusától 1790 márcziusáig. Elmékedésre, magába mélyedésre való hajlama itt, a kólostori élet csöndjében szabadon talált kielégítésre; de e mellett elmerül kedvencz foglalkozásába: a tanulásba,

olvasgatásba is. A római és görög történelem megismerése fölkeltik lelkében a szabadság lángoló szeretetét, Corneille, Racine és Rousseau műveinek olvasása pedig csak még jobban megerősítik ebben.

A fejlődő fiatal leány szépsége is mindinkább kezd kibontakozni. Termete nagyobb a középnél, idomai klaszszikusan arányosak, egész alakján üdeség, előkelőség és szerény, megnyerő jóság látszik. Szemeiben bizonyos mélabú ül, arczán nyugalom és komolyság fejeződik ki, haja hullámos, barna és kék szemei a legbájlóbbá teszik, míg hangjában oly sajátos harmónia van, mely mindenkint megragad. Minden esetre feltűnő, hogy e ragyogó szépségű leány egész rövid élete folyása alatt semmi jelét nem adta annak, hogy a szerelemnek valami szerepe lett volna e drámai lefolyású életpályában. Több nevet említenek ugyan, melyek viselői iránt vonzalmat táplált volna, de mindezek csak bizonyíték nélküli föltevések. S így teljesen hitelt kell adnunk annak, amit rokona, Marommené asszony mond róla, hogy: «Egyetlen férfi se gyakorolt reá legkisebb hatást sem; az ő gondolatai egészen máshol jártak, sőt azt is állíthatom, hogy mi sem volt tőle távolabb, mint a férjhezmenés gondolata. Nem egy hozzá illő ajánlatot utasított vissza és kifejezte szilárd elhatározását, hogy soha sem fog férjhez menni. Lelki büszkeség volt ez, mely fellázadt arra a gondolatra, hogy férfi akaratának alávesse magát? Vagy talán szüziesség lelkének idegenkedése volt ez? Nem tudom. De gyakori bizalmas beszélgetéseink alapján állíthatom, hogy senki sem dicsekedhetett tetszésének megnyerésével s azzal, hogy valamiféle helyet foglalt volna el az ő szívében. Többször monda nekem: «Soha sem fogok lemondani drága szabadságomról; leve-

Corday Charlotte.

Maurine 1834-iki rajza után

leiden soha sem fogsz engem asszonynak czímezni» . . . Hősies szíve csak egy szerelmet ismert, a legnemesebbet, miért mindent feláldozott: a « honszerelmet. » Jellemzőn mondja Jean Paul is róla: «Benső lényének minden nagy heve s alakjának minden fényessége mellett is a viszonzott szerelem távol maradt tőle mindig; kevésre becsülte a férfiakat, mert a női lélek a szerelemben egy magasabb lényt keres és az ő magasztos lénye még hozzá hasonlóra sem akadhatott.»

A nemzetgyűlés 1790. február 13-án a kolostorok megszüntetését mondta ki. Így a Sainte-Trinité kolostor lakóinak is búcsút kellett mondaniok a megszokott csendes falaknak. Corday atyjához siet vissza, ki időközben Mesnil-Imbertbe költözött át. Körülbelül egy esztendeig tartózkodott atyja házában, majd egy gazdag nagynénjéhez, Brethevillené asszonyhoz megy Caenbe. A legnagyobb visszavonultságban tölt itten teljes két esztendő; a forradalom mind rohamosabban jelentkező véres eseményei mindinkább magába mélyedésre készítetik, csendes kesergésre szerencsétlen hazája sorsa felett. Ez időben így ír róla egy egykorú följegyzés: Büszke, szép leány, ki nem vidám dalokat hallat, mint mások; ritkán ül mosoly ajkaira, inkább olvasgatással tölti idejét; okossága és szépsége általános tiszteletet szerzett neki mindenki részéről.

Corday Sarolta lelki világára, későbbi nagy elhatározására kétségkívül döntő hatással volt ez a két esztendő, melyet Brethevillené asszony házában töltött. Annak csendes magányossága, visszavonult életmódja mind alkalmasak voltak szabadság utáni vágyának, rajongásának egy jobb jövőről való álmódzásainak kifejlésére. Észrevétlenül beleélte magát egészen e képzeleti világába, s a

való kietlensége, vigasztalansága csak annál sötétebben, szomorúbban tárult fel szemei előtt. Brethevillené aszszonynál ugyan nem volt hiány ismerősökben, barátokban, de a forradalom előrehaladásával ezeknek köre mind kisebb lett, mert az emberek külföldre menekülés által igyekeztek magukat az oly bizonytalanak mutakozó jövő eshetőségeitől megvédeni. Caen városát magát és környékét megkímélte ugyan eddig a forradalom vérengzése, mégis sokan kivándoroltak innen is és Brethevillené aszszonynak is nagy kedve lett volna a várost elhagyva Bouenba menni, de ettől egy belga rögeszméje visszatartotta. – Hallotta ugyanis, hogy Bouenba menve, egy hajóhídon kell áthaladni és nem volt képes attól a gondolattól megszabadulni, hogy ez a híd ép abban a pillanatban, midőn ő rajta lesz, leszakad s ő a tengerbe zuhan, így maradt Caenben Charlotteval együtt.

Corday Charlottenak ez időbeli lelki állapotát élesen jellemzi az a levele, melyet 1793 január 28-án irt egy barátnőjéhez. Ha már a forradalom eddigi eseményei is mélyen hatottak a fiatal leány fogékony kedélyére, gondolható, hogy az előző év szeptember havában történt mézsárlások és a király kivégeztetése még inkább növelték szabadság után áhító lelkének elkeseredését. – «Hallottad a borzasztó esemény hírét és szíved, miként az enyém, iszonyattal telt el; íme hát Franciaország ki van szolgáltatva a nyomorultaknak, kik már eddig is oly sok gonoszságot követtek el. Isten tudja csak, hogy fog ez végződni. A mi borzasztóságot csak elgondolhatunk, az mind fenyeget bennünket a jövőben, mit ilyen események készítenek elő. Nagyobb szerencsétlenség már nem szakadhatott volna reánk. Mindazok, kik arra lettek volna hi-

vatva, hogy szabadságot adjanak nekünk, ép megölői lettek a szabadságnak; hóhérok, semmi egyebek. Sírjunk szegény hazánk szerencsétlenségén.»

Ezek a sorok nagyban hozzájárulnak a Corday Charlotte bensejében végbement tragikus elhatározás megértéséhez, feltárlják előttünk szíve végtelen elkeseredését, teljes reménytelenségét, lángoló hazaszeretetének kétségbeesését. Valóban teljes oka volt a hazája szabadságáért, boldogságáért lángoló fiatal leánynak ez elkeseredésre, mert a legnagyobb rohamossággal egymást követő események mi biztatót se nyújtottak. Az 1789. évi június 17-étől, midőn a nemzetgyűlés megkezdi munkáját, egymást érik az újabb, meg újabb meglepetések. A kiváltságok eltörlése után következett a királyság hatalmának semmivé tétele, Lajos menekülési terve, visszavitele Parisba, fogsága s elítéltetése. Aztán a kényuralom erőszakosságai, nem ismerve semmi mérsékletet, minden nap újabb iszonyatosságait mutatva a bűnös fékevesztettségnek. A forradalom «mint véres tengeráradat hömpölygeti habjait».

A vérontás nagy mesterei közt Robespierre mellett Marat, a vérszomjas jakobinus emelkedik ki. Ennek az embernek, ki magát folyton a «nép barátja»-nak nevezi, csupa visszataszító, undok vonásokkal találkozunk egész jellemében. Miután tíz esztendeig mint nyelvtanító élt Angliában, Artois grófnál volt orvos ugyanannyi ideig s ez alatt számos politikai, bölcsészeti és természettudományi iratot tett közzé a nélkül, hogy valami sikert ért volna el. Majd a forradalom mozgalmaiban igyekezett szerinte eddig félreismert tehetségét érvényesíteni. Egész lényében nincs legcsekélyebb megnyerő, kiengesztelő vonás sem, de annál több ocsmányság. Öntelt, hiú, hatalom-

Jakobinus.

XVII. századbeli metszet után.

vágyó a végtelenig s bár fennen hangoztatja, hogy ő legkevésbé barátja a vérengzésnek, kiolthatatlan a vérszomja. Lapjai: «A nép barátja», majd «A francia köztársaság lapja» a legféltelenebb büntetésekre ösztönzik az embereket. Ördögi számítással fel tudja kelteni a csak imént fölszabadított emberekben az új szolgaságtól való irtózást; a bűnök büntetése előtt új büntetettekkel igyekszik menekülni, s minden iránt, mi a gazdagsággal, előkelőséggel, míveltséggel kapcsolatban van, kiirthatlan gyűlöletet támaszt a csöcselékben. Hírlapjaiban minden nap a polgárok szabadsága elleni összeesküvésekről tud újságotlani s ezekkel szemben csak egy orvosság van, a törvényszék vagy a nyaktörés, mik nem az önvédelem végső eszközei immár, hanem hazafias kötelességszámba mennek. «Senki se tartózkodik annyira, mint én – írja egy alkalommal lapjában – a vérontásoktól, de annak megakadályozására, hogy a vér patakokban folyjon, sürgősen felhívlak benneteket, polgárok, hogy pár csöppet bocsássatok ki.» Ezt az érvágást ő szükségesnek tartja a polgárok összessége érdekében; hanem ez a pár csöpp ezrek meg ezrek vérének jelenti előtte. «Kis koromtól kezdve a dicsőség szomja emésztett – mondja magáról – mely szenvedély változtatta ugyan tárgyait életem különböző korszakaiban, de pillanatra se hagyott el. De mindig elvettem minden tárgyat, melyben nem remélhettem, hogy nagy eredményekre jutok és eredeti leszek; nem tudom arra szólni magamat, hogy mások művein kérődzem.» E szavak élénken kifejezik határtalan becsvágyát, melylyel azonban semmi igazi tehetség sem párosult. Mint Taine mondja, Marat a legszörnyűségesebb az összes jakobinusok között, határos az örülettel, s ennek fővonásait tünteti fel: a

Marat.

dühös lelkesedést, a folytonos izgatottságot, a lázas tevékenységet és az akarat merevgörcsét a rögeszme kényszere alatt.

A girondeiak és a rémület fegyvereivel dolgozó jakobinusok közt már hónapok óta élet-halál harc folyt a vezető szerepért. A király pőrében tanúsított magatartásával azonban a Gironde emberei megérdemelték bukásukat, mi nem sokára be is következett. A nemzetgyűlés mintegy húsz girondista képviselőt kizárt kebeléből, kik a mérsékelt köztársaságiak pártjára álló tartományokba, főleg pedig az ellenforradalmat szító Normandiába menekültek. Corday Charlotte előtt már ismeretesek voltak hírből ezek a képviselők s természetesnek kell találnunk, hogy a jakobinus uralom ezen áldozatait a legélnébb részvétellel kísérte. Csakhamar alkalma nyílt arra is, hogy egyikökkel: Barbaroux képviselővel személyesen megismerkedjék. Egy barátnője ugyanis, Forbin Alexandrine, kivel még a nevelőintézetben ismerkedett meg, a kolostort megsemmisítő törvény következtében elvesztette otthonát és most a cseni kerület nem akarván neki nyugdíjat adni, Svájcba távozott. Corday szívére vette barátnője ügyét és mivel tudta, hogy Barbaroux különben is ismerős a Forbin családdal, hozzá folyamodott, hogy legyen segélyére a dologban. Kijelentette, hogy Parisba akar utazni barátnője érdekében a Barbaroux ajánló-levelével a minisztériumhoz, minek megírására ez késznek mutatkozott. A dolog azonban még soká elhúzódott volna, ha egy közbejött esemény arra nem készíti Cordayt, hogy azonnal Parisba utazzék.

Julius 7-én ugyanis Wimpffen tábornok díszszemlélt tartott a cseni nemzetőrség felett, hogy elfogadja azok

jelentkezését, kik a felkelő hadseregbe akartak beállni. Corday több képviselő társaságában, kikkel időközben megismerkedett, végig nézte a katonai szemlét s ámbár csak igen kevés jelentkező akadt a nemzetőrök közül, a jelenet mégis igen mély hatást tett reá, mert a polgárháború kezdetét látta abban. Feltehetjük, hogy ezen benyomás pillanatnyi hatása alatt határozta el magát a rögtöni utazásra Parisba, hogy Marat meggyilkolásával a polgárháborúnak elejét vegye.

Két nap múlva, július 9-én csakugyan útra kel. Eövid levélben vesz búcsút atyjától, kit abban a hiedelemben akar tartani, hogy külföldre utazott, mivel azt gondolta, Marat meggyilkolása után a nép dühét nem fogja elkerülni s úgy leli halálát. «Bocsáss meg, kedves atyám – így szól a levél – hogy engedelmed nélkül távozom. Elmegyek a nélkül, hogy még egyszer látnálak, mert ez igen fájdalmas lenne nekem. Angliába utazom, mert nem hiszem, hogy Franciaországban egyhamar boldogan és nyugodtan lehetne élni az embernek. Az ég megtagadta tőlünk a szerencsét, hogy egymás mellett élhessünk, a mint sok más szerencsét is megtagadott. Talán hazánkkal szemben kegyesebb lesz. Isten veled, kedves atyám, öleld meg helyettem nővéreimet és ne feleddj el. Július 9-én. Corday. »

Az út Caentól Parisig postakocsin két napig tartott. Július 11-én, egy csütörtöki napon délelőtt érkezik meg és egy kis vendégfogadóba száll. Nagyon ki van merülve s pihenni tér. A míg a pinczér ágyát készíti elő, beszédbe kezd vele.

– Mit gondolnak itt az emberek a kis Maratról? – kérdi.

A válaszból megérti, hogy a «nép barátja» ép betegen fekszik.

— Mint vélekednek itt ezen emberről? – kérdi ismét később.

— A jó hazafiak igen nagyra becsülik, de a főrangok gyűlölik, – felel a kérdezett.

Corday gúnyosan mosolyog erre a válaszra.

Később Du Perret képviselőt keresi fel, hogy barát-nője ügyében közbenjárásra kérje fel. Másnap reggel ez maga kíséri el őt a belügyminisztériumba, de Garat miniszter nem fogadhatja őket. Corday lakására tér és az nap délutánján, július 12-én, megírja híres «felhívását a törvényt és békességet szerető francziákhoz». E kiáltványában hivatkozik az ország szerencsétlen helyzetére, a pártoskodásra és a kegyetlen vérengzések iszonyatosságaira, mikben Maratnak főrése van. «Oh, hazám! – kiált fel. – Szerencsétlenséged széttépi szívemet; nem adhatok neked mást, mint életemet és hálát adok az égnek, hogy oly szabadon rendelkezhetem ezzel. Senki sem fog veszíteni az én halálommal; azt akarom, hogy utolsó sóhajom is polgártársaimnak hasznára legyen, hogy Parisban körülhordozott fejem az egyesülés jele legyen a törvények minden barátjának, hogy ön legyen az utolsó áldozat s a megbőszült világ elismerje: érdemet szereztem az emberiség iránt. Ehhez a felhívásomhoz keresztlevelemet csatolom, meg akarva mutatni, mire képes a gyöngye kéz is, ha teljes önfeláldozás vezet. Ha pedig vállalkozásom nem sikerülne, akkor – francziák! – megmutattam nektek az utat; ismeritek ellenségeiteket; fel tehát, előre, semmisítsétek meg őket! »

A következő nap, július 13-án, már reggel hat órakor

Corday Charlotte.
Egykorú metszet utári

felkel Corday s eltávozik a fogadóból. A reggel szép, az utcák fain madarak csicseregnek s üde levegő árad szét. Bevárja a boltok kinyitását és egy erős, feketenyelű konyhakést vásárol két francon. A mint kilép a boltból, épen egy hírlapárúsító kínálgatja ott lapjait; megvesz egy újságot, melyből újabbi vérengzések hírért olvassa. Felháborodása nőttön-nő Marat ellen. Mindennek ez a vérszomjas szörnyeteg az oka. Most már itt a boszúállás ideje. Dél előtt tizenegy óra tájban bérkocsit fogad és Marat lakására viteti magát, de noha fontos közlendőkre hivatkozott, a «nép barátja» betegsége miatt nem fogadhatta. Corday így kénytelen visszatérni a vendéglőbe, hol a következő rövid levelet írja Maratnak: «Caenből jövök. A hon iránti melegszeretete bizonyára arra fogja önt indítani, hogy megismerkedni igyekezzék amaz összeesküvéssel, melyet ott terveznek. Várom tehát válaszát.» Esti hét és nyolcz óra közt, alig hogy Marat megkapta ezt a levelet, ismét megjelent annak lakásán és sürgetőn követelte, hogy bocsássák be hozzá. Marat még mindig beteg lévén, újból el akarták utasítani, de miután oly hevesen sürgette bebocsáttatását, újra megkérdezték cselédjei a «nép barátját», mit tegyenek. Corday pár pillanat múlva ott volt Marat előtt. A hírhedt jakobinus-vezér egy kádban ült, mely deszkával volt lefedve, mely íróasztalul szolgált neki. Beszélgetésük körülbelül tíz perczig tartott. Marat kérdezősködött a Caenbe menekült képviselők felől, kiknek neveit feljegyezte magának a deszkára helyezett papírlapra, majd azt monda, pár nap múlva mindezeket az embereket a guillotin alá fogja küldeni. E pillanatban Corday elővonta ruhája alól kését s nagy erővel a Marat mellébe döfte, ki csak pár szót kiáltott hörögve s azzal vége volt.

A kiáltásra a szomszéd szobából berohant Marat gazdasszonya s inasa; emez egy székkal földre teríti Cordayt, ki némán, jajszó nélkül túri a bántalmazást. Csakhamar megjelen a rendőrség s megjelennek a konvent küldöttei is. Késő este volt, midőn Cordayt a fogházba szállították. A csodálatos leány maga ütődött meg azon legjobban, hogy még életben van; azt hitte, a nép le fogja mérszárolni, midőn Marat lakásáról a fogházba viszik. Tudja, mi vár reá, bár sejti, hogy még pár napba kerül, míg a guillotinra lép. Ez alatt hazafias dalokat ír le s költeményeket, melyek az ellenforradalom mellett levő tartományok hangulatát fejezik ki; nem tiltják el attól sem, hogy a többi foglyokkal érintkezzék. Július 14-én a konvent a bűnpert a forradalmi törvényszékhez utasította, a következő két napon volt a tanuk kihallgatása s 17-én az esküdtzéki főtárgyalás, mit délután az ítélet végrehajtása követett.

A mint birái előtt megjelen, amint elmondja tettének indító okát, mindenki csodálatra indít. «Mindaz, a mi Corday Charlottera vonatkozik, – írja a *Mercure Français* egyik száma e napokban, – megérdemli, hogy mindenkorra feljegyeztessék. Ha büntettétől elfordulunk is, lehetetlen ennek a rendkívüli leánynak lelki erejét és jellemét nem csodálni.» Védője, Chauvean de la Garde ügyvéd, pedig így nyilatkozik a tárgyalásról: «Nagyon könnyű lett volna a Corday szavait híven feljegyezni, de az akkori újságok nem merték ezt tenni. És még ekkor is le kellett volna mondaniok arról, hogy egyet visszaadjanak, a mi rám épen a legmélyebb hatást tett: majdnem gyermeki hangját, mi magatartásának egyszerűségével és arczának állandó vidámságával mindig összhangban maradt, a mi

azonban ép oly kevésbé egyezett meg azokkal a gondolatokkal és érzelmekkel, melyeket kifejezett. Nem is kísérem meg lefesteni azt a hatást, melyet az esküdtekre, a bírákra és a palotát egészen megtöltő tömegre tett; úgy tetszett, mintha mindezek őt magát tekintették volna bírónak, ki mindnyájukat a maga felsőbb ítélőszéke elé idézi.» A feleletek, miket a hozzá intézett kérdésekre ad, megérdemlik, hogy legalább néhányat ide iktassunk közülök jellemének megvilágítására.

— Miféle indító okai voltak ily iszonyú tett elkövetésére?

— Az ő (Marat) nagy vétkei.

— Ily iszonyú tettet nem követhet el egy ily fiatal leány, hacsak felbujtói nincsenek.

— Senkinek se szoltam tervemről. Azt hittem, nem is egy embert ölök meg, hanem egy vadállatot, ki egész Franciaországot tönkretesz.

Majd azt mondja később: az életet mindig csak ama haszon szerint tekintette, mit az embereknek nyújthat; ő hasznára fordította azt polgártársainak, tehát nyugodtan halhat meg.

Teljes hidegvérűséggel és nyugalommal fogadja a halálra szóló ítéletet is és ajkai körül még most is, midőn már oly közel volt a halálhoz, oly természetes mosoly játszadozott, hogy a legközönyösebb szemlélőt is megzavarta az a teljes érdektelenség, melyet saját személye, élete iránt mutatott.

Tudván, mi sors várakozik reá, még július 16-án megírta búcsúlevelét atyjához. «Bocsáss meg, kedves atyám, – így szól a levél, – hogy beleegyezésem nélkül rendelkeztem életem felett. Sok ártatlan áldozatot boszúl-

tam meg és sok mást mentettem meg a szerencsétlenségtől. Ha a nép egyszer fel fog ébredni tévedéseiből, örülni fog, hogy ettől a zsarnoktól meg van szabadítva. Ha azt akartam veled elhitetni, hogy Angolországba megyek, ez csak azért történt, mert reméltem, hogy ismeretlenségemet megtarthatom; azonban be kellett látnom ennek lehetetlenségét. Remélem, semmi bántódásod sem lesz miattam. Isten veled, kedves atyám; kérlek, feleddj el engem, vagy inkább, hogy örvendezz sorsomon. Oka igen szép. Ölelem testvéreimet, kiket egész szívemből szeretek ép úgy, mint összes rokonaimat. Ne feledd el Corneillenek ama versét: Csupán a bűn s nem a vérpad gyaláz meg! Corday. »

Egy szemtanú következőleg írja le utolsó pillanatait: Beláthatlan embersokaság várakozott reá az igazságügyi palota udvarán, mely leginkább nőekkel és női túriakkal volt telve, kik megjelenésekor vad hadonázással és a legnemtelenebb kiabálásokkal fogadták. A leány meg sem mocезant; szemei a halhatatlanságot fejezték ki; arczán a legnemesebb vidámság volt, az erény nyugalma s egy nagy tett öntudatának kinyomata, a szánakozó részvétellel egyetemben, melyet az átkozódó tömeg iránt mutatott. A mint a szekérre fellépett, köszönetet mondott annak a férfinak, ki hosszú haját levágta. Fején fehér főkötő volt; testén a gyilkosok veres ruhája. A menet egy egész óráig haladt Paris utczáin át a vesztőhelyre, mindenütt óriási néptömegtől körülvéve. És nem hiányoztak, kik a népet erőszakosságokra akarták ösztönözni; de ennek a nőnek a nagysága egész viseletében bizonyos tiszteletteljes tartózkodást, hódolatot parancsolt mindenkinek. A mint a vesztőhelyre ért, úgy látszott, kimerítette a hosszú út. De

azért minden segítség nélkül ment fel a vérpadra és folyton egy boldog fiatal leány élénksége látszott arcán. Nemes feje, meztelen vállalai, a nyugodt tekintet, mivel körül nézett az embereken, a legmélyebb benyomást tették. Úgy állt ott, mint egy angyal. Szelíden köszönté a népet s beszélni akart, de nem engedték. Most a halált osztogató gépre lépett és oda helyezte fejét. A bárd mintha lassabban szállt volna alá, mint máskor, ünnepi csend volt. A borzalmas kés megtette útját. A hóhér felmutatta a véres fejet a népnek. Világosan lehetett rajta látni még most is az eltűnő mosoly nyomait. Gyér kiáltások hangzottak fel: éljen a nemzet! éljen a köztársaság!

A hiteles feljegyzések egyhangúlag megörökítik a hóhérségédnek ama csúf tettét, hogy midőn a véres fejet felmutatta a tömegnek, két ütést mért arczára. A legenda ehhez azt fűzi, hogy e megszegyenítésre a szép arcot pirosság öntötte volna el. Semmi kétség, hogy az épen leáldozó nap piros visszfénye, mely az arczra vetődött, láttatta ezt az állítólagos elveresedést az emberekkel.

Corday lelki világát, tettének okát legjobban jellemzik saját szavai. «Láttam, hogy a polgárháború egész Franciaországot lángba készül borítani s meg voltam győződve arról, hogy Marat a főokozója ennek a szerencsétlenségnek, így inkább feláldoztam saját életemet, hogy megmentsem hazámat.» Célját nem érte el, mert a forradalom dühe csak még nagyobb erővel mutatkozott Marat halála után. De ez nem kisebbíti a bámuló utókor előtt Corday Charlotteot, kinek – mint a költő mondja: «Kóma oltárokat emelt volna s nem vérpadot».

BEAUHARNAIS JOSÉPHINE.

A közvélemény mindig kíméletes és jóakaró a sor-sukban szerencsétlen asszonyok iránt. Így Beauharnais Joséphinet is, a ki miután szerény sorsából a császári trónra emeltetett, Napóleontól való elválása után az elhagyott, magukat szerencsétlennel érző nők közé került – mindig csak részvéte minden jelével halmozta el s benne csak az erényeket látta, hibáiból semmit. Pedig Joséphine sokat hibázott, sokat vétett Napoleon ellen, s hogy ez utóvégre is kénytelen volt tőle elválni, ennek a politikai kényszerűsége kívül az az oka is volt, hogy Franciaország trónjának örökösét akart biztosítani; de bizonyára oka volt az a már szinte túrhetetlen viselkedés is, melylyel Joséphine Napóleont kínoztta. Határt nem ismerő féltékenységé véggé kihozta sodrából a nagy hódítót.

Hogy Joséphinenek Napoleon egész pályájára mily nagy hatása volt, csak újabban láthatjuk egész tisztán, midőn a francia emlékirodalomnak a napóleoni korra vonatkozó újabb termékei révén mind jobban megismerhetjük mindazokat a titkos rugókat, melyek a világeseményeket ebben az időben intézték. Az asszonyi kéz munkája a világtörténet nagy eseményeiben nem ismeretlen. A finom asszonyi kezek simán, könnyen intézik el azt, a mire egész

hadseregek nem voltak képesek. Mindig hatalmukban állt, magasra emelni valakit, ha úgy akarták. És – furcsán hangozhatik, de mégis indokolt a kérdés: vájjon azzá lett volna-e Napóleon, a mivé emelkedett, ha végzete ezzel a kreol asszonynyal, Beauharnais Joséphinével össze nem hozza?

Mert a mint *Barras*-nak, a direktórium tagjának csak imént megjelent emlékirataiból kétségtelenül kiderül, az olasz hadsereg fölötti főparancsnokságot, mely kezdete volt a Napoleon tündöklő hadi pályájának, a csábító szépségű nő közreműködése révén nyerte meg. Ebben az időben már neje volt a szép kreol nő Napóleonnak és Barras részletesen elbeszéli, hogy egyszer mint ment hozzá, hogy mint régi barátjától ezt a kedvezést kérje Napoleon számára.

Napoleon ekkor épen Egyiptomban járt. Joséphine felindultan sietett a Luxemburg-palotába Barrashoz. Izgatottságának érthető oka volt; az a hír terjedt el, hogy Napóleon ama távoli világrészben meggyilkolták. De csak vak hír volt az egész; bizonyosat senki sem tudott, maga a direktórium sem.

– Megerősítették hivatalosan a hírt? Meghalt Bonaparte? – tudakolja Joséphine Barrastól.

De Barras sem tudott semmit. Es Joséphine, elgyötörve a hosszas izgatottságtól, ájulásba esik; majd csak hamar magához térve, végtelen siránkozásban és panaszkokban tör ki.

– Ah, ha igaz volna, hogy Bonaparte csakugyan meghalt abban a távoli országban! Ő a legdurvább, legbrutálisabb önző, a kit csak valaha a föld a hátán hordott! Soha sem ismert mást a saját érdekénél és büszkeségénél.

Josephine.

1804. évi festmény után

Elhiszi-e nekem, hogy alig van tőle százezer franc évi járadékomban? – kiált fel végre Joséphine. – Tudja-e, hogy csak három millió van gyémántokban és drágakövekben és azt is kölcsönképen akarja nekem adni, hogy aztán a fi vérei majd elszedjék tőlem!

De Napoleon nem veszett el Egyiptomban, visszatért és megbocsátott Joséphinnek; fátyolt vetett a múltra. Csak első fölindulásában gondolt a válásra; de lecsillapodván, elűzte fejéből ezt a gondolatot. E helyett inkább azt a bánásmódot követte Joséphine iránt, a minőt az mutatott ő iránta: alkalmassá tette a nagy tervei kivitelében való segédkezésre, fölhasználta, hogy aztán – hálátlan legyen iránta.

Joséphine ebben az időben a politikus asszonynak igazi mintaképe gyanánt tűnik föl előttünk, a ki kifürkészi a párizsi szalonok hangulatát, kipuhatólja az előkelő, tekintélyes szerepet vivő egyéniségek legtitkosabb gondolatait, a ki ilyenformán hatalmas segítője lett a nagyratörő ember terveinek. És lehetett volna-e erre a szerepre alkalmasabbat találni ennél a bájoló, hódító megjelenésű asszonynál, a kiről mindenki csak azt tudta, hogy fényes öltözékeiért, gyémántjaiért rajong, de teljesen távol áll a politika dolgaitól! És Joséphine kitűnően betörte a szerepet, annyira kitűnően, hogy nélküle a brumaire 18-iki államcsínyt tán meg se tudta volna csinálni Napoleon. Mert ő az, a ki kikémeleli a direktórium tagjainak hangulatát, ki előtt megnyílnak a Luxemburg-palota titkos ajtói is. Játszva tesz így a jövő nagy emberének megbecsülhetlen szolgálatot. Hanem természetesen Napóleonnak azután soha sem jutott eszébe, hogy a brumaire 18-iki államcsíny sikerültében Joséphinnek is részt tulaj-

donítson. Nem hiába mondja *Barras*, hogy mindazok a kik ez időkben valami nagy, nevezetes szerephez jutottak, az egyetlen Hoche tábornok kivételével, a kit egyedül érdemei emeltek, asszonyi mesterkedés révén emelkedtek a hatalom polczára. Erre a legkiáltóbb példa maga Napoleon.

Joséphine a maga valójában attól az időtől mutatja be magát, midőn fejére került a császárnői korona. Ez időtől való viselkedésében legfeljebb ez az egy vonás közös korábbi magatartásával, hogy már akkor sem vette valami szigorúan a hitvesi hűség megtartását Napoleon iránt. Természetes, hogy az a sok hamis érzés, a melyet később is tanúsít, már akkor is föltalálható benne alattomos-sággal párosulva.

Midőn 1804 május 18-án Cambacéres, kijöve a császártól, *Joséphine*hez megy, hogy neki is tudtára adja császárnővé való proklamáltatását, *Joséphine* nincsen valami nagyon meglepetve. Szokott kedves modorával válaszol a hozzáintézett szavakra, de kedves zavara a legékesebben szóló válasz. Vidám és boldog, de a császárnői cím nem kábítja el; mintha természetes dolog lett volna az, hogy ő egykor trónra kerül.

Sajnos, már a boldogsága első idejében is némi kellemetlenségek történtek vele. Mikor a római szentszékekkel folytatott sok tárgyalás után végre megállapítják a koronázás napját, VII. Pius úgy nyilatkozik, hogy illő lenne az egyház szempontjából, ha előbb egyházilag is megáldatnék házasságuk, mert hogy tehesse Szent Péter utódja egy oly nő fejére a koronát, a ki férjével csak a polgári hatóság előtt kelt egybe, de frigyükre az egyház áldása ki nem kéretett?

Napoleon erről eleintén hallani sem akar; de végre is kénytelen engedni.

Így aztán december 1-én Fesch bíbornok egyházilag is megáldja a Napoleon és Joséphine frigyét a császár dolgozószobájában fölállított oltár előtt. A szertartás után a császárné bizonyítványt kapott a bíbornoktól arról, hogy az egyház szabályai szerint egybekelt férjével. Joséphine gondosan eltette és megőrizte mindig e bizonyítványt, úgy tekintvén azt, hogy csak az köti össze teljesen Napóleonnal.

«Soha se láttam még arczon oly kifejezést az örömnök, – írja a Joséphine bizalmas női környezetének egyik tagja, – mint e napon a császárné arczán.»

Csakugyan most, midőn férje fejére tette a koronát, egész jövőjét zavartalan boldogságban lefolyandónak hitte, megóva minden veszélytől, szenvedéstől. Oly nagyon boldog volt, hogy még a császár nővéreinek ármánykodásai sem tudták elkedvetleníteni. Pedig ezek egész szép kis botrányt okoztak magán a koronázási szertartáson is. Elise, Karolina és Paulina hercegnőknek ugyanis sehogy sem tetszett a császárnak az a rendelkezése, hogy ők fogják vinni a császárnének arany nyal gazdagon ékített vörös bársony uszályát és egy kis összeesküvést szőttek azon nő ellen, a kinek ily formán szolgálatára voltak rendelve.

Mikor a császárné fölemelkedett helyéről, hogy az oltár felé menjen, alig emelték fel uszályát, úgy, hogy Joséphinének a nehéz uszály súlya alatt meg kellett állnia, nem volt képes előre menni. Csak Napóleonnak pár odadobott mérges szava téríté észre az ily csúnyán boszút állani akaró hercegnőket. De a botrányt mindenki látta és ez igen kínos hatást tett.

Josephine mint császárné.

Delpeche kőrajza után

Az ezt követő sok fényes ünnepély után Saint-Cloudba ment az udvar. Ott élvezte Joséphine új helyzete boldogságát; de ott kezdődtek csakhamar szomorú napjai is. Végtelen féltékenysége nem engedte nyugodni; minden nőben egy nála jobban szeretett vetélytársat gyanított.

Kétségtelen, hogy Joséphine nem csalódott, mikor azt hitte, hogy a császár más női bájak iránt is fogékony. Joséphinének, a mint mind fényesebb, irigyeltebb helyzetbe jutott, olyan arányban nőttön-nőtt féltékenykedése is. Félt, hogy elveszíti Napóleont s akkor mindennek vége lesz.

E féltékenykedésében aztán könyörtelenül kegyetlen tudott lenni vélt, vagy valódi vetélytársnői iránt.

Ez időben különösen Duchâtelné vonta magára figyelmét, a kit Napoleon igen kitüntetett. Egy este, vacsora alkalmával, Napoleon ismét feltűnően foglalkozott e bájos hölgygyei. Másnap Joséphine így szólt Junotnéhoz:

— Közeli spanyolországi útjáról beszélt önnel a császár tegnap este?

— Igen, asszonyom, öltözetemről beszélt és kötelességeimről, mint előkelő francia nőnek; a császár ilyen dolgokról rendszeren nem igen szokott beszélgetni.

– És Duchâtelnével is a ruházatáról beszélt?

– Nem, asszonyom. Amennyire emlékezem, azt mondta neki a császár, hogy ne egyen este olajbogyót.

– No, ha a császár ily tanácsokat ad neki, azt is megmondhatta volna neki, hogy nem illik Roxellanet játszani olyan nagy orral, a milyen neki van, – és a császárné egy, akkor nagyon felkapott könyvet vett föl kandallója párkányáról. – íme az ilyen könyvek forgatják el a fejét mindazoknak a fiatal asszonyoknak, a kik egy kicsit

szőkék, és egy kicsit – soványak. Már mindjárt kegyenczeknek képzelik magukat!

Joséphine lelkében időről-időre megjelenik az a szörnyű gondolat, hogy el fogja veszíteni Napóleont. Malmaisoni tartózkodásuk alatt ez már mind jobban kísérti. Most talán eszébe jut az is, hogy Napoleon sem tudja oly könnyen feledni azon hívtelenséget, melyekkel őt egyiptomi hadjárata alatt megsértette. Még vigasztaló szavaiból is csak kedvezőtlen jóslatot olvas ki a jövőre nézve.

– Ne sírj Joséphine, – mond neki egyszer Napoleon; – azért zokogsz, hogy fiadtól el kell válnod? Ha neked fáj a fiadtól való távollét, gondold el, mit kell én nekem éreznem. Az a nagy szeretet, melyet iránta mutatsz, csak annál jobban érezteti velem szerencsétlenségemet, hogy nekem nincsenek gyermekeim!

Íme, a válás sötét árnya megint kísért a császár szavaiban. De hogy Napoleon már ez időben gondol arra, mutatja a következő is. Midőn Napoleon a Lajos második gyermekének betegeskedéséről, bekövetkezhető haláláról, a jövő bizonytalanságáról s Franciaországnak trónörökös hiánya miatti kétséges helyzetéről beszél, egyszer csak így szól Joséphinéhez:

– Ha egyszer előállana annak szüksége, hogy erről gondoskodnom kell, számítok rád, Joséphine, hogy áldozathozatallal is segítségemre lennél. Számítok barátságodra. Úgy-e te magad volnál az, a ki megtennéd az első lépést? És felfogva helyzetemet, lenne elég bátorságod, hogy elhatározd magadat a visszavonulásra.

Joséphine ez alkalommal sem vetkőzte le azt az ál-meghatottságú, ál-ünnepélyességű modort, mely mindig sajátja volt hasonló esetekben.

– Felség! – monda, – ön úr fölöttem és intézője sorsomnak. Mihelyt parancsolni fogja, hogy hagyjam el a Tuileriákat, azonnal engedelmeskedni fogok. De ezt határozottan meg kell nekem mondania. Hisz felesége vagyok; jelenlétében koronázott meg a pápa, ily dolgok után nem lehet az embernek önkényesen elhagyni helyét. Ha el akar válni, egész Franciaország meg fogja tudni, hogy ön úz el engem, meg fogja tudni engedelmességemet és mély fájdalommat is.

S valahányszor a császár e kérdést akarta érinteni, Joséphine mindig ily szónoklatokkal felelt, a mi Napóleont némileg hallgatásra kényszeríté.

Ha Joséphine minden erejéből ragaszkodott ahhoz, hogy megtartsa fényes állását, ez könnyen érthetőleg inkább saját önzésének, semmint Napoleon iránti szeretetének a következménye. De az már minden esetre megrovandó, hogy a császárt még udvarhölgyei előtt is mindenféle vádakkal halmozta el és egyáltalán nem ismert türelmet, kíméletet boszúságának elpalástolására. Ilyenkor aztán megtörtént, hogy ilyen módon tört ki:

– Nem, nem fogok neki engedni soha! Áldozata leszek; de ha nagyon kellemetlenek fog majd egykor érezni, ki tudja, mily eszközhöz nem folyamodik, csakhogy tőlem megszabaduljon.

Az efféle szavak azonban eljutottak a császár fülébe is és nagy visszatetszést keltettek benne.

– Joséphine öregszik, – monda erre Napoleon fivérének, Lajosnak, – és mivel már nem remélhet gyermeket, ezért szerfölött boszankodik és nagyon kelletlenül viselkedik. Félt, hogy válás lesz a vége a dolognak, vagy valami még ennél is rosszabb. Gondold csak el, hogy ez az asszony

Joséphine császárné a malmaisoni parkban.
Prudhon Péter Pál festménye a Louvre gyűjteményében.

mindig sír, valahányszor rossz emésztése van, azt mondván, hogy őt megmérgezik azok, a kik azt akarják, hogy mást tegyek nőmmé. Hát ez iszonyatos egy dolog!

Az udvarnak Fontainebleauban való tartózkodása alatt Fouché rendőrminiszter a hét bizonyos napjait mindig ott töltötte. Fouché, a ki korábban igen jó viszonyban volt Joséphinenel, az utóbbi időkben kissé meghidegült iránta. Ennek oka az volt, hogy saját önérdekét tartotta mindenek fölött szem előtt, ez pedig azt kívánta, hogy a forradalom után a dolgoknak Napoleon által teremtett rendje mennél tovább fennálljon. Ennek feltétele volt azonban, hogy a császárnak örökösei legyenek. Joséphinetől nem lehetett remélni örökösöket, a válás tehát igazi politikai szükség volt.

Murát Karolina, a ki teljesen osztozott a Fouché gondolkodásában, volt oly ravasz, hogy jó viszonyt szőj jön a miniszterrel és értekezleteiken a válás szüksége mindinkább előtérbe lépett.

Most már csak az volt hátra, hogy a végső lépésre rábíriák Napóleont. Ez nem valami könnyű dolog volt, de azért Fouché vállalkozott reá.

Mint Rémusatné beszéli, egyszer, midőn Fouché ismét a császárnál volt, késő éjjel kopogtatnak ajtaján és hívják, hogy azonnal menjen a császárnéhoz. Kétségbeesett állapotban találja Joséphinet. Félig le van már vetközve, arca feldúlt.

— El vagyok veszve. Olvassa ezt! — szól hozzá, egy levelet tartva feléje. Ez a levél Fouchétól volt.

— Nem szabad áltatnunk magunkat, asszonyom, — mondja többek között, Franciaország jövője kétségessé van téve az által, hogy nincs trónörökös. Mint rendőr-

miniszter, ismerem a nép hangulatát és ezért állíthatom egész határozottan, hogy mindenkit nyugtalanság fog el a császárság jövődjére iránt. Képzeld csak, mily óriási ereje lenne ma ő felsége trónjának, ha egy fiúra van annak jövője alapítva!

Ezután elmondja, hogy Napóleonnak mily nehezére esnék érzelmeim erőszakot tenni, elválva tőle. De Franciaországnak mégis szüksége van e nagy áldozatra. A császárné szíve emelkedjék hát felül a közönséges emberi érzéseken és áldozza fel magát a haza érdekében. A történelem soha se jegyzett még föl az utókor csodálatára méltóbb cselekedetet ennél.

— Mit tegyünk? – kérde Joséphine Rémusatnét.

— Asszonyom azt tanácslom, hogy azonnal menjen a császárhoz, ha még le nem feküdt, vagy legalább holnap korán reggel tegye meg ezt, Olvastassa el vele ezt a levelet és jelentse ki előtte, hogy csak az ő parancsának fog engedni.

Másnap reggel csakugyan így történt. Napóleonnak nem volt elég ereje bevallani Joséphineje előtt tervét és ezért nagyon felingerültnek mutatta magát, hogy minisztere ily levelet mert írni a császárnénak.

– Fouché terve nem sikerült, ez napnál világosabb, – monda aztán Joséphine elégtlenül.

Pedig csak halasztatott bukásának órája, végkép el nem hárttatott.

Bizonyos, hogy Napoleon maga is félt a válás gondolatával egész határozottan föllépni. De csakhamar be kellett következni az elkerülhetlennek.

A bécsi béke aláírása után a császár útnak indul Franciaországba. Münchenből jelenté a császárnénak

visszaérkezését, október 21-én a következő levél által: «Kedves barátnőm, egy óra múlva indulok, 26-án vagy 27-én érkezem Fontainebleaubába, oda mehetsz pár hölgyeddel. Napoleon.»

Elhagyva Münchent, a császár igen gyorsan tette meg útját. Csak Fontainebleauban száll le kocsijáról, a hová hívatta a császárnét, s a hová oda rendelte minisztereit is, hogy neki megtegyék jelentéseiket.

Október 26-án reggeli 9 órakor Napoleon megérkezett a fontainebleau-i kastély várkapui elé. A palota marsallja ott várta, ott volt néhány inas is, de a császárné hiányzott ... A császár tehát Saint-Cloudba küldé futárját azzal a parancscsal, hogy jelentse a császárnénak megérkezését. Türelmetlen, ideges, izgatott volt. Óráját minden percben elővonta zsebéből, nyugtalanul járt fel s alá és nagyon rősz kedvűnek látszott.

Pár pillanat múlva Cambaceres és Fouché jelennek meg előtte.

— Miért volt oly izgatott a közvélemény távollétem ideje alatt? — kérdi Napoleon türelmetlenül. — Miért nagyítják a veszélyeket, melyeknek ki voltam téve? Hát azt hiszik, hogy ha meghalnék, az jeladás lenne a forradalomra?»

— Felség! — mond Fouché kiszámított czólzatossággal, — nem lesz ismeretlen Felséged előtt, hogy a trónöröklés kérdése mindig nagy zavarok szülője, ha nincs megállapítva. Nincs Felségednek egy marsallja se, a ki osztakozni ne akarna öröksége felett. Olyanok ezek, mint Nagy Sándor vezérei. Valamennyiök egy-egy királyságot akarna.

Végre esti hat óra felé, ostorcsattogások jelzik a csá-

szárné kocsijának közeledtét. Napoleon írásokkal van elfoglalva a kis könyvtárszobában.

– Ah! – monda feltekintve, – csakhogy itt van, asszonyom; épen jókor, mert már Saint-Cloudba akartam menni.

Joséphine megkövülten áll e nem várt hidegség látára. De Napoleon nem képes soká játszani a szerepet, felkel és karjait tárja a császárné felé, bocsánatát kérve a rideg fogadtatás miatt.

Napoleon és Joséphine november 14-ikéig maradtak Fontainebleauban. Szomorú együttlét volt ez nagyon. Egyszer Joséphine észreve vén, hogy az ő lakosztálya és a császár szobái közti külön összeköttetés be van falazva, okát kérdi ennek Baustettől, a palota felügyelőjétől. Ez kitérőleg felel.

– Higgye meg, uram, e mögött valaminek rejleni kell, – mondja Joséphine.

Parisba visszatérve, még kínosabb lesz a helyzet a császár és a császárné között. Napoleon maga kéri nejét, hogy tegye meg a válásra a lépéseket. De Joséphine csak zokogni tud az ilyen beszédek hallatára.

– Ne igyekezz megindítani, – monda neki Napoleon, – még mindig szeretlek; de a politikának nincs szíve, csak feje. Öt milliót adok neked évente és egy fejedelemséget, melynek Róma lesz a fővárosa.

De Joséphine nem akar Rómába menni.

Végre aztán november 30-án megtörtént a régóta készülődő szakítás. Napoleon és Joséphine már az ebédnél nagyon kedvetlenek voltak. Alig szólt valaki az egész asztalnál és a császár csakhamar felkelve, a szalonba ment. A császárné lassan követte, mintha mély gondola-

tokba lett volna merülve. A kávét felszolgálták és midőn az inas eltűnt és az ajtó bezárult, Joséphine még egyszer összeszedve minden bátorságát, azt kérde a császártól, miért akarja elhagyni.

Hát nem vagyunk-e boldogok? – tevé utána könyek között.

— Boldog? – kiáltott fel Napóleon. – Hiszen minisztériumom utolsó kis hivatalnoka boldogabb nálam! Boldog? Talán tréfálódzás akar ez lenni? A boldogsághoz először is az kellene, hogy ne legyek folyton kínozva féltékenykedésed által! Valahányszor egy-egy csinos nőhöz szólok, biztos lehetek benne, hogy aztán a legszigorúbb égi háború következik, midőn magunkra maradunk. Igen, boldog voltam, de midőn az előbbi nyugalom helyét a pokol váltotta fel! Ezért kellett belátnom, hogy mily nagy érdekeket áldozok fel szeszélyek miatt. Ezért kellett engednem népeim kívánságának.

— Tehát mindennek vége? – kérde Joséphine remegő hangon.

— Ismétlem, engednem kell népeim érdekeinek. Hidd meg, hogy talán jobban szenvedek, mint te, mert én okozom szenvedésedet.

Joséphine már nem hallotta a császár szavait. A komor hallgatás után most szívszaggató zokogásban tört ki. Egyszer csak felnyílik a szalon ajtaja és a császár jelenik meg.

– Jöjjön be Bausset, és csukja be az ajtót.

A palota felügyelője bemegy. A császárné ott vonaglik a szőnyegen:

– Nem! nem tudom ezt túlélni! – ismétli szüntelenül.

– Elég erős ön, – kérdi a császár Baussetet, – hogy felemelje Joséphinet és szobájába vigye a belső lépcsőn?

Bausset rendkívül erős ember volt, nem nagy dolog volt neki az egész aléltnak látszó császárnét fölemelni és fölvenni. Napoleon maga segédkezik ebben. De ime egyszer csak megszólal az elalélt császárné:

– Vigyázzon, Bausset úr, a kardjába botlik, aztán ne szorítson oly nagyon.

Joséphinetől az egész nagy ájulási jelenet csak hatásra számítás volt, valóságos komédiát játszott, remélve, hogy ezzel talán még megmentheti magát.

Tizenöt nap múlva a válást ünnepélyesen közhírré teszik. Az egész császári család összegyűl és miután a császár előadta volna a válás okát, Joséphine egy iratot vett elő, melyet előre megfogalmaztak neki, de melyet sajátkezűleg másolt le, nehogy zavara még az olvasás közben is észrevehető legyen. De alig kezd bele a válásba beleegyező e nyilatkozatának olvasásába, elérzékenyül és nem tudja folytatni az olvasást könyeitől. Kétségbeesett mozdulattal nyújtá át a lapot a császári ház miniszterének, hogy ez olvassa tovább.

Ugyanezen nap estéjén Napoleon már épen le akart feküdni, midőn egyszer csak nyílik szobája ajtaja és dült arczczal, merev szemekkel Joséphine jelen meg a küszöbön. Olyan gépiesen megy Napoleon felé, mint egy automata. Majd ledobja magát előtte, a karjait feléje tárva, iszonyú zokogásban tör ki.

– Ej, jó Joséphine, légy okos! Ne félj, mindig barátod maradok; ne félj!

De azért az ő szemében is könyek jelennek meg. E nő most már csak barátnője lehet.

– Én nyerem meg a csatákat, te, Joséphine, te a szíveket nyered meg nekem, – monda egyszer Napoleon nejeinek.

Ebben igaza volt, mert Joséphine szeretetreméltóságát mindenki elismerte. Ezért már az első időben válása után határozott rokonszenvvel, részvétellel volt iránta mindenki, nem is említve azt a fatalisztikus meggyőződést, mely a katonák körében elterjedt, mely szerint Napoleon szerencséje e nőhöz van fűzve s ha elhagyja, a szerencse is hátat fordít majd neki mindenkorra. Mert rosztat nem tett senkinek (csak Napoleon testvéreinek), valóságos dicsfénnyel övezte be homlokát az emberek emlékezete. Pedig se igazi lelki nemesség, se igazi szívjóság nem lakozott benne és ékszerai, ruhái sokkal jobban elfoglalták őt, semhogy valami jótékony hatást gyakorolt volna Napóleonra, pedig ennek *egy* igazán szerető nő mérséklő erejére szeretlen dicsvágó a, meggondolatlan szándékai mellett vajmi nagy szüksége lett volna. Nem hiába mondta róla Rémusatné: «Talán sokkal többet ért volna, hogy ha jobban, bensőbbben szerették volna.» Soha nem tudott áldozatot hozni férje kedvéért. Bájos baba, egy szép bútordarab volt a Napoleon szalonjában, semmi egyéb.

December 16-án Joséphine elhagyja a Tuileriákat és Malmaisonba megy. Ott maga a császár is felkeresi, már a válás utáni napon meglátogatja. De most már nem ölelik meg egymást az egykori hitvesek, kézadással köszöntik egymást, midőn Napoleon jó és távozik. Miután pedig az emberek látták, hogy Napoleon ily példával jár elől, az udvarhoz járatosak is csakhamar megjelentek a Joséphine üdvözlésére.

A sok sírástól bizony kissé megfonyadt arcza és azért

egy nagy nápolyi fehér capote-ot tett fejére, melynek ernyője jól elrejté szemeit s nem engedte láttatni, midőn könnyei újból bőven megeredtek ama személyek láttára, kik egykori boldogságának tanúi voltak.

Joséphine sokkal jobban értett ahhoz, magának szerezetreméltóságával, vagy fájdalomnak folytonos mutogatásával híveket szerezni, semhogy egész táborra össze ne gyűlt volna körülötte a pártján állóknak, főleg akkor, midőn Napóleonnak második házassága után Navarrába helyezte át udvarát. Ez udvarnak majdnem valamennyi tagja ott volt már körében császárné korában is. Ott van Rémusat asszony is, a ki így ír az ott folyó életről: «Az idő különös módon telik itten; mindig együtt vagyunk, nem csinálunk valami nagy dolgokat, nem sokat fecsegünk, de azért senki se unja magái; ugyanazon órák ugyanazon foglalatosságokat hozzák meg és az ember nem tudja, hogy tegnap van-e vagy holnap.»

Joséphine azonban egészen kedvére jár-ke, miután Napoleon nem gördít ez ellen semmi akadályt. Így megy el újra Malmaisonba, Aix-les-bainsbe, mindenüvé, a hová csak kedve tartja. Senkinek se jut eszébe, őt egy helyen fogva tartani.

Az események, a múltó idő egykori szépségét nagyon megviselték már. Ezt csak ő nem veszi észre. Egykori karcús, oly kecsesen hullámzó termete oda van, köveredni kezd; csipői rendkívül elszélesednek. Arczvonásai se tagadják meg, hogy nagymama. Bizony nem versenyezhet semmikép a Mária Lujza tizennyolcz évének üde bájosága val.

Még most, mikor már változtatni nem lehetett sorsán, se tudja leküzdeni olykor elkeseredését Napo-

leontól való eltaszítatása miatt s ennek olykor kicsinyes módon ad kifejezést. E mellett természetesen szíve örül minden olyan dolognak, melylyel az új császárnét megboszanthatja.

Egyszer, 1810. őszén Malmaisonba érkezik Joséphine. Úgy rendezkedik be, mintha sokáig ott akarna maradni. Nem azért, mert ez neki kellemes. Csak azért, hogy jó közel legyen Mária Lujzához, megtudandó mindent, a mi körében történik. De egy véletlen, melynek egyébként bizonyára csak örült volna, véget szakít ottani tartózkodásának. A Joséphine szolgáinak ugyanis ép oly egyenruhájuk volt, mint a császárné inasainak. Lehet, hogy ez is számításból volt így. Elég az, hogy a kastély inasai közt valóságos háború tört ki a ruha-kérdés miatt, mint két ellenséges had állván egymással szemben. A kellemetlen perpatvar híre a császár füléhez jutott és azonnal irt Joséphine egyik udvarhölgyének, hogy siettesék elutazásukat onnan Normandiába.

Apró ármánykodásaival nem hagy fel s szívesen lát ilyeneket másoktól is környezetében. Erre eléggé jellemző a következő eset. Napoleon egyszer belép Mária Lujza szobájába s őt valaminek nézdelésébe elmerülten találja, a mit azonban a császárné el akar rejteni. De szemei könyékkal vannak tele.

– Mi a baja, Lujzám? – mond neki, megölelve. – Nos, – folytatja a császár nevetve, – mit rejtegetsz ottan?

És megfogva a császárné zsebre dugott kezét, elővonja azt s ujjai közül gyöngéden kivesz egy miniatűr képet, mely Joséphinet ábrázolja fiatalága, üdesége egész hódító szépségével, huszonöt éves korában!

– Ki adta neked ezt az arczképet? – kérde a császár, alig bírva felindulásán erőt venni.

A császárné nem felel, csak zokogva dobja magát Napoleon karjaiba.

– Gyermekek! – szól Napoleon gyöngéden, – gyermek, hát mi lelt? még egyszer kérdem, honnan van ez az arczkép? Tudni akarom.

– Nem adta senki, itt találtam ép most, a mint beléptem, ezen a pamlagon . . .

Igen, azt az arczképet a «navarrai párt» egyik udvarhölgye helyezte oda a pamlagra, a Mária Lujza szobájába. Napoleon nagyon fel volt indulva, mert azt hitte, hogy Mária Lujza felteszi róla, hogy ő felejtette ott azt a képet, vagy talán a zsebéből esett ki. És ettől az időtől nagyon elhidegül leveleinek hangja, melyeket Joséphine-hoz intéz.

Az utolsó találkozás Napoleon és Joséphine közt akkor történt, midőn Napoleon Joséphinének ama kérését, hogy mutassa meg neki fiát, a római királyt, teljesíté.

Mikor a császár Malmaisonba jött, Joséphine mindig kérdezősködött fiáról és kifejezte, mennyire szeretné látni. Ez ugyan nem volt valami kíméletre mutató dolog Joséphinétől, hogy e kérdést egyáltalán érintette Napóleonnal szemben. Napoleon egy darabig ellenkezett is, de talán atyai hiúságának is hízelt, hogy fiát megmutassa a volt császárnénak és beleegyezett.

Pár héttel mielőtt elutazott volna az oroszországi hadjáratra, elvitte hozzá fiát, miután Joséphine megígérte, hogy nyugodtan fogja viselni magát és nem fog semmiféle kínos jelenetet csinálni. A találkozásnak titkosnak kellett lenni, nehogy a Mária Lujza érzékenysége sértve legyen

s a boulognei erdőben levő Bagatelle nevű kastély kertjében történt. Montesquiou asszony, a királyi gyermek nevelőnője, kocsiba ült a kis római királylyal, Napoleon meg lóháton kísérte őket. Joséphine már ott volt a találka helyén. Szíve hevesen dobogott; a midőn a kocsi megállt előtte, majdnem elájult. De mert megígérte a császárnak, hogy okosan fogja magát viselni, lecsillapult. Csókokkal halmozta el a gyermeket, gyöngéd szavakat intézett hozzá, minden boldogságot kívánva jövőjére. A császár azonban észreveszi, hogy kezd érzékenyülni, hogy könnyei meg-erednek és hamarosan véget vet a találkozásnak, megígérve, hogy majd egy más alkalommal még elhozza neki a gyermeket.

Ez volt utolsó találkozásuk, mert a császár néhány nap múlva elutazott a szomorú emlékü oroszországi hadjáratra. Az események feltartóztathatlanul következtek most már, melyek véget vetendők voltak Napoleon császárságának.

Elkövetkezett az 1813. év január elseje. Joséphinét valóságos rémület fogja el.

– Nem vette észre, – szól környezetének egyik tagjához, – hogy az év péntekkel kezdődik és benne van a tizenhármas szám is! Ez nagy szerencsétlenségeket jelent!

Hiába igyekszenek őt megnyugtadni, nem képes szabadulni e babonás hit okozta félelmektől.

A szerencsétlenségek csakugyan bekövetkeztek és ekkor Joséphine ismét a pénteki napnak, meg a tizenhármas számnak tulajdonította. Pedig mindennek csak a Napoleon telhetetlen dicsvágya volt az oka, melyet nem volt képes fékezni magában.

Szomorú sejdítései nem hagyják el ettől fogva pillanatra se. Tavasszal visszamegy a navarrai kastélyába, Normandiába. Arról beszél, hogy elmegy a császárhoz, hogy a megpróbáltatás ez óráiban oldalán legyen. Egyszer midőn sétakocsizásra megy, inasa azt a meggondolatlan-ságot követé el, hogy lovas embereket véelve látni a távolban, elkiáltja magát: «Kozákok!»

Joséphine felszakítja a hintó ajtaját, kiugrik és eszeveszetten elkezdi futni a mezőkön, alig bírják utolérni és lecsendesíteni. Csak akkor békül meg, midőn emberei megbizonyosítják a felől, hogy sehol híre-hamva sincs a kozákoknak.

A császár lemondásának hírért aztán nemsokára megviszik neki. Joséphine mindent megtud a hírnöktől, az iszonyú vereségeket, a császárság bukását, a Bourbonok visszatérését, s hogy Napoleon Elba-szigetére megy. Zokogásban tör ki.

– Ah! – kiált fel, leánya karjaiba dőlve, – most irigylem még csak a feleségét! O legalább elmehet vele, mellette lehet ama távoli szigeten!

Hanem persze Mária Lujzának esze ágában se volt férjét Elba szigetére követni. Épen oly kevéssé törődött ezzel, mint a hogy Joséphinenek nem jutott eszébe férjéhez menni, ennek olaszországi hadjárata alatt.

Bár egészségét a sok csapás az utóbbi időben nagyon megviselte, mégis van kedve Sándor czárt fogadni több ízben Malmaisonban épen úgy, mint a porosz királyt, meg Mihály nagyherceget. Egyszer Sándor czár így szól Konstantin nagyherceghez:

– Nem találod, hogy ő felségének egész alakja, sőt még hangja is Katalin czárnőre emlékeztet?

Ez Joséphinének nem tetszett és este, roszullétét adva okul, Hortense leányával elhagyja a vendégeket.

Apró kellemetlenségek, pénz-zavarok járulnak hozzá idegességének fokozásához. És bár Napoleon, míg a hatalom polczán volt, minden kérését sietett teljesíteni, most nem átalotta kikelni ellene, mert nem kapja meg idejében a részére megállapított évjáradékot.

Május 26-án Sándor csár saját udvari orvosát küldi hozzá, majd Paris híres doktorait hívják meg, de ezek mindjárt tisztában vannak Joséphine válságos helyzetével. Erősen köhög, nehezen lélezkzik, míg aztán 29-én örökre lehunyja szemét. Ötvenkét éves volt és egyik emlékiró helyesen jegyzi meg, hogy a halál volt rá nézve az utolsó jótétemény csodálatos sorsában, mert megakadályozta őt abban, hogy még méltatlanabbnak mutassa be magát az utókor előtt ama nagy férfiúhoz, a ki a homályból a trón ragyogásába emelte föl. A halál váltotta meg a nyomortól is, melynek esztelen pazarlása miatt előbb-utóbb okvetlen ki lett volna téve.

Mondották, hogy Joséphinét megmérgezték volna a XVIII. Lajos titkos parancsára, a kinek ezt Talleyrand tanácsolta volna. De ez csak üres kószahír, melyre az adhatott okot, hogy Josephine arra kérte Sándor czárt és a porosz királyt, hogy hagyjanak mindent békében Franciaországban mindaddig, míg fel nem találják a XVI. Lajos fiát, a ki szerinte nem halt meg.

A véletlen sajátságos játéka, hogy ugyanazon a napon halt meg, midőn végleg megkötetett a béke, mely férjének nagy művét semmivé tévé a Bourbonok javára. A weili templomban temették el. Katonáság állott sorfalat Malmaisonból egész a szerény falucska templomáig. De ezek

nem francia katonák voltak, hanem Sándor czár gárdájának emberei, a kik Saken táborszernagy vezénylete alatt adták meg a végső tisztességet ama nőnek, kinek férje Sándor barátja volt Tilsitben és Erfurtban és a ki iránt a czár maga is igazi, benső barátságot táplált.

Joséphine különös szerencséjéhez tartozott az is, hogy halála után is sokkal jobban sajnálták és dicsérték az emberek, semmint ezt megérdemelte volna. A részrehajlatlan utókor ítélete azonban túlzottnak kell, hogy talárja e nagy részvétet s a magasztalásokat, melyekkel elhalmozák.

MÁRIA LUJZA.

Alig hogy a magasabb politika követelményeinek áldozatot hozva, Napoleon elvált első nejétől, csakhamar megindultak egy oly második házasság létrejövetele tekintetében a kutatások, tapogatózások, mely házasság trónörököszt adjon a császári családnak és másrészt közel atyafiságos köteléssel fűzzön a nagy hódítóhoz valamely, arra alkalmas hatalmas dinasztiaát. 1810 legelső hónapjai ezzel a munkával teltek el. E munkában a nagy császárnak Rovigo herczeg volt a jobb keze, a kinek előadása után vázoljuk az új császárné-keresés részleteit.

Az a terv, hogy Mária Lujza, az osztrák császár leánya, legyen a francziák jövődöbeli császárnéja, már Bécs meghódítása után, a schönbrunni tartózkodás alkalmával felmerült. Másrészt azonban a császár az iránt mutatott hajlandóságot, hogy Anna Pavlovna nagyherczegnöt, I. Sándor czár leányát jegyezze el magának. Csak-hogy a czár olyan választ adott az ez irányú kérdezősködésre, mely se hideg, se meleg nem volt; se igenlő, se nyíltan elutasító. E válasz vétele után Napoleon már inkább hallgatott azon sugdozódásokra, hogy az osztrák udvar szívesen venné a vele való atyafiságos köteléket.

Csakhamar tárgyalások indultak meg a párisi osztrák

követtel: Schwarzenberg herczeggel, melyek fonalán kérdést intéztek Bécsbe is és onnan kedvező válasz érkezett. Napoleon a titkos tanács elé vitte a dolgot és itt sokan, (főleg a nápolyi király), ellene voltak annak, hogy Ausztriával kötelék fűzze össze a francziák császáriját, emlékeztettek különösen a Mária xIntónia gyászos sorsára. De Napoleon nem hallgatott ezekre az ellenvetésekre és még február 7-ikén eltávozott a futárja Bécsbe, a főherczegnő megkérését vivén magával.

Bécsben csakhamar bekövetkezett aztán a házasság közhírré tétele (február 16-án) és a házassági szerződést is kicserélték az e célra megbízott Schwarzenberg herczeg és Cadore herczeg között (február 21-én). Még ugyan ezen hó 27-én Napoleon régi barátja és fegyvertársa: Berthier herczeg Bécsbe utazott, hova hét napi folytonos utazás után megérkezve, nagyszámú kíséretével együtt ünnepélyesen fogadtatott és másnap megkezdődtek a főherczegnő átvételének nagy pompával megtartott szertartásai. Márczius 13-ikán a leendő császárné elhagyta ősei lakát, hogy ama férfú oldalára vezessék, a kinek serege elől már két ízben volt kénytelen menekülni.

Napoleon, a ki még mint Bonaparte tábornok, oly sokszor megverte az osztrák seregeket, a ki a császári családot két ízben is elűzte székvárosából, minden esetre nagy engesztelékenységre, feledésre számíthatott, midőn Mária Lujzát kívánta magához kapcsolni. Pedig épen az ilyen bántalmak vajmi nehezen feledhetők. Ferencz, mint atya, áldozatot hozott minden esetre császári méltóságának, midőn leánya kezét a nagy hódítónak adta. De talán már most el volt tökéelve, ép oly kevéssé hallgatni leányára, ha majd később férjeért vagy fiáért fog előtte könyörögni,

mint a mily kevéssé hallgatta meg most, midőn magáért könyörgött előtte.

Mária Lujza heves zokogásban tört ki arra a gondolatra, hogy atyját, testvéreit el kell hagynia és ama férfihoz mennie, a kire eddig mindig csak féltő csodálkozással tekintett. Mikor a búcsú pillanata közelgett, reszketve fogadta Berthiert, a ki őt magával volt viendő. Midőn ez belépett, keservesen könyezve találta.

– Valóban szégyellem magamat, hogy így lát, – monda el-elfulladó hangon. – De ítéljen maga, hogy nagyon bűnös vagyok-e? Nézze, itt ezer dolog van, amelyek nekem mind becsesek és kedvesek. Ezek a rajzok nővéreimtől vannak, ezt a szőnyeget anyám hímezte, ezt a képet Károly bátyám festette.

És így vett sorra mindent a szobában. Még papagájára és kedvencz kutyácskájára is rá került a sor e közben. Ezt az utóbbit különösen nagyon kedvelte. De Napoleon ki nem állhatta ezeket az állatokat, azért atyja, Ferencz császár, szigorúan megtiltotta, hogy ezeket magával vigye.

Berthier, a kit egészen meghatott Mária Lujza keseregése, hirteleni elhatározásra szánta magát és sietve tévé az utóbbi szavai után:

– Most csak azt kívántam felségednek tudomására hozni, hogy még csak két óra múlva indulhatunk utunkra és engedelmet kérek, hogy arra az időre még távozhassam.

A küldött Ferencz császárhoz sietett, tervét megbeszélendő vele. Két óra elmúltával a francziák új császárnéja aztán csakugyan útnak indult új hazája felé.

Az ünnepélyes átvétel a franczia megbizottak részéről, Braunautói egy órányira, egy külön e czélra épített

házban volt történendő. Ennek az átvételnek egész szer-tartását maga Napoleon állapította meg és mondotta tollba, mint ezt Beausset jelenti. Ugyanis Mária Lujzának minden ruháit le kelle vetnie és tetőtől talpig francia ruhákba öltöznie. A mint a francia határt átlépte, attól fogva diadalút volt egész útja. Strassburgban találkozott a császár első küldöttével, a kik egy sajátkezűleg írt le-velét, a legritkább, legdrágább virágokat és általa lőtt fácánokat hoztak neki. Úgy volt megállapítva, hogy az első találkozás Soissonban lesz. Csakhogy a Napóleon türelmetlensége már nem ismert határt, valósággal olyan volt, mint az első szerelmében hevülő ifjú. A kocsiknak egész Compiègneig kellett menni, a hová éjfélt tájban érkeztek meg. Napoleon azonban, ily közel lévén már vágyai czéljához, nem tudott nyugodni. Egy szürke felöl-tőbe burkoltan, könnyű kocsiba szállt ismét és eleje sietett Mária Lujzának. A mint kocsiját meglátta, pillanat alatt kiugrott a magából, hirtelen kinyitotta az ajtót és a szinte megrettenő fiatal asszony mellett termett.

Még a párisi nép örömujjongásai hallatszottak az utczákon, midőn a császár ifjú nejét egy egész csomó sötét folyosón és szobán átvezetve, egyszer csak egy bezárt ajtó előtt megállapodott vele. A császár most felnyitja a szoba ajtaját, melyet szokatlan nagy világosság áraszt el. A szem alig bírja e nagy verőfényességet elviselni. Végre, midőn a káprázat elmúlik a fiatal császárné szemeiből, akkor ismeri meg saját bécsi szobáját, úgy a mint azt két órával az elutazás előtt utoljára látta. Gyermekségének minden emléke ott van, minden, a mi a boldog múltra emlékezteti és most tudja csak meg, hogy e dicsőségteljes férfiú ép oly mélyen érző és gyöngéd tud lenni, mint a

mily nagy és félelmes. És most újra könyvek jelennek meg arczán, de ezek már nem a keserűség, hanem a hála és gyöngéd érzés könyei. A császár szeretetteljesen vonja karjaiba s még ott van, midőn az ajtó lassan felnyílva, a Berthier feje lesz látható. Mária Lujzát a hála érzése annyira áthatotta, hogy a derék férfit, ki ez egész álmodásszerű jelenetnek elrendezője volt, szintén egy öleléssel jutalmazta meg. Különös, hogy ezt a jelenetet mégis oly hamar tudta később végkép elfeledni.

A St.-Clouban április 1-jén megtartott polgári kötés, (melynek ideje a francia éleznék sok anyagot szolgáltatott), s a következő napon Parisban a Nôtre-Dame-ban megtartott egyházi egybekelés után, a melyet megelőző felvonulás a legfényesebb látványt nyújtotta, csendben élték át a következő heteket. Majd az északi departementekbe viszi Napoleon nejét, hogy ott a nagy csatorna- és kikötő-építkezéseket megtekintsék. Útjuk diadalmenet most is, melynek folyamán a nagyszerű a neveléssel váltakozik, a mennyiben a legkisebb maire is túltenni igyekszik hízelgés, ünneplés dolgában a másikon. Mégis a nászünnepegeknek egy szomorú eset képezi befejezését, melyből mindjárt sokan következtetéseket vontak a frigy áldatlan voltára, jósolgatták a jövő komor kilátásait. Ugyanis Schwarzenberg herceg nagyszerű ünnepélyt adott július 11-én egy külön e ezélra épített, ezerkétszáz vendég befogadására képes teremben, mely inkább fényes, díszes, előkelő volt, semmint megfelelően szolid építésű. A császárné emelvényéről nézte a tánczot. és Schwarzenberg Paulina hercegnővel beszélgetett. A császár körutat tett a teremben, több férfit szólított meg. E pillanatban egy gyertyalángtól az egyik függöny meggyuladt. A terem-

Napoleon és Mária Lujza esküvője.

Rougetnak a versaillesi múzeumban levő festménye után

ből egyetlen kijárat vezetett a szabadba, a kertbe. A császár és a császárné az elsők voltak, kik nyugalomra intették az egybegyűlteket, de intő szavuk nem sokat használt. Alig öt perez múlva a fényes terem iszonyú képet nyújtott, a lángok rémes rombolásának munkáját. Schwarzenberg hercegné már kimentett, de elveszetteknek hitt leányának keresésére kétségbeesetten rohan vissza a terembe. Egy lezuhanó csillár szétzúzza koponyáját s holtan esik az üszkők közé. Layen hercegnét szintén az anyai szeretet viszi a halálba, leánya után rohanva, ő maga is a lángok martalékául esik. Sokan csak csodával menekültek meg. Az egész iszonyú jelenet ama szerencsétlen órákra emlékeztetett, melyek XVI. Lajosnak Mária Antóniával való menyegzője alkalmával lefolytak.

Mária Lujzát ez időben, amaz első hónapokban, midőn mint a nagy Césár hitvese jelenik meg az egész csodáló, öt ünneplő világ előtt, ha nem is a nagy, szenvedélyes érzelm, de mindenesetre a csodálattal párosult szerető érzés fűzi Napóleonhoz, melyet ennek folytonos gyöngédsége csak növelni van hivatva. E vonzódást a nemsokára bekövetkező anyaság készül még bensőbbé tenni. Mert mielőtt még az 1810. év elmúlna, már megkezdődnek Franciaország összes templomaiban a könyörgések a várt esemény szerencsés lefolyásáért. Napoleon maga is mintegy egész biztosra látszik venni, hogy fia fog születni és így nagy célját: hogy örököszt biztosítson magának, most végre el fogja érni.

A következő év márczius 20-dikának reggelén aztán ágyúk dörgése jelzi, hogy Mária Lujza anyává lett. Egész Paris lázas izgatottsággal számlálja az ágyúlövéseket, midőn végre megtudják, hogy az újszülött: fiú. Határtalan

örömjajba fakad az egész nagy főváros. A léghajó, melyben Blanchard asszony a katonaiskola kertjéből felszállt, az egész vidéknek jelzi a nagy eseményt.

Corvisart orvos, a ki Napóleon teljes bizalmát bírta, akkor intézte e szavakat hozzá:

— Felség! Ön huszonhat éves korában az olasz hadsereg tábornoka volt, győztes sok hadjáratban, a campoformioi béke szerzője, övezte homlokát az Egyiptomban szerzett babér, első konzul, majd élethossziglani konzul és császár lett, győző újra sok csatában, egy osztrák főherczegnő férje, Európa ura és most még egy fiúgyermek atyja is. Mit akar még Felséged mindezek után?

— Hallgasson, daczoskodó! – felelt Napoleon mosolyogva. – Maga csak mindig republikánus marad!

A mennyire csüggött a nagy hódító gyermekén, ép oly közönyös volt a császárné férje iránt, a ki, ha felkereste egy-egy negyedórára szobájában, a hideg «Jó napot!» köszöntésnél alig hallott tőle egyebet.

Napoleon a magas politika céljainak áldozva, szakadt el Joséphinetől és fűzte magához Mária Lujzát. De ugyanez a magas politika, az események új alakulása szakította el Mária Lujzától is.

A teljes elhidegülés áll be Mária Lujza részéről amaz idő óta, hogy Napoleon Fontainebleauban először búcsút vesz diadalai színhelyétől (1813. április 20). Mihelyt Napoleon elhagyta Fontainebleaut, neki is Bécsbe kellett visszatérnie. Egyrésztől azzal biztatják, hogy a válás csak ideiglenes, másrészt pedig azt sűgják szüntelen a fülébe, hogy Napoleon soha sem szerette őt, csak a nagy politika keze működött az egész frigy létrejvetelésében.

Így állnak a dolgok ez év nyarán. Napoleon Elba

szigetén elmélkedik dicsősége múlandóságáról, majd nem csüggedve, új terveken töri fejét, melyekkel nyugvóra készülő napjának még egyszer ragyogást adjon. Finom érzésének, őszinte vonzalmának Mária Lujza iránt itt is tanújelét adja, mikor a szép lengyel nő, Valewska, a kit 1806-ban Varsóban ismert meg, látogatta meg.

– Egy barátnője jön önhöz, – monda a szép lengyel nő, midőn fiával együtt belépett hozzá, – de csak barátnője, a ki meg akarja önt vigasztalni.

Napoleon mindkettőjüket megöleli s így szól:

– Mást nem is várhattam volna az én Valewskámtól. De az én helyzetem most olyan, hogy a barátság vigasztalásairól magamnak is le kell mondanom. Nem áll még oly rosztól dolgom, hogy a császárnénak fájdalmat szabadna okoznom, a nélkül hogy magamnak is ártanék. Az ön nemes érzületére hivatkozom!

Es a szép lengyel nő megértette őt, csakhamar elutazott. Napóleon várta, hogy Mária Lujza jó majd fiával, a római királylyal. De hiába várta. Nem engedték volna hozzá, még ha akart volna is jönni. De vajjon akart-e?

Mária Lujza tehát ősei lakában van ismét, nyugodt közönnyel *nézzén* a világhistória nagy színpadán végbe-menő dolgokat, birtokba véve olaszországi tartományait és idejét jóformán ama férfiúnak szentelvén, a ki innentől oly nagy szerepet játszik életében: Neipperg grófnak. E férfiúban vajmi kevés megnyerő vonással a cselszövő, számító, aknamunkát folytató jellemek minden visszatartó tulajdonsága párosul. Érzése, vonzalma, minden lépése számításra alapszik. Ügyes lélekolvasó, a ki belát az asszonyi szív rejtekébe s tudja táplálni a mindjobban

Mária Lujza.

Festette Durand Ductus Metszette I. F. Ribault.

növekvő hidegséget a nagy ember iránt, sőt azt majdnem gyűlöletté szítani.

Ám alig egy esztendő leforgása után elkövetkezik a csodálatos héroszi alak visszatérése, diadalútja Paris felé. Mikor a következő év márczius 20-án Napóleont, kocsijából leszállva, a lelkesült hadsereg tagjai vállakon viszik fel a Tuileriákba, melyet már úgy hívé, soha se fog viszontlátni; mikor ismét elfoglalja azt a trónt, melyet XVIII. Lajos nagy megriadtan hagyott üresen, mikor így kardcsapás nélkül szerzi vissza a hatalmat, dicsőségének napja mintha hosszú, fényes ragyogásra lenne újból emelkedőben.

A mi a dicsőség új virradatának ez első idejében is leginkább fáj szívének: az Mária Lujza és fiának távolléte. Fáj tudnia, hogy fiát osztrák katonaruhába bujtatják, az apjától való irtózást csepegtetik belé, szívének királynője pedig Neipperg karján igyekszik a múltat tökéletesen elfeledni.

Miért is nem igyekszik Mária Lujza most már, midőn Napoleon újra császárrá lett, vissza hozzá, hogy megoszsa vele a koronát, dicsőségét és veszélyeit egyaránt? Napoleon jól tudta ezt már a Valewska asszony tudósításából. Tudta, hogy mi tartja Bécsben az iránta egész hideg szívűvé vált asszonyt; most már egész önként maradva meg fogságában. Nem a politika volt ennek most már oka, nem a Napoleon elleni koalíció; nem atyja, a császár tartotta vissza Bécsben, hanem Neipperg, a nagy embernek ez ádáz ellenfele, mindig résen levő vetélytársa.

Napóleont annyira bántja nejének és fiának távolléte, hogy a Tuileriákban nincs maradása, hisz ott min-

den rájuk emlékezteti. Hisz ott voltak a Mária Lujza fényes termei, melyekben őt a nagy ember annyi szeretettel vévé körül; ott az a kis szobája, melyben hárfáján játszott neki; ott a szalon, melyben az őt környező palota-hölgyek körében ifjúságának minden báját ragyogtatá. Az Elyséebe tette át tehát lakását. Itt játszódott le a következő jelenet a közelebbi napok egyikének reggelén.

A császár Henriot tábornokot hivatja magához.

— Tábornok, – szól komoran, – egy fontos megbízatásom van az ön számára. Kész azonnal útra kelni?

— Kész vagyok, felség. Hová kivan felséged küldeni?

— Bécsbe! – felelt Napóleon tompa hangon, melyből elfojtott düh volt kivehető.

— Tehát utazom Bécsbe, a mint felséged parancsolja. Mik az utasításaim?

— Találkozni fog Méneval úrral. . . Aztán beszélnie kell, még pedig tanúk nélkül, egy más valakivel is . . . Gondolni fogja, hogy ki ez?

— Ó felsége a császárné ...

Napóleon felsóhajtott.

— Igen... a császárné közelébe kell jutnia okvetlenül ...

— De elfogadnak-e, felség?

— Gondolja meg, hogy az idők megváltoztak. Ma már nem vagyok Porto-Ferrajóban fogoly. A császárnének akkor, miután nem gondolt többé rám számíthatni, saját érdekeiről kellett gondoskodni; békében maradni atyjával és családjával, s ezért elfogadni a páрмаi herczegséget. Oh, én igen jól megértem akkori helyzetét és zavarát. De ma, tábornok, az ön küldetésének egészen más jellege van . . . Ma nem vagyok megalázott fogoly . . . Elég

— ágyúm, puskám és vitéz katonám van még, hogy egész Európát tiszteletre kényszerítsem! . . . Az vagyok ismét, a ki voltam . . . Feleségem most már szembeszállhat családja fondorkodásaival, hisz ő a francziák császárnéja . . . Érzéseinek meg kellett változnia az eseményekkel. . .

Pillanatig megállt, aztán így folytatá:

— Az asszonyok mindazáltal szeszélyesek és makacsok . . . Lehet, hogy a császárné nem fog bízni a szerencse ez új kedvező fordulatában. Aztán környezetének tanácsaira hallgathat. . . Tehát, tábornok, az erőszaknak fortélyt kell szembeállítani. Feleségemhez és fiamhoz kell jutni s őket elhozni, ha kell, csellel is . . . ön ért engem, úgy-e?

— Esküszöm, hogy elhozom a császárnét és a római királyt, vagy vesztemet lelem e vakmerő kalandban, — szólt a tábornok.

E valóban vakmerő vállalkozásban Henriot tábornokon kívül Montroud, a botanikus, és La Violette, a ki már több nehéz küldetésben volt, vettek részt.

E közben a schönbrunni császári palotában kissé megkomorult az élet arra a hírre, hogy Napoleon Juan kikötőjében partra szállt. Ijedség fogta el a bécsi udvart s a szövetségeseket. Ferencz császár, úgy látszott, máig egészen elfeledte, hogy pár év előtt leányát a francziák császárához adta férjhez. Még azt sem engedte meg, hogy császárnőnek címezzék, csak a főhercegnői címet hagyta meg neki; sőt megsemmisíté magát a házasságot is.

— Tudja-e, mi történt, madame? — állított be egy szép napon Neipperg gróf Mária Lujzához. — Napóleon elhagyta Elba szigetét. . .

Mária Lujza, a ki épen öltözködését végezte be,

Mária Lujza.

Festette Van-Well, - Metszette Zuntz A. Ouéverdi,

megrémülve toltá téltre az őt fésülő leány kezét s azt kérdé:

— Ide jön?

— Oh nem, ha ide jönne, rögtön elfognák... Parisba megy, – monda az előbbi diadalmasan.

— Parisba! ... És XVIII. Lajos?

— Ez a poczakos úr nem állhat meg Napoleon előtt, a ki holnap már a Tuileriákban fog aludni, ha ugyan már nincsen ott.

— Mit tegyek, tábornok?

— Semmit. Várnia kell.

— Várok, – folytatá Mária Lujza némi gondolkozás után. – Engem nem kényszeríthetnek, hogy Parisba menjek. Én a hatalmak pártfogása alatt vagyok . . . fiammal együtt...

És várt – várt. És Neipperg küldetésbe ment Sándor czárhoz, fellázítván ezt egészen a közelgő nagy veszedelem kiszínezésével. És csakhamar megjelent a hatalmak híres szózata Napoleon ellen, melyben a « szószegő » Napoleon romlására esküsznek. Hogy erre a Mária Lujzának Neipperg által magával vitt levele, melyben Napoleon szándékaival minden közösséget a legridegebben megtagad s azokat helyteleníti, egyik indító ok volt, alig kell említeni.

Neipperg gróf küldetésének e sikerével Ferencz császár is szerfelett meg volt elégedve. Marsallá nevezte ki. A grófnak ez annál jobban eső, vágyai betöltését annál inkább siettető jutalom volt, mert felesége is ép ez időben költözött el az élők sorából. Bizton remélte most már, hogy Napoleon hitvese egykor még az egész világ előtt neki nyújtja kezét.

Térjünk azonban vissza a Napoleon küldötteihez, lássuk annak a kalandnak lefolyását, melynek az volt a czélja, hogy Mária Lujza és fia, a római király, ha önszántukból nem, hát csellel visszavitessenek a francziák császárához.

Az 1815. év június 24-ikén a Karlsbad felé vivő út mentén eső egy kisebb fogadóban nagy volt a sürgés-forrás, miután az osztrák császár leánya volt ott fiával és kíséretével együtt áthaladandó, a mint a híres cseh fürdőhelyre tart. Már beesteledett, midőn kocsija a fogadóhoz érkezett, a hol az előre megállapított terv szerint meg fog vacsorálni és az alatt lovakat váltanak. Mária Lujza, úgy látszik, nagyon meg volt éhezve, mert a vacsorát jó hosszúra nyújtotta. Végre felkelt az asztaltól, intve a nevelőnőnek, ki fiát kísérte, hogy vezesse azt le a kocsizhoz. A katonák elfoglalták helyöket a kocsis mellett, minden kocsi bakján egy-egy. A császárné kocsija előtt két tiszt állt várakozó állásban, felnyitva annak ajtaját. Miután a római királyt beültették a kocsiba, Mária Lujza is helyet foglalt abban. A két tiszt becsukta az ajtót és felültek saját kocsijukra, mely elsőnek tűnt el az éj sötétében. A mint ez megtörtént, a császárné kocsiját, az előre megállapított terv szerint, három férfi vevé körül; ezek Napoleon emberei voltak: Henriot, La Violette és Montroud. Az elindulás pillanatában ez utóbbi oda szól a kocsisnak:

– Várjon egy kissé!

És nagy alázatossággal egy szép bokrétát nyújt be Mária Lujzának a kocsi ablakán. Ez hálás mosolylyal köszöni meg az ajándékot – a fogadó szakácsának, mert hisz így volt álcázva az élelmes férfiú, hogy senki mit se gyanítson a készülő dolgokról.

— Nos hát, nem megyünk? – kérde aztán Mária Lujza, már kissé türelmetlenül.

— Előre! – szól erre Montroud egyszerűen a kocsisnak.

Ez lovai közé csap. A jó paripák neki iramodnak, de a kocsi — nem mozdul, helyén marad. A kocsis elámulva néz utánuk. De a következő pillanatban már megragadja a La Violette hatalmas keze, magával vonszolva az istállóba, a hol hallgatásra kényszeríti.

— Mi az, miért nem megyünk? – szól mind növekvő türelmetlenséggel Mária Lujza.

— Azonnal indulunk, – felel Montroud. – Egy kis hiba esett az istrángok körül. Pillanat múlva készen leszünk ...

— Borzasztó dolog. Mikor leszünk Karlsbadban?

— Nem fogunk sokat késni, – nyugtatja meg az előbbi.

Mária Lujzának úgy tetszik, mintha más lovakat hoznának az istállóból, melyeket nagy sietve fognak be a kocsiba, majd mintha ezt megfordítanak. De csalódásnak veszi az egészet s nem nyugtalanodik. Elindultak. Egy órai utazás után a kocsi ismét megáll.

– Mi az ismét? Hol vagyunk?

Mária Lujza megérti, hogy valami baleset történt.

– Le akarok szállni, – kiáltja most már ijedten. – Félek. Nyissák fel az ajtót, nyissák fel azonnal!

A nevelőnő felnyitja az ajtót, Mária Lujza kiszáll a kocsiból és – megrettenve pillant meg két teljesen ismeretlen férfialakot kocsija mellett.

– Kik ezek? – kérde elhűlve. – Ezek nem az én kíséretemből valók. Gonosztevőkkel van dolgom? Hol vannak tisztjeim?

– Ne féljen, felséged, – szól La Violette, – hűséges szolgálói vannak itt.

Mária Lujza nem tudja, hogy mit gondoljon.

— Kik önök? Olyan címet adnak nekem, mely engem meg nem illet. Én ausztriai főhercegnő vagyok!

— Nekünk felséged mindig a francziák császárnéja! és nem is lehet más, – szól Montroud alázatos tisztelettel.

— Hát mit jelent ez a komédia? A Karlsbad felé vivő úton vagyunk? Feleletet kívánok!

— A Franciaországba vivő úton vagyunk, – felel Montroud, – és ha Istennek és felségednek úgy tetszik, holnap elérjük a határt.

— De én Karlsbadba akarok menni! Én nem akarok visszatérni Franciaországba! – kiáltott fel Mária Lujza, a kit most már rémület fogott el.

— Végtelen fáj nekünk, hogy nem engedelmeskedhetünk felségednek, de felsőbb parancsaink vannak . . .

— Kitől?

— A császártól!

– Atyámtól? ... Ez lehetetlen . . .

E perczen Henriot lép elő.

– Nem vagyunk gonosztevők, asszonyom, mi katonák vagyunk ... és íme itt van a zászlónk! Napoleon császár katonái, mellém!

Es e pillanatban ledobva felső öltönyüket, Mária Lujza előtt a császári színeket mutató ruhákban jelentek meg. Henriot kék övvel, Montroud fehérrel és La Violette vörössel.

– Igen, ez a papa zászlója! – szól a római király, kis kezeit összeütögetve.

Mária Lujza csak ekkor ismeri fel Henriot-ot, a ki

neki Schönbrunnban Napoleon levelét átnyújtotta. Elkeseredésében most kemény szavakban tör ki e kaland miatt.

— Nem sajnálom a koronát, — végzi szavait. — Csak békében, nyugton akarok élni . . . Nincs semmi közöm Franciaországhoz, férjemhez . . . Soha se térek vissza hozzá . . .

— De mi el vagyunk határozva önt, asszonyom, akár akarja, akár se, visszavinni Franciaországba.

— Nem engedek az erőszaknak sem!

La Violette e perczen oda ugrik a császárnéhez s a komoly jelenetet komikussá téve egy pillanatra, ezt súgja neki:

— Ugyan hagyja magát elvinni... A császár úgy fog örülni!

Most hirtelen lódobogás hallatszik és csakhamar a lovas is megjelen a kocsi mellett, de tovább akar vágatni.

— Megállj! — kiált Henriot.

— Állami futár, — veti az oda és tovább akar száguldani.

— Megállj! — kiált rá Montroud is és megragadja a ló kantárját. — Ez Mária Lujza főhercegnő, nem lesz semmi bántódásod.

A futár arcza felvidul erre.

— Íme a levél, melyet épen fenségednek akartam vinni Karlsbadba.

— Honnan jó ez?

— Bécsből ... a császár kabinetjéből. . .

— Talán beteg atyám?

— Nem, fenség . . . Sőt igen jól érzi magát.

Mária Lujza felszakítja a levelet és a Montroud által oda tartott lámpa világánál olvassa.

– Nos, hát önök vissza akarnak vinni engem Franciaországba? – szól, elolvashán azt. – Nos hát, a kaland nem sikerült. Mint e levélből olvasom, Belgiumban Waterloo mellett június 18-án a francziákat tökéletesen megverték ... A hadsereg a teljes szétszűllés útján van ... Napoleon futásnak eredt vagy talán máris fogoly. . . Tehát még mindig vissza akarnak önök vinni Franciaországba? Úgy hiszem, hogy a szövöttekezett hatalmak nem igen fogják önöknek azt megköszönni!

A három férfi szinte megkövesült e szavak hallatára.

– Éljen a császár! – kiáltja La Violette azután.

És pár pillanat múlva mindhárman eltűntek az erdő sűrűjében, hogy kikerüljék a biztos fogságot. A futár aztán befogja lovát a Mária Lujza kocsijába, mely visszafelé veszi útját ismét, most már Karlsbad felé.

A Napoleon és Mária Lujza közti kapcsolat most már csakugyan mindenkorra szét volt tépve. Az előbbi útja Szent-Ilona felé vezet; az utóbbié vissza Bécsbe, a hol később Neippergnek nyújtja kezét.

Napóleon utolsó perczeig szerető gyöngédséggel gondolt e nőre, ki neki annyi fájdalmat okozott és hogy mit érzett későbbi élete folyásán, a Neipperg gróffal való egybekelését megtudva, eléggé bizonyítják eme Szent-Ilonán mondott szavai:

– Ezt Joséphine soha se tette volna!

*

Milyen érzéssel volt Mária Lujza Napoleon iránt? – oly kérdés, mely újból meg újból ajkainkra tolul. Az uralkodásra képtelen, testileg és szellemileg egyaránt gyöngye,

a végsőig abszolút hajlamú Ferencz császárnak becézett, linnyás leányára mindenestre elidegenítőleg hatott az a nyersség, mely ki-kitört olykor a Napóleon természetéből. *Despréaux*, a párisi opera egykori tánczmestere, a ki Mária Lujzát a táncművészetben és a francia udvari etikettben tanította, írja emlékirataiban, hogy Napóleont mennyire kihozta sodrából, ha a császárné nem tudott a tetszése szerint járni.

– Nem fogom előbb visszavinni Parisba, – monda a császár, (az udvar akkor Compiègneben volt), – míg csak tökéletesen meg nem tanul tánczolni és jó testtartása nem lesz.

Hogy a fejét túlságosan lehorgasztja, az meg épen elkeseríté.

– Azelőtt mint főhercegnő tartotta a fejét, de ezen-túl úgy kell hordania, mint a császár nejeének!

Es ez nem valami nyájasan volt mondva, mint *Despréaux* erről értesít.

Igaz, hogy *Galbois*, a ki azzal volt megbízva, hogy a császár lemondásának hírére megvigye Bloisba Mária Lujzának, a teljes szívével résztvenni látszó nő gyanánt állítja őt elénk. De ez talán csak inkább a megszokott fényhez, mint a Napóleonhoz való ragaszkodás.

– Nem, ezt atyám nem fogja engedni, – tör ki Mária Lujza a küldött előtt, – mert a mikor ő engem Franciaország trónjára ültetett, megígérte nekem, hogy azon meg is fog tartani, és atyám megtartja szavát!

Es Napóleonhoz akar menni e válságos pillanatokban. – Kötelességem mellette lenni most, midőn oly szerencsétlennek érezheti magát; hozzá akarok menni és jól fogom érezni magamat bárhol, csak vele lehessek.

A rejtelmes asszonyi lélek itt hát egészen odaadónak látszik a császár iránt. De ennek nagyon is ellene mondanak a később történetek, az az idő, midőn Mária Lujza oly hamar, oly tökéletesen elfeledte Napóleont, mintha soha férje se lett volna, mintha nem született volna tőle fia, a császári csemete, a ki a bécsi udvarnak Napoleon elleni gyűlölettel teljes levegőjében sínylett, volt eléje menendő a korai pusztulásnak.

BONAPARTE LETÍCIA.

(Napoleon anyja.)

A világtörténelem nem egy példáját mutatja annak, hogy valamely híres, nevezetes férfiú anyja szintén kiváló nő volt. Így például az ó-korban Nagy Sándor anyja: Olympia, s a Grachusok anyja: Kornélia. És ha az újabb időket tekintjük: a filozóf-császárnak, II. Józsefnek anyja: Mária Terézia, a nagy császárnő és királynő; nagy előképeinek, a porosz I. Frigyesnek pedig egy, ha történeti nevezetesség tekintetében nem is oly előkelő helyet elfoglaló, de mégis kiváló női erényekkel dicsekvő anyja: Zsófia Dorothea adá az életet.

A híres anyák közt azonban a legelső helyet kétségkívül Bonaparte Letícia foglalja el, a nagy Napoleon anyja, kinek bölcsőjén nem díszelgett hercegi korona, de a ki

«*mater regum*», a hogy a történetírás elnevezte, mert halhatatlan emlékű nagy fia királyokká tévé majd minden gyermekét. A történelem híres asszonyi alakjai közt azonban nemcsak azért foglal ő el kiváló helyet, hanem azért is, mert valóban kiváló nő volt, nemes tulajdonokkal, ritka női erényekkel és mindig hű maradt magához, a sors minden változandóságai közepette nemes

egyszerűségével tűnt ki; igazi nagysága ép ebben rejlik. «Anyámnak és helyes életelveinek köszönöm szerencsémét és mindent, a mi jót csak tettem életemben», monda Napoleon. «Anyám a legnagyobb tiszteletre érdemes», ismételte még Szent-Ilona szigetén is a hatalmától megfosztott nagy száműzött.

Napoleon anyja a korzikai *Ramolino* családból származott. 1749 augusztus 24-én született Ajaccióban, mint Ramolino Jean Jérôme és Pietra Santa Angéle-Mária gyermeke, s a keresztségben *Letícia* nevet kapott. Még zsenge gyermek volt, midőn atyját elveszte s miután anyja sokkal fiatalabb volt, semhogy egyedül élje le az életet, másodsor is oltár elé lépett, Fesch Józsefet választván férjéül. Fiatal éveiről alig jegyeztek fel valamit és úgyszólván csak amaz időtől vagyunk értesülve élete folyásának eseményeiről, midőn *Buonaparte* Károlylyal megismerkedik. Ez utóbbi egy ajacciói előkelő családnál látta meg először a szép Eamolino Leticiát, a ki már ekkor az ottani társaság legbájosabb fiatal lánya volt. Tartózkodó, természetes kecsessége, nyúlánk, szép termete, komoly tűzű fekete szemei csakhamar elbájolták a fiatal Buonapartét, a ki maga se volt még több tizen-nyolcz évesnél, Letícia meg épen csak tizenhárom. Így hát nagyon korai vonzalom volt ez még arra, hogy házasság legyen belőle, ámbár Korzika szigetén az ily fiatal korban kötött házasságok épen nem tartoztak a ritkaságok közé. 1764 június 2-án meg is történt az esküvő.

Házasságuk negyedik évében 1768 január 7-én született első gyermekük: *József*. A családi élet csendes békéjét csakhamar a háború zavarai nyugtalanították. E harci zaj közepette *Letícia* folyvást férje oldala mellett volt,

az ó-kori nagy hitveseket juttatván emlékezetünkbe. «E harci nyugtalanságokban – mondja egy följegyzés – gyakran lehetett látni Bonaparte Károly mellett fiatal hitvesét: Ramolino Leticiát, megosztva vele a veszélyeket, lóháton vágatva oldalán.» Napóleon maga is megemlékezett anyjának ez időbeli viszontagságos, küzdelmes életéről. «A nélkülözések, a fáradalmak mind semmi volt neki – monda, – mindennel megküzdött; valósággal erős férfi fő volt az övé asszonyi testen.» A harci zaj csak 1769 augusztus 15-én szűnt meg, midőn Korziakaaak Franciaországhoz való csatolása bekövetkezett.

E napon Ajaccio harangjai zúgtak, híván a székesegyházba a honfiakat hálát adni Korzika fölszabadulásáért. Bonaparte Letícia is arra felé irányozta lépteit, hogy buzgón imádkozzék e Nagyboldogasszony-napján, A sűrű tömegben álló emberek megismerik, tiszteletüket, csodálatukat kiérdemelte már a sziget fölszabadítása ügyében folytatott harcban tanúsított nemes bátorságával. «Helyet a signorának, helyet Bonaparte asszonynak!» kiáltottak mindenütt és tiszteletteljesen állottak félre, utat engedve neki. Meghatva a tisztelet e nagy kifejezésétől, alig ért helyére, midőn áldott állapotát nagyon is eszébe juttató fájdalmakat kezdett érezni. Eleinte azt hitte, kibírja a mise végéig, de csakhamar távozni kényszerült. Alig ért haza, alig foglalt helyet a szalon egy pamlagán, midőn életet adott a gyermeknek, ki éles sikoltozásokkal jelzé megérkeztét és hevesen mozgatta karjait. «Jó jel!» monda az öreg Katerina, a család egy régi szolgálója. E gyermek a történelem amaz óriás alakjává volt válandó, kit a nagy Napoleon név alatt nem szűnik meg csodálatunk állandó tárgya lenni.

Bonaparte Letícia. I. Napoleon anyja.

Unokájának Sarolta hercegnőnek rajza után

A történelem egyik mende-mondája tudni akart bizonyos szőnyegről, melyre az újszülött nagy sietve elhelyeztetett volna s melyen Homérosz Iliászából vett jelenetek, majd más verzió szerint a győzelmes Cesar vagy Nagy Sándor lett volna látható. Mindez azonban mese. «Mese – monda maga Bonaparte Károlyné is később, megkérdezte e felől – azt mondani, hogy Csesar fején született! hát volt ő neki erre szüksége? És különben is nálunk Korzikában nincsenek szőnyegek a lakásokban még télen sem, nem hogy nyáron volnának.»

Leticia asszony eleinte első szülött gyermeke József iránt érzett gyöngédebb vonzalmat, sokkal szebb, erőteljesebb lévén az, mint a vézna Napoleon. De midőn a sok szenvedésre gondolt, melyben az utóbbit keble alatt hordván része volt, szíve önkéntelenül az ifjabbat részesíté előnyben és vonzalmának e jellege hosszú élete alatt se változott meg soha. 1771 július 21-én, tehát majdnem két éves korában kereszteltette meg Napóleont, a ki a följegyzések szerint hevesen tiltakozott hadonázó kezével a szenteltvíz ellen.

Hogy mily befolyással volt az anya Napoleon egyéniségére, mint vezette annak nevelését, arra minden terjedős magyarázatnál ékebben szóló bizonyítékok a nagy férfi saját szavai. «Anyámnak, az ő elveinek köszönöm egész szerencsémet – monda – és minden jót, a mit csak véghezvittem: Nem habozom kimondani, hogy egy gyermek jövője egészen anyjától függ.» Ez legszebben mutatja, mit köszönhetett Napoleon anyjának és egyúttal meghazudtolja azok állítását, a kik azt mondják, hogy e nő nem valami sok befolyással volt fia egyéniségére. De álljon itt egy kis történet mégis arra nézve, hogyan

fogta fel Leticia asszony gyermeke nevelése körüladatait. A történetet ő maga beszélte el egyik bizalmasának. Egy nyári este hirtelen zuhogó eső kerekedett és Napóleon, a ki ekkor nyolcz-kilencz éves lehetett, nem is hederítve az időre, kényelmesen sétálgatott kertjükben. Már távoli mennydörgés is hallatszott, jelezvén a zivatar közeledtét, de a gyermek csak nem akart anyja hívó sza-

I. Napoleon szülőháza Ajaccióban.

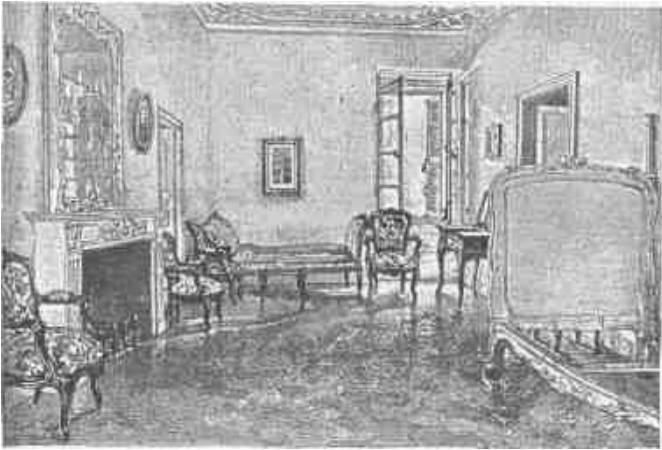
vára hallgatni. Úgy Játszott, különös öröme telik benne, a hevesen zuhogó esőben maradni, pedig már ruhája is majdnem egészen át volt ázva. Végre nagy nehezen mégis tető alá tért, anyjához menve s kérelve azt, hogy bocsásson meg szófogadatlanságáért. Azt mondta, hogy meg kell szoknia az esőt, meg a rossz időt, miután katona akar lenni. De anyja szigorúan feddé meg: «Most csak gyermek vagy még, hozzá szófogadatlan gyermek és ha katona

akarsz lenni, tudnod kellene, hogy mindenek előtt engedelmeskedni kell megtanulnod! »

Napoleon csak akkor hagyta el anyját, midőn a briennei iskolába került. Atyja, Bonaparte Károly, 1777 december 15-én kel útra a két fiúval, Józseffel és Napóleonnal. Az első az autoni kollégiumban fog tanulni, míg a papi rendbe fölveszik. Különös véletlen, hogy ugyan ezen időben jelentették Tascher de la Pagerie Joséphine-nek Franciaországba érkezését Martiniqueből. A Bonaparte-család azonban meglehetősen szerény viszonyok közt élt ez időben, úgy, hogy csak nagy nehezen tudták Napóleont a briennei iskolában tartani, nem győzván a neveltetésével járó tetemes költségeket. A család helyzetét még súlyosabbá tette az, hogy a családfő, Bonaparte Károly, három havi betegeskedés után 1785 február 24-én meghalt, alig harminczkilencz éves korában. A haldokló folyton Napóleont szólította, őt várta, mintha érezte volna hogy ő fogja majdan a család jövőjét biztosítani, sőt azt nem is álmodott magaslatra emelni. Leticia asszony szerény nyugdíjat kapott az államtól, abból kellett családját fentartania.

Az atya halála után *Napoleon* csakhamar elhagyta a katonai iskolát és mint tüzérhadnagy lépett egy lyoni ezredbe. Ez időben a család nyolcz tagból állt, miután Leticia asszony *Napoleon* születése után is még számos gyermekkel ajándékozta meg férjét. *Józsefen* és *Napoleonon* kívül *Lucien* és *Eliza* voltak még fejlettebb korúak, *Lajos*, *Jeromos*, *Paulina* és *Karolina* még a gyermekkorban valának. Az események csakhamar úgy hozták magukkal, hogy *Napoleon* ismét anyja közelében lehetett egy darabig. A forradalom kitört, s a kormány elrendelte,

hogy mindazon francia részekben, melyek idegen támadás veszélyének vannak kitéve, nemzetőrséget kell szervezni. Napoleon biztatást kapott szülőföldjéről, hogy a korszikai két zászlóalj egyikének parancsnokságát vállalja el. Hajlandó is volt erre, csak a pénzkérdés okozott nehézséget, melylyel a vállalkozás ösztökélte volt. De

A szoba, melyben Napoleon született.

Leticia asszony ettől sem riadt vissza, tudván, hogy a lépés nagy jelentőségű lesz fia egész jövőjére. A sok kiadást azonban már alig győzte a család. «Ki vagyok mérülve – monda egyszer *Leticia* asszony *Napóleonnak* szomorúan – és nincs mit eladni, nincs honnan kölcsön kérni ...» A fiatal tiszt türelmetlen kézmozdulatot tett. «Oh! – folytató anyja, – nem a szegénységtől félek én,

hanem a szégyentől!» – «Anyám, – felelt erre Napoleon meghatottan, – ne hagyjon el bátorságod és igyekezz engem végig fentartani a dologban. Sokkal előbbre haladtunk már, semhogy most visszatérhetnénk. Tíz nap alatt e zászlóalj szervezve lesz, akkor pedig embereim már nem lesznek többé terhünkre, mert a kormány fogja zsoldjukat fizetni. Ha sikerül az, a mint remélem, sorunk alaposan megváltozik. Ha egyszer felsőbb rangú tiszt vagyok, pályám meg van alapítva. Egész Európa lángba készül borulni, ragyogó pálya kínálkozik azoknak, a kiknek lesz elég bátorságuk kockáztatni mindenüket. A fegyverek mestersége minden más fölött diadalmaskodni fog. Ha nem talál idő előtt a halál a háború tüzeiben, bizonyos, hogy dicsőséget fogok ottan aratni.» – Biztatásai új erőt öntöttek anyjába, és Napoleon csakugyan elnyerte az egyik zászlóalj parancsnokságát, melyet akkor is megtartott, midőn kapitánynya léptették elő.

Leticiának és egész családjának engesztelhetlen ellenségévé lett most a sziget újra fölhangzó harci lármája közt *Paoli*, ama hazafiatlan párt feje, mely a francziáktól el akarta Korzikát szakítani. Ismerte ama nagy befolyást, tekintélyt, melylyel e nő Ajaccio lakói közt rendelkezett, és ezért minden igyekezete az volt, hogy amaz igaz útról, melyet hazafisága sugalt e kiváló nőnek, letérítse. Természetesen föl akarta használni befolyását fiával: Napóleonnal, az egyik nemzetőrségi zászlóalj parancsnokával szemben is. De *Letícia* hajthatatlan maradt. Hiába volt minden fenyegetése Paolinak. «Mondják meg neki – így szólt küldötteihez, – hogy azt hittem, kissé jobban ismer engem, semhogy ily kívánságokkal merészkedjen föllépni előttem. Tudni fogja, hogy én magam voltam azon, hogy

fiaim úgy tegyenek, a mint tesznek. Francia nő vagyok és az is maradok! »

Ez ellenszegülés végkép felbőszíté Paolit és most már erőszakhoz folyamodott a Bonaparte-családdal szemben. Kiadta a rendeletet, hogy minden javaikat el kell kobozni és tagjait élve vagy halva, minden áron kézrekeríteni. «Menjetez fiaim, – szólt most *Letícia*, – a hová a haza érdeke hí benneteket és csak akkor gondolatok anyátokra, ha majd a haza meg lesz mentve!» így jut el *József* Bastiába, *Napóleon* Calviba és *Lucien* Marseillebe. De anyjuk miatt csakhamar nyughatatlan-kodni kezdenek. *Napoleon* ismét Ajaccio közelébe férkőzik és egy bizalmas embere által levelet küld anyjának, a ki viszont fiaieért aggódik, mert *Paoli* zsandárjai már kutatják őket. De azoknál sokkal nagyobb veszedelemben forog ő maga. Egy éjjel álmából verik fel, szobája megtelik fegyveresekkel s már azt hiszi, veszve van, midőn egyik leghívebb emberét megismeri. «Gyorsan, signora *Letícia*! – szól ez – *Paoli* emberei nyomunkban vannak. Pillanat sincs veszteni valónk. Itt vagyok összes embereimmel; megmentjük vagy valamennyien együtt veszünk el!» *Leticiának* alig van ideje, hogy a szükséges ruhanemüeket összeszedje gyermekei számára, s nagy sebtében távoznak a még álomba merült városból a hegyek közé. Hajnal felé lángoszlopok emelkednek a városból. «Íme, a házukat felgyújtották!» monda a kíséző fegyveresek egyike. «Mit sem tesz, – felel *Letícia*, – még szebben föl fogjuk építeni. Éljen Franciaország! »

A kis menekülő csapat, folytonos bujkálás közben, *Capitello* közelében találkozik *Napóleon*nal, ki hajójára veszi őket. Később, miután *Calviben* pihentek egy darabig

egy kereskedelmi hajó Toulonba viszi az egész Bona-parté-családot. *Leticia* asszony aztán Marseilleben telep-
szik meg gyermekeivel együtt. A család bizony vajmi sze-
rény viszonyok közt él, bár jóakaró emberek minden
módon segítségükre vannak. E nélkül valóban alig lett
volna képes azon szerény összegből, melylyel a konvent
segíté a menekülő családokat, a legszűkebben is kijönni.
De már nem sokáig kell sorsuk jobbra fordultára
várakozniok. Ezt első sorban Toulon ostroma hozza meg
nekik, mely után *Napoleon* tábornokká lép elő egyszerre.
Sőt kis idő multán az egész alsó hadsereg parancsnok-
ságát rá ruházzák. Dicsőségének napja már kelőben van.
Ez időben ismerkedik meg *Napoleon* Joséphinenel, a kit
Leticia asszony, mintha sejtelve lett volna a történe-
dőről, nem valami jó szemmel fogad és fiát is igyekezik
házassági tervéről lebeszélni. Mindazáltal 1796 február
22-én megtörténik az egybekelés. Következik az olasz-
országi hadjárat. *Napoleon* útba ejti Marseillet, hogy
anyját magához ölelje.

— Íme, nagy tábornok vagy immár! – szól ez hozzá,
átölelve fiát.

— Igen, vezénylő tábornok vagyok, de kis tábornok,
termetemre nézve; hanem talán valamikor még nagy
leszek szellemileg!

— Oh! te meg fogod tenni a magad útját! Nem
qiába mondta nagybátyád, hogy te leszel a család feje.
Miért is nem él a derék ember, hogy láthatná, hol vagy
most!

— Pedig itt még nem fogok ám megállapodni.

— Csak ne tégy semmi esztelenséget, ne légy vak-
merő, csak annyira, a mennyi tekintélyed fentartásához

Bonaparte Károly, Napoleon atyja.

szükséges. Istenem! hogy fogok remegni minden csata-hirre! Isten és a szent Szűz oltalmazzanak!

Az olasz hadjárat dicsőséges lefolyása után Montebellóban találkozik Napóleon ismét Letíciával.

— Oh Napoleon! — kiáltott fel a túlboldogságban úszó nő — ma az anyák legszerencsésebbje vagyok.

Majd midőn szemügyre vette fiát és látva sovány-ságát, szomorúvá lett arca.

— Megölnöd magad a sok fáradsággal.

— Ellenkezőleg, úgy érzem, hogy nagyon is élek, — felelt Napoleon mosolyogva.

— Mondd, hogy élni fogsz az utókorban majdan, de most...

E hadjárat szerencséje végkép biztosítá nemcsak Napóleonnak s családjának, de anyjának és testvéreinek is helyzetét. Midőn pedig Napóleonnak Egyiptomba kelle indulnia, Letícia foglalja el házában a főhelyet. Ez időbeni szerepét így jellemzi egyik életírója: «Napoleon távollétében anyja, Letícia asszony, a ki még most is egykori szépségének nyomait mutatá, nagy befolyást gyakorolt összes gyermekeire. Erélyes nő lévén, vasakarattal, ellenállást nem ismerő jellemmel lévén felruházva, elhatározásaiban szilárd volt egész a makacsságig, takarékos egész a fősვნéségig magával szemben, de nagylelkű volt a szegények iránt és pazarló mindarra nézve, a mi fiának dicsőségére vonatkozott. Alapjában jó, bár külseje hidegséget mutat. Inkább az antik idők római asszonyára emlékeztetett, mint a modern nőre és így nem bocsátá meg Joséphinének sem szabadonc hajlamait, se pazarlásra való készségét, se túlzó fényűzését.»

Anyja komolyabb feleséget szeretett volna Napoleon-

nak és fájlalta a házasságát, mely szerinte «nem volt képes boldoggá tenni fiát».

Keletről visszatérve, 1799 december 24-én első konzullá lesz *Napoleon* és ez időtől, két konzultársával együtt, a Tuileriákban lakik. Ide hívja anyját is, de ez egyelőre nem fogadja el meghívását és Józsefnél marad. Egyszerű természetének jobban megfelelt ez. Pedig most már, minden idegenkedése daczára, a fénytől, ünnepeletéstől, nem sokára ő rá is hullani kezdenek fia nagy dicsőségének sugarai. 1804 május 18-án császárrá proklamálják Napóleont, megállapítván az örökösödést családjában, Jeromosnak és Luciennek kizárásával, miután ezek mesalliancet kötöttek. A családban élénk elégedetlenség okozott a két fivérnek «kiközösítése» és Letícia asszony is nagyon zokon vette azt. *Letícia* asszony, mint többi gyermekei is, a császári fenség címet kapják. Ez időtől nevezik őt *Madame Mèrenek*.

Egyszerű életmódján azonban mit sem változtatnak a közbejött nagy események. Kerüli a zajos ünnepeletést, így az 1804. év végén és a következő év elején lezajlott fényes ünnepélyekben se vett részt, szerényen félrevonult. De azért folytonos érdeklődéssel kísérte az események menetét. Az 1805. évben külön udvartartást kapott, melynek személyzete a következő évben szaporítatott. De mindez nem nagyon hízelgett neki, ment lévén minden hiúságtól és büszkeségtől. Sokkal nagyobb örömet okozott neki, hogy a császár a birodalom összes jótékony intézeteinek fővédnöknejévé nevezte ki. A jótékonyág számára aztán egész minisztériumot szervezett a nemes lelkű nő udvartartásának személyzetéből. Az összeg, melyet a császár a civillista költségvetéséből anyja rendel-

kezesére bocsátott ily jótékony czélokra, eleinte szerény volt ugyan, de évről-évre növekedett. Hogy mily minden hivalkodástól ment, szinte polgárias életet folytatott a nő, kit a közönség anyacsászárnőnek nevezett (daczára annak, hogy e címet soha sem használta s az hivatalosan nem is adatott neki), eléggé mutatja magának a császárnak egy mondása, ki így szólt egy alkalommal: «Leticia asszony olyan, mint egy polgárasszony a Saint-Denis utczából».

A császár évenként egy millió frankot adott neki udvartartása számára, de Leticia sohase költötte el egészen ezt az összeget. «Signora Leticia – monda a császár egyszer – úgy illik, hogy évenként legalább egy milliót költjön el.» – «Szívesen, – felelt Leticia asszony, – ha legalább két milliót kapok évenként házamra». Ez jól jellemzi takarékoságát. Folyton azt hangoztatta, hogy takarékoskodnia kell, a jövőre számítva.

Leticiának nagy érdeme, hogy sohase ragadtatta el magát fia nagy szerencséje által, sőt ő volt az, ki mindig remegett attól, hogy sorsa rász fordulatot vesz, ki mindig óvni szerette volna a túlsók hódítástól. Midőn Napoleon 1806-ban a Poroszország elleni háborúba indult, nagyon sötét balsejtelmek fogták el anyját. Egész háza nagy szomorúságba merült, csak Napoleon nagybátyja: Fesch bíbornok egyik titkára igyekezett Leticiát felvidítani. «Hogy lehet az, hogy ön oly jókedvű, – kérdé egyszer Leticia a titkárt, – míg mindenki szomorúságba van merülve?» – «És miért lennék szomorú?» – viszonzá az. – «Hát nem tudja, hogy a császár tegnap elutazott a háborúba?» – «Azért csak nem kell szomorkodnom, madame! Nem először megy ütközetbe Napoleon és

nagyon is bozzá van már szokva a győzelemhez! » – «Igen, – felelt komoran a császár anyja, – de csak egy golyó kell és vége van; Isten nem tehet csodákat az ő kedvéért.» így aggódott mindig fia életéért, így akarta őt óvni a veszedelemtől.

Napoleon maga is túlzottnak találta ama nagy visszavonultságot, melyben anyja, egyedül a jótékonyágnak áldozva, tölte napjait, nem véve figyelembe, hogy mint a császár anyjának, bármily nagyon ellenkezzék szerény természetével, mégis vannak bizonyos olyan kötelességei, melyek alól nem vonhatja ki magát. Erre mutat az alábbi levele, melyet a porosz hadjáratból intézett anyjához, az otthon történő dolgok legapróbb részleteiről is rendszeren jól értesülve lévén. A levél így szól:

«*Finkenstein*, 1807 április 18. Asszonyom, teljesen helyeslem, hogy birtokára megy; de a míg Parisban lesz, úgy illik, hogy minden vasárnap a császárnénál ebédeljen, a hol a családi ebéd szokott lenni. Családom politikai család. Ha én távol vagyok, annak feje mindenkor a császárné. Különben is ez megtiszteltetés, melyben családom tagjait részesítem. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy ha Parisban vagyok, mindannyiszor önhöz menjek ebédelni, valahányszor csak elfoglaltságom megengedi. Hálás fia *Napoleon*».

Leticiának, mint fia jövőjeért folyton aggódó, szerető anyának elhatározó szerep jutott a császárnak Joséphintől való elválásában is. Sokáig türelemmel, jószívúséggel nézte e magáról minduntalan megfélelmező nő viseletét, de midőn meggyőződött arról, hogy a császárné maga rohan vesztébe, úgy látta, hogy kötelessége közbelépni. Így ejté ki aztán környezetében egyszor ama szavakat, melyek

elhatározók voltak a mihamarább bekövetkezendő válasra nézve. «Remélem», monda, «hogy a császárnak lesz elég bátorsága arra elhatározni magát, a mit nemcsak Franciaország, de egész Európa aggodva vár tőle, válása most már elkerülhetetlen.» Mindazáltal őszintén sajnálta Joséphinet és az emlékirók följegyzik, hogy az elválasztási szerződés alkalmával nagyon meg volt indulva, midőn az okmányt felolvasták és még inkább a Joséphine válaszaival, melyeket zokogásától nem is tudott befejezni, úgy hogy a miniszternek kellett az olvasást folytatni.

Midőn arról volt szó, hogy új császárnét keressenek Napóleonnak, anyja francia nőt szeretett volna e magas méltóságra emeltetni, de óhajának el kellett némulni a politika szükségai mellett, melyek azt kívánták, hogy Franciaország egy idegen uralkodó családdal hozassék szorosabb összeköttetésbe. 1810 február 23-án e levél jelenté a készülő eseményt: «*Paris*. Sietek tudatni, hogy a házassági szerződés köztem és Mária Lujza főhercegnő, az osztrák császár leánya közt 16-án Bécsben aláíratott, nem akarok hát késlekedni, azt tudomására hozni önnek. *Napoleon*.» Hogy a császár anyjának mily hatása volt az új császárnéra, azt ismét ennek márczius 28-án atyjához, Ferencz császárhoz intézett eme sorai mutatják: «Az egész család igen szívélyes irányomban ... Anyósom igen szeretetreméltó és tiszteletet gerjesztő hercegnő, ki igen jól fogadott.» Mária Lujzát is egyenes, jó szívével, egyszerű modorával nyerte meg magának, bár koránsem találkozott az új császárné részéről azzal az előzékenységgel, melyre, mint a császár anyja, joggal számíthatott volna.

Fiánál, a császárnál ritkán lépett közbe, hogy annak

kegyét kérje valaki számára. De midőn ezt tévé, mindig magától, minden unszolás nélkül, csupán szívére hallgatva tette. Egyszer, midőn a császár anyja egyik vidéki császári kastélyban tartózkodott, egyik udvarhölgye azt a meggondolatlanságot követte el, hogy a gyertyát egész éjjel égve hagyta szobájában. A császár ezt megtudván, így szól hozzá:

– Hát fel akar bennünket gyűjtani?

Z . . kisasszony, a bűnös, halotthalvány lett és hebegve így felelt:

– Felség, olvastam az ágyban és elaludtam.

A dolog megfajtottak látszott, midőn egyszerre a palota felügyelője jelenti, hogy az alkalmazottak egyike a múlt éjjel valakit látott a kertben, a ki az őrség ama felhívására: «Ki éljen?» eltűnt a sötétben.

– Intézkedjék, Durse, – szól a császár, – hogy Z .. kisasszonyt felügyelet alá helyezték!

A kisasszony még az nap este résztvett a kastélyban a fogadásban s miután Leticia asszonyt üdvözlé, nagy sietve szobájába ment, hol átöltözött, sötét ruhát öltve magára és lesurrant a parkba, hol eltűnt a sötétben, a nélkül, hogy az őrség felhívására választ adna.

A császárnak másnap jelentik, hogy a kisasszony a városba ment azon este annak egyik házában két órát időzött, onnan kijöve pedig egy fiatal ember kísérte el egészen a park kapujáig. A császár, a nélkül, hogy anyjának szólt volna, maga elé idézte a kisasszonyt és szigorúan így szólt hozzá:

– Tehát már két éjjel egymás után hagyta el a kastélyt.

– Felség! – hebegé a hölgy, mentegetőzni akarva.

— Ne igyekezzék engem tévútra vezetni, tudom, hová jár! Kegyed bűnös!

— Felséged semmivé teheti hírnevemet, de lelkiismeretem olyan tiszta, mint a nap.

— De hát ki az az ember, a ki kísérte?

— Bocsánat, felség . . .

— Azonnal válaszoljon, mert módomban van meg tudni, hogy ki az az ember!

— Felség, az az ember – férjem. Gyermekségünk óta szeretjük egymást, de neki másfelé kellett távoznia és így atyám csak titokban tett bennünket egymáséivá. Neve M . . .

F név mindent megmondott. Az illető magas állású hivatalnok volt régente, de elhagyta Franciaországot egy ítélet következtében s most visszatért a törvény tilalma ellenére, kitévén magát annak, hogy halálra ítélik.

— Jól van, madame, – monda a császár, – ön legalább bizonyos benne, hogy maga-magáért szeretik, mert férje életével játszik, midőn eljő, hogy önt meglássa két órára!

Így szólva, asztalhoz ült, tollat ragadott és pár szót írván egy papírlapra, átadta azt a remegő hölgynek.

— Menjen, asszonyom, – a marsai elkíséri önt kocsiban.

Midőn férje ily kiséret mellett látta őt közeledni, azt hitte, vége van. De mily nagy lett ámulata, a mint a papírlapról e szavakat olvasta le: «M . . . úr és neje a határra kísérendő.» A férj meg volt mentve. De ez Letícia asszonynak volt köszönhető.

Hozzá tehetjük ehhez, hogy Letícia asszony soha se feledte el, bármily nagy lett légyen fia hatalma, hogy

mivel tartozik ez anyjának. Így történt egy alkalommal, hogy egy családi ebéd után Napoleon kezét csókra nyújtotta anyjának is. Letícia hevesen utasította azt vissza. «Nem vagyok császára önnek is?» kérde Napoleon. «De nem vagyok-e én anyja és a császár nem mindenk előtt az én fiam?» Napoleon mit se szólt, hanem megadással csókolta meg anyja kezét. Mária Lujza, ki tanúja volt e jelenetnek, nem állhatta meg, hogy meg ne jegyezze: «Én, anyám, bizony megcsókoltam Bécsben az osztrák császár kezét!». Letícia minden harag nélkül, de ünnepléses, komoly hangon válaszol: «Leányom, az osztrák császár ott az ön atyja volt, míg itt a francia császár az én fiam. Ez a különbség a kettő között.» *Madame Mère* különben meglehetősen tartózkodónak mutatta magát később Mária Lujzával szemben, kit nem valami nagyon kedvelt. Az 1812. év elején Napoleon dicsősége tetőpontját érte el, hogy aztán nem sokára alkonyulni készüljön annak fényes napja. Anyja nem hiába félt minden új háború eshetőségeitől. Következett az oroszországi hadjárat, melynek balsikere után Napoleon visszatérve Parisba, anyja önként ajánlott fel neki egy milliót megtakarított pénzéből. Szívszorogva látta, hogy hiába minden reménykedése az állandó béke után s az új meg új hadi kalandok mihamarább fel fogják dúlni fia egész boldogságát. «Mikor lesz már egyszer béke Franciaország felett?» ismételi ez időben folytonosan. Az események gyorsan követték egymást. Napoleon még egyszer serege élére állt Oroszországban, nejét bizván meg a regensséggel. De Mária Lujza nem soká várt az események fejlődésére, s fiával együtt elhagyta Franciaországot. Letícia asszony ekkor ismét igazi nagy nőnek mutatta

magát. Midőn Mária Lujza ama különös ajánlatot tette neki, hogy kísérje el Ausztriába, azt felelte, hogy soha se lenne képes gyermekeit elhagyni, midőn mellettük kell maradnia. Ebből egyúttal megérthette a regens-császárné, hogy nem lenne szabad gyermekével együtt elhagyni Parist akkor, midőn férje, Napoleon, az idegen hatalmak egyesült ereje ellen védi Franciaországot.

Azonban a közelgő események Leticiát is Paris elhagyására kényszerítik. Előbb Bloisba, majd Orléansba s onnan Nizzába és Genuába ment. Orléansban két nappal Napóleonnak Fontainebleauban bekövetkezett lemondása előtt, 1814 április 9-én állították ki útlevelét. A hatalmak e hó 11-én írták alá a párisi békét és annak második czikke rendelkezik a császári család tagjairól is, mondván, hogy a császár anyja, fivérei, nővérei, unokái megtartják a hercegi czímet és élvezik a nekik járó jövedelmeket. *Madame Mère* 300,000 francot kap évente. Leticia alig érkezett meg Kómába, az az egyetlen gondolat foglalja el, hogy fiát jövedőbeli lakóhelyén, Elba szigetén, fölkeresse. Ez a vágya azonban csak később, július 26-án teljesült. Augusztus 2-án érkezett meg Elba szigetére s másnap fiát végre magához ölelhette. Itt osztotta meg vele a száműzetés keserveit, de sorsát békén viselte s nem múlt el nap, hogy fia mellett ne legyen. Az 1814. év telén megnyitotta termeit Porto-Ferrajo előkelő körei előtt és a mily ritkán lehetett őt látni a Tuileriák ünnepélyein, ép oly szívesen időzött itt e polgári körben.

A következő év februárjának első napjai egyikén Leticia csodálkozva vette észre fiának hirtelen megváltozott, derült kedélyét. A kertben sétáltak, Napóleon gondolatokba mélyedt és hirtelen e kiáltás tört ki egész

önkéntelenül ajkairól: «Mégis meg kell mondanom anyámnak!» Leticia pár lépésnyire volt tőle és eleinte megriadt fia e fölkiáltásától. Hozzá ment és faggatni kezdte, mire ez, némi habozás után, így felelt: « Igen, meg kell mondanom, de megtiltom, hogy bárkinek is szóljon a dologról, a mit meg akarok vallani, még Paulinának se ... Tehát megmondom, hogy ma éjjel elutazom.» – «Hová?» – «Parisba, de mindenké elötte véleményét szeretném hallani.» – «Hadd feledjem el e perczen», felel Leticia, «hogy anya vagyok! ... Az ég nem fogja engedni sem azt, hogy méreg által halj meg, se azt, hogy hozzá nem méltó nyugalomban végezzed életedet, hanem igenis karddal a kezében! És most Isten veled, fiam, kövesd sorsodat.»

De a száz napos uralom rövid tartama csakhamar véget vetett Leticia minden reményének is. Junius 1-jén érkezett meg Parisba, hogy még egyszer elfoglalja helyét, mint a császár anyja a Tuileriákban. Hat nap múlva ott volt a törvényhozó-testület ünnepélyes eskütételénél és ámbár már hetvenöt éves, mindenkit meglepett még mindig szabályos, szép arcvonásaival, az egész lényén elömlő előkelőséggel. Ám a Waterlooi vereség mindennek véget vetett, és június 21-én Leticia magára ölté gyászruháját, hogy azt többé le se tegye. E napon mondott le Napoleon, most már végleg, Franciaország trónjáról. Pár napot Malmaisonban töltött még. Itt búcsúzott el tőle anyja, hogy soha többé ne lássa. E búcsuzásnak Talma, a hírneves olasz tragikus színész, szemtanúja volt s tőle tudjuk, mily fenségesen szomorú volt az. «Isten veled, fiam!» monda három szóban örök búcsúját az anya, és csak két nagy könnycsepp mutatta arcán, mit érez benne. «Isten veled, anyám!» szólt a császár szintoly lakó-

nikusan. Aztán megölelték egymást. Így ért véget örök búcsújuk.

Hogy mily helyzetben volt most a család, mutatja az a levél, melyet a császár nagybátyja, Fesch bíbornok intézett e napokban Borghese Paulinához: «A császár», írta a többi közt, «megfoghatatlan hidegvérrel viseli balsorsát. Madame Franciaországban fog maradni mindaddig, míg gyermekei sorsa eldől a Gondviselés rende­lése szerint. Lucien Londonba utazott, hogy útleveleket szer­vezzen . . . Mitől sem szabad visszariadnia, hogy a leg­nagyobb takarékos­­sággal éljen. Ebben a pillanatban vala­menynyien szegények vagyunk ...»

Napóleonnak Szent-Ilona szigetére való távozása után anyja is elhagyta Franciaországot és Rómába vonult. Teljesen elzárkózott a világtól, gyászba merült, így tölte el azt a húsz esztendőt, mit a gondviselés még engedett neki. Egész vagyónát fia rendelkezésére akarta bocsátani, mit azonban ez nem fogadott el. Mikor azt mondták neki, hogy így maga-magát is nélkülözéseknek tenné ki, így felelt: «Ha semmim se lesz, veszek egy botot és kéregetni fogok Napoleon anyja számára.» Tudta, hogy fiának fogságát mily elviselhetetlenné teszik ellensé­geinek mindenféle kicsinyes boszantásai. Még leveleit is felbontva kézbesítették neki. E rút dolgok ellen Letícia hiába írt panasz­­kodó levelet 1817 június 30-án Metternich herceghez. A következő év augusztus 29-én a szövetséges fejedelmekhez fordult kérő, panasz­­kodó levéllel, de azok­nál is süket fülekre talált.

Az 1819. év márcziusában Ferencz császár Mária Lujzával együtt Olaszországban volt. Követet küldöttek Leticiához Rómába, kipuhatolni, mint fogadná ez a volt

Napoleon anyja öreg korában.

Gérard fentményén után

császárnét. De Napoleon anyja így felelt: «A mit ön tudomásomra hoz, követ úr, valóban meglepett engem. Ön súlyos váddal illeti menyemet, föltételezvéni róla, hogy az egész világot végigbarangolja, a helyett, hogy férje mellett volna, a ki vértanúságot szenved Szent-Ilona szigetén. Az a nő, kiről ön beszél nekem, nem lehet az én menyem; az bizonyára valami szédelgő, a ki visszaél nevémmel, már pedig szédelgőket én nem szoktam fogadni.» És Mária Lujzának vissza kellett térnie, a nélkül, hogy Rómába ellátogatott volna.

Immár soha fel nem derülő, gyászos életére újabb, minden eddiginél nagyobb csapást hozott aztán az 1821. év május 5-ike. Napoleon meghalt kietlen rabságában, Szent-Ilonán. Eltűnt, mint egy meteor, a halhatatlanságba. Csodálatos esemény jelzi a szomorú vég bekövetkeztét Letícia asszonynak. Ez eseményt következőleg adta elő a Napoleon anyjának környezetében volt személyek egyike: 1821 május 5-ikének délutánján egy tisztességes öltözékű idegen jelentkezett a Madame palotájában, ama kívánságát fejezvéni ki, hogy az úrnő elé vezessék. A kapus azt kérte tőle, hogy kapott-e ő fenségétől kihallgatást, mert különben nem bocsáthatja be. A jövevény komolyan azt felelte, hogy nem kért semmiféle kihallgatást, de okvetlenül Madame elé kell vezettetnie, hogy egy fontos közlést tegyen neki. A kapus még mindig nem akarta bebocsátani, de az idegen oly hevesen, oly követelő modorban ismételte kívánságát, hogy végre is az előszobába vezette, s ott átadta a szolgáltnak, mondván egyiküknek, hogy értesítse az úrnőt arról, mi az idegen kívánsága. A szolga nevét kérdezte. De a jövevény türelmetlenül azt mondta, hogy azt csak Madame Mérerel közöl-

heti. Végre bebocsátották. Az idegen tiszteletteljesen üdvözölte Napoleon anyját, ki kamarása és társalgó hölgye jelenlétében fogadta. Aztán azt a kívánságát fejezte ki, hogy tanúk nélkül beszélhessen ő fenségével. A kamarás és a társalgó hölgy úrnőjük egy intésére a szomszéd szobába vonultak vissza, hogy a legkisebb hívásra ismét megjelenhessenek. Most az ismeretlen ember Napóleon anyja felé közeledett és miután úgy beszélt volna fiáról, mintha csak ép most hagyta volna el őt, így szólt: «E pillanatban, midőn fenségedhez beszélek, Napóleon megszabadult kínjaitól; most már boldog! » Aztán egy keresztet vett elő és ünnepélyes hangon így folytatta: «Fenség, csókolja meg hőn szeretett fia megváltójának képét; viszontlátja majd őt, hosszú évek múltán, viszontlátandja azt, a ki után oly mély fájdalmat érez, igen, a fiát, kinek nevét visszhangozzák a nagy városok és a kunyhók egyaránt... De mielőtt ez emlékezetes nap eljő, nagy változás fog történni Franciaország kormányában; polgárháború lesz, a vér patakokban fog folyni, egész Európa lángba borul... De a nagy Napoleon visszajő, hogy felrázza Franciaországot és Európa minden része meg fogja érezni az ő befolyását, íme a nagy munka, melyre Napoleon, a nagy, hivatva van még a királyok királya rendelkezéséből!» Madame még ámulva hallgatta az idegent, midőn egyszerre eltűnt szemei elől. Később aztán jelentkezett Szent-Helenáról Vignali abbé, Napoleon gyóntatója, és megerősíté, hogy Napoleon ép azon órában halt meg, midőn a prófétai ihletű, titokzatos jövendőmondó nála látogatását tévé. O fensége nem egyszer említé, – így végzi tudósítását a fent említett egykorú tanú, – hogy a rejtelmes látogató-

nak ép oly hangja volt, mint Napóleonnak, arcza, imponáló modora, termete, mondatai mind a nagy császárei voltak és annyira hasonlított hozzá, hogy az ember összetéveszthette volna kettejüket. Az idegen kikutatására messzemenő intézkedéseket tettek Rómában és egész környékén, de hasztalanul.

Fia halálának híre, mely csak két és fél hónap múlva, július 22-én, érkezett elhozta, teljesen összetörte, minden erejét elvette. Csak az imádságban lelt némi enyhülést, kiapadván könnyei. Meg volt semmisülve, nem kívánt látni senkit. «Életem», így szólt ő maga is tollba mondott rövid emlékiratában, «bevégződött e napon. Mindenről lemondtam, mindenkorra ...» Mikor aztán magához tért kissé, első gondolata az volt, hogy fia tetejét Szent-Ilona szigetéről elhozatja. Es ekkor írta Castlereagh lordnak, Angolország külügyminiszterének azt a levelet (1821 augusztus 15-én), mely valóságos remek számba megy, páratlan megható kifejezése lévén az édesanyai nagy fájdalomnak. «Milord», így kezdődik e nevezetes levél, «Napoleon császár anyja visszakéri fia hamvait ellenségei kezéből. Én, a ki a legnagyobb emberi ünnepeltetések magaslatáról a balsors legszélső fokára sodortattam, nem fogom megkísérlem a brit kormány szívet megpuhítani nagy áldozata szenvedéseinek ecsetelése által. Az anya mit sem mond fia élete és halála felől! A pártatlan történelem mázsája oda ült már koporsója mellé, élők és holtak, népek és királyok egyformán alá vannak vetve elkerülhetetlen Ítéletének.» És miután kívánságát előadta, így végezi: «Fiannak nincs szüksége már semmi ünnepeltetésre; elég dicsőség az ő neve; de én nekem kell élettelen hamvaira ráborulnom. Én adtam

Napóleont Franciaországnak és a világnak! Isten nevében, minden anyák nevében kérem önt, milord, ne vegyék el tőlem fiam hamvait! »

Szomorú napjaiban egymás után látta családjá tagjait eltűnni az élők sorából. Meghalt Beauharnais Eugen, majd Borghese Paulina, a kit legjobban kedvelt Napoleon nővérei közül. «Fiam trónját feldúlták», mondta ez időben egy alkalommal, «nyomorultan vészett el távol tőlem; egymás után látom meghalni gyermekeimet; még unokáim közül is azok, a kikre a legnagyobb jövő várna, úgy látszik, arra vannak szánva, hogy korán elmúljanak. Öreg vagyok, fáradt, hír nélkül, becsvágy nélkül. És mégis! nem cserélnék a világ első királynőjével!»

Utoljára kedvencz sétálóhelyeit: a Monte Pinciót és a Borghese-villa kertjét se látogathatja már, szemei rendkívül meggyöngyölvén, sőt a vakság egy neme vévén azokon mindinkább erőt. Ez érzéketlenségből, melybe merülten tölte napjait, csak az 1830. júliusi forradalom rázta fel; unokájára, a reichstadti herczegre gondolva, a ki előtt nyitva lehetne Franciaország trónjához az út, ha a világ hatalmasai is úgy akarnák. De két év multán Schönbrunnból jó ismét a szomorú hír, Napoleon fiának korai halálát jelezvén. Mária Lujza egy 1832 július 23-ikáról Schönbrunnból kelt levelében adta tudtul neki fia elhunytát, s ez új hiób-hír ismét rendkívül lesújtotta az immár agg, erőtelen nőt. «Sír és senki se jön öt megvigasztalni», az írás e szavait lehetett rá alkalmazni.

Annyi megpróbáltatás után 1836 február 2-án végre szelíden, a minő volt egész élete, fájdalom nélkül ment nagy fia után az örökkévalóságba ő is. Fény és pompa nélkül temették el, mert az olasz kormány félt attól,

hogy Franciaország kormánya zokon venne minden nagyobb gyászünnepet. Beszentelése alkalmával még a császári címernek a templom kapuira való kitűzését is megtiltották. De koporsóján ott díszelgett az, eme felírással: *L. R. B.* (Letícia Ramolino-Bonaparte), *Mater Napoleonica* (Napoleon anyja). Holttestét később Ajaccióba vitték. Eletét jellemzik a nagy Napóleonnak ama többször ismételt szavai: «Anyám a tisztelet minden nemére a lehető legérdemesebb. Anyám egy antik nő.» VIII. Pius pápa pedig, ki úgy, mint két elődje, nagy tisztelettel viseltetett iránta, így emlékezett meg róla egyszer: «Ez a szent nő a föld fejedelmeinek tiszteletére érdemes.»

Midőn III. Napoleon trónraléptével a Bonaparte név ismét lelkesült kiáltások közt emlegettetett Franciaországban, nagyszerű sírboltot építtetett a nagy császár anyjának Ajaccióban, melynek kapuja felett e fölírás olvasható:

Maria Letícia Ramolino Bonaparte
Mater Regnum.

Valóban nemcsak királyok anyja volt, mint e fölirat végső szavai is mondják, de valódi fejedelmnői méltóság, fenköltség, a mellett azonban szinte polgárias egyszerű nemesség jellemzé egész egyéniségét.

BACIOCCHI ELIZA.

Napoleon, a nagy világhódító, oly tüneményes alak a világhistóriában, hogy az ember azt hinné, mindazon események intézésében, előidézésében, melyek hatalmas pályájának egyes mozzanatait képezik, egyedül az ő mindenható keze működött. Pedig a valóság nem ez. És ama személyek sorában, a kik kisebb-nagyobb befolyást gyakoroltak a világtörténet e nagy színdarabjának egyes jeleneteire, a Napoleon nővérei állanak első helyen. E befolyás, – sajnos, – csakis kedvezőtlen volt, siettetése a nagy dráma lefolyásának; a befolyás csak arra volt alkalmas, hogy a nagy Cézár népszerűségét megcsappantsa, s némely körökben gyűlöletessé tegye.

Egy kitűnő történetíró mondja, hogy «minden játszma az asszonyok miatt vész el». Ez Napoleon fényes pályájára nézve is teljes mértékben áll, mert a császárság bukását is jó részben az asszonyok és pedig saját nővérei okozták.

Egyik nővére, Karolina, Bary és Clèves hercegnője és Nápoly királynője, az oka a császárság nagy vereségének, ő adja 1814-ben annak a kegyelemdőfést. Nem kis felelősség hárul hát reájok az igazságos utókor emlékeztetésében, ítéletében ama nagyszerű épület lerombolása miatt,

melyet a «század nagy embere» emelt fel oly csodálatos, szinte emberfeletti erővel.

Nővéreinek hibáit Napóleon maga is ismerte bizonyos fokig. De nem egészen. Különben nem mondta volna azt egyszer Abrantès asszonynak:

– Nem szeretném, ha nővéreimet rossz festők örökítenék meg az utókornak.

A császár tehát nem ismerte nővéreit a maguk valóságában. Sok gyöngéiket nem szépítette volna. Mert az utókor krónikása bizony a nélkül, hogy a nagy császár ama mondásában foglalt czélt tűzné maga elé, kénytelen bevallani, hogy e nők, ha nagy fivérok neve révén helyet foglalnak is a történelem híres asszonyai között, az a szerep, mely nevöket ily módon a késő időkben is ismertté és emlegetette teszi, kárhozatos volt magára a nagy korzikaira nézve is.

Napóleon anyja, «Madame Mère», mindössze is csak tizenhárom éves volt, midőn Buonaparte Károlynak nyujtá kezét. E házasság valószínűleg 1764-ben ment végbe, s abból tizenhárom gyermek származott, kik közül kettő halva született, három pedig még gyermekkorában halt el. A többi nyolcz gyermek következő sorrendben jött a világra: József (1768), *Napoleon* (1769), Lucián (1775), Eliza (1777), Lajos (1778), Paulina (1780), Karolina (1782) és Jeromos (1784).

Emolino Leticziát e sok gyermek nevelése egészen elfoglalta, úgy, hogy még házát is csak hetenként egyszer hagyhatta el. Különben e nő egyszerű, házias természetű volt, valódi korzikai jellem, a ki távol állt minden könnyelműségtől. Sajnos, hogy leányai egyáltalán nem örökölték természetét. A francia művelt társaságnak csak hibáit

sajátították el. A természet szép külsővel áldotta meg őket majdnem kivétel nélkül, csak Eliza nem volt valami szép alak; Paulina azonban valóban eszményi szépség volt már serdülő leány korában.

Baciocchi Eliza, Piombino és Lucca fejedelmnöje, Toskana nagyhercegnője, mint Buonaparte Károlynak, József nevű fia kivételével valamennyi gyermeke, szintén Ajaccióban pillantotta meg a napvilágot, az 1777-dik év január 3-án. A keresztségben Mária Anna nevet nyert. Az Eliza nevet ő maga vette fel később, mert a Mária Anna név igen közönségesnek tűnt fel neki.

Gyermekkoráról kevés érdekest jegyeznek fel. 1782. évben került – különös pártfogás útján – a saint-cyri növeldébe. Atyja nem valami fényes anyagi viszonyok közé jutott, ezért kettős szerencse volt a családra nézve a leánykának amaz előkelő intézetbe való fölvétele. Ez időben Napoleon még maga is csak legkezdetén volt tüne-ményes pályájának. Mikor egyszer a növendék leánykát Permon asszonynyal meglátogatja, nagy sírás-rívás köze-pette találják őt. Mi az oka e nagy szomorúságának? kér-dezik tőle. Végre könnyek közt megvallja, hogy egyik társ-nője elhagyja az intézetet. De nem ez a valódi ok, hanem az, hogy társnői mind búcsuajándékokkal halmozzák el a távozót, ő pedig nem képes erre, nincs pénze. Napoleon gépiesen zsebébe nyúl, de bizony zsebe üres . . . Most jut csak eszébe, hogy ő is csak oly szegény, mint nővére.

— Hát mennyi kell arra, hogy te is végy neki ajándé-kot? – kérdő Permon asszony.

— Tizenkét frank.

— Hát ne keseregj ezért, gyermekem; íme a tizenkét frank, te is követheted a többiek példáját.

Napoleon végtelen kellemetlenül érezte magát megalázása miatt s a mint Parisba tértek vissza, nem tudta magába fojtani, hogy olyanféle megjegyzést ne tegyen a saint-cyri növeldére, mint egykor XV. Lajos, a ki így szólt Maintenon asszonynak:

– Ezeket a lányokat úgy nevelik, hogy mindegyikük -ből legalább is palotahölgyet kellene csinálni. E nélkül szerencsétlenek lesznek teljes életükre.

A saint-cyri tartózkodásnak azonban véget vet csakhamar a nemzetgyűlés határozata. Napoleon, a ki 1792 február 6-ika óta kapitány, maga hozza el onnan nővérét. Anyjával együtt Toulonba, majd Marseillebe megy. A család itt már miben sem lát hiányt, mert Napóleon tábornok pénzzel bőven ellátja őket. Nevéhez ekkor már az olaszországi fényes győzelmek dicsősége fűződik. Ebben az időben jelentkezik a családnál Baciocchi Paskál, egy régi korzikai család ivadéka, és megkéri a Mária Anna kezét. Leticzia asszony nem sokat gondolkodik és a házasság 1797 május 1-sejőn végbemegy Marseilleben.

Ez a Baciocchi szellemi tehetségek dolgában meglehetősen korlátolt úriember volt. Szemére is vetették Ramolino Leticziának, hogy lányát az első jelentkezőhöz minden habozás nélkül hozzáadta. De hát Mária Anna nem tett kifogást ellene. Aztán az asszonyoknak sajtósága vonzalmuk van a szellemileg nem nagyon kiváló férfiak iránt. És mit kellett ő neki szellemes férj, mikor volt neki szelleme három helyett is!

Napoleon Egyiptomba ment. A család ez alatt Parisba teszi át lakását. A fivér diadalai már meghozzák a jövő aranyos napok hajnalpírját. Mária Anna a társaság legelső köreiből mozog, ünnepeket. De a jó társaságnak ő

Baciocchi Eliza, Napoleon nővére.

Prudhon Péter festménye után.

maga csak külsőségeit sajátítja el, lelke meglehetősen sivár, üres. E mellett daczos, akaratos határtalanul. Szellemes, de – mint megjegyezték róla – e szellem nem ismeri a szemérmet egyáltalán. Mindent magának akar, kevés benne a jóakarát, nincs szíve, lelkének semmi emelkedettsége. Készséges csak akkor, ha abból rá valami kellemes háramlik.

D'Abrantès herczegnő azt mondja róla: «Soha nő még nem tagadta meg úgy nemének bájosságát, mint ő; az ember azt hihette volna, hogy férfi asszonyi ruhában.»

Csakugyan modora is nyers; kiáltozó, éles hangon beszél, mozdulatai idegesek. E mellett, a magas műveltségű, sőt tudományos asszony szerepére vágyakozik, pedig még a helyesírás szabályaival is meglehetősen hadi lábon áll. Mintha csak rá mondattak volna *Maintenon* asszonynak következő szavai: «Az asszonyok mindig csak félig tudnak valamit és az a kevés, a mit tudnak, rendesen büszkékké, lenézökké, fecsegökké és a komoly dolgoktól idegenkedővé teszi őket.» – Fivére, Lucián, is azt írja róla 1801-ben: «Eliza egészen a tudós nőt adja. Háza valódi ítélőszék, a hová a szerzők eljönnek, hogy megbíráltassák magukat.»

Egyszerre csak meghozzák a hírt, hogy Napoleon visszatért Egyiptomból. Mindenki eléje siet, üdvözölni őt. Ott van anyja, nővérei.

– És Joséphine? – kérdé Napoleon az első üdvözlések után.

Kényszeredett mosolyt lát mindenki ajkán, mely valami kellemetlen dolgot van hivatva takarni.

– Igaz lenne hát az, a mit Egyiptomban hallottam?

Ekkor végre értésére adják, hogy neje mily méltatlanul viselte magát. Napoleon azonban sokkal jobban szerette Joséphinét, hogy meg ne tudott volna neki bocsátani, daczára annak, hogy e megbocsátást ellenzők között épen Eliza nővére volt a legszenvedélyesebb. E pillanattól fogva aztán a két nő nem is állhatta ki egymást és igyekeztek egymás iránti gyűlöletüket minden alkalommal kimutatni.

Napoleon maga se nézte valami jó szemmel Eliza nővérének nagyvási hóbortjait. Főleg midőn újabban minden áron színésznői dicsőségeket áhítozott. Egyszer *Alzir*-t játszotta összeválogatott társasága szalonjában. Az öltözékek teljesen korhűek voltak és a lenge ruhák bizony meglehetősen gyéren takarták el az idomokat. Napoleon hevesen kikelt e miatt Lucián előtt:

– Hogyan? – monda, – midőn az én első kötelességem az, hogy helyreállítsam a jó erkölcsöket, akkor kell látnom, hogy fivérem és nővérem majdnem minden öltözék nélkül mutogatják magukat a deszkákon! Ez nem járja!

Minden áron ki akarja két nővérét e rögeszméjéből ábrándítani.

Midőn Malmaisonban ugyanazon darabot adják, az előadás befejeztével egész szándékosan, jó fenhargon így nyilatkozik:

– Azt hiszem, hogy ez a jól kiparódiázott Alzire volt! Baciocchi szony is meghallja, nem tetszik neki e megrovás, de azért csak oly lankadatlan erővel folytatja kedvencz időtöltését, mint addig. Ez nem sokára Napoleonnak egy új, heves megjegyzésére adott alkalmat. Eliza ugyanis egy új darabról kezd neki beszélni, melyet

nem sokára elő fognak adni. Napóleon ócsárolja a darabot és Corneillere fordítja a beszédet, magasztalva ezt.

– *Cid, Horace, Cinna* . . . ezek olyan darabok, a minőket én szeretek nézni.

– Igen, – mond Eliza megvető hangon – igen, de ... Napoleon nem tűrt ellentmondást.

– Herczeggé tettem volna ezt az embert! – monda lelkesülten.

De Eliza nem hagyja magát és élesen vág vissza Napóleonnak, boszankodva, hogy az nincs vele egy véleményen. Végre is Napoleon türelmetlenül kel föl helyéről és ezt mondja nővéreinek:

– Ez már igazán túrhetetlen! Te a karrikaturája vagy Du Maine herczegnőnek!

A szó igen találó volt, lévén e herczegnő a tizen-nyolczadik század egyik legbizarrabb teremtése.

Midőn Napoleon első konzul lesz, nővérei előtt is egész új világ nyílik meg. A mint fivérök lassan-lassan, lépésről-lépésre megszerzi a hatalmat, oly mértékben igyekeznek ők is az ő révén hatalomhoz jutni. Ám Elizánál ez csak hiúságának kielégítésére való, a nélkül, hogy befolyását jó irányban igyekeznék érvényesíteni. Sőt szívtelenségének nem egy jelét adja. íme egy eset a sok közül. Egyszer ebéd van nála, melyen mintegy nyolcz meghívott vesz részt, közöttük Bernard asszony. Ez utóbbinak egy levelet hoznak be, s midőn hirtelen átfutja a sorokat, elalélva hanyatlik hátra székében. Mert a levél arról adott hírt, hogy Bemard urat, férjét elfogták és a Templebe szállították. Mindenki meg van rémülve, csak Baciocchi asszony nem. Végre Bécamier asszony, Bemard leánya, emeli fel szavát:

– Asszonyom! a gondviselés, mely önt a bennünket ért szerencsétlenség tanújává tévé, úgy akarja, hogy megmentőnk legyen. Még ma találkoznom kell az első konzullal; okvetlen beszélnem kell vele és számítok önre, asszonyom, hogy fogadtatásomat kieszközli.

Ám Baciocchi asszony nagy nyugalommal így felelt erre:

– De talán jó lenne előbb Fouchéval beszélni, meg tudandó, hogy miben áll a dolog. Aztán ha minden áron fivéremmel akar beszélni, megmondja nekem és majd meglátjuk, hogy mit tehetünk.

Majd kis szünet után hozzátette:

– Én a színházba megyek; menjen ön Fouchéhoz és aztán jöjjön hozzám beszámolni eljárásának eredményéről.

Récamier asszony hát elmegy Fouché rendőrminiszterhez, a ki e szavakkal fogadja őt:

– A dolog nagyon nehéz. De beszéljen még ma este az első konzullal és eszközölje ki, hogy vád alá ne helyeznék a foglyot. Különben Bemard úr el van veszve.

A fogoly kétségbe esett leánya lélekszakadva rohan vissza Baciocchi asszonyhoz, a ki páholyában ül és épen Lafon színésznek, bizalmasának szemléletébe van elmerülve, Récamier asszonyt, a szenvedő nőt, észre se veszi, mintha már mindenről megfeledkezett volna. Utoljára is a páholyban ülő Bernadotte tábornok, látva a nő nagy szenvedéseit, jó segélyére, mondván:

— Récamier asszony nagyon nyugtalannak látszik; ha megengedi, haza kísérem, aztán megyek és beszélek az első konzullal.

— Igen, igen, – vétó oda Baciocchi asszony, – csak

menjen; bízta csak magát a tábornokra, asszonyom, senki többet nem tehet önnek e pillanatban.

A könyörtelen asszony a legnagyobb gyönyörrel nézte tovább Lafónjának alakítását, bohó megjegyzéseket téve reá s mit sem törődve adott Ígéretével, hogy Bernard érdekében közbenjár.

Bernadotte csakugyan beszélt az első konzullal és kieszközölte a Bernard szabadonbocsátását, Baciocchi asszonynak pedig egy kő esett le a szívéről, hogy nem kellett fivéréhez menni, egy fogoly érdekében kunyorálni.

Nem volt ugyan mindig ily szívtelen befolyása felhasználásában, de csak akkor tett valamit, ha kilátása volt rá, hogy azzal magának új híveket szerez, udvarát így nagyobbítván.

Egyszer könyvvel kezében állít be Napóleonhoz s átadva neki a művet, kéri, hogy olvassa el. Az első konzul egy pillantást vet a könyvre. Chateaubriand «Atalá»-ja volt.

– Ah! már ismét regény! Igazán nincs időm, hogy elolvassam mind a te bohó dolgaidat!

És leteszi a könyvet az íróasztalára.

Erre Baciocchi asszony kéri, hogy törülje ki Chateaubriand-t az emigránsok névsorából.

– Ah, ah! hát ez Chateaubriand úrtól van? – kérdé Napoleon. – Majd elolvasom ... És törülni fogom az emigránsok lajstromából.

És ez meg is történt azonnal.

A császárság kikiáltásával Napóleon nővéreit szerfelett emésztette az a feletti düh, hogy míg nagy ellenségük: Joséphine ezentúl «felség» címmel szólíttatik meg, ők egyelőre kénytelenek megmaradni a korábbi rangjuk-

ban. Csakhamar neki is esnek Napóleonnak, szemrehányásokat téve neki, hogy őket, nem is törődve velük, meghagyja előbbi sorsukban, a mi rájuk nézve vajmi megálázó dolog. Ekkor monda a császár nekik:

– Igazán, olyanok a kívánságaitok, mintha legalább is atyánk urunktól kaptuk volna a koronát.

De azért nem sokára megjelenik a hivatalos lapban egy rendelet, mely a «császári fenség» címet adja nővéreinek. Hanem ez természetesen nem volt még elég a női hiúság és nagyravágyás betöltésére. Alig hogy az első konzulból császár lett, alig hogy fenségeket csinált nővéreiből, ezek már megrohanták, hogy nagyobb konczot adjon nekik. És Baciocchi asszony, most már Baciocchi Eliza hercegnő, volt az első, a ki egy országot kapott. Napoleon 1805 márczms 18-án nagy ünnepélyességgel jelenté ki a szenátusban, hogy az olasz köztársaság felajánlotta neki a koronát s ő ezt elfogadta. Egyben jelenté, hogy Piombinót nővéreinek, Eliza hercegnőnek adományozta és őt mint Piombino örökös hercegnőjét elismerette. A piombinói hercegi címet adta Baciocchinak is.

A hercegnő eleinte el van ragadtatva, hogy ime korona került az ő fejére is; de csakhamar úgy találja, hogy az «nagyon kicsi az ő fejére».

Újra panaszkodni kezd és Napoleon, a ki családja tagjainak mit se tudott megtagadni, újra enged kéréseinek. A luccai hercegség egy küldöttsége jövéen hozzá, kérve, hogy csatolja ezt a hercegséget a nagy francia birodalomhoz, Elizát teszi meg Lucca fejedelemlőjévé. De még ez se elég. 1808-ban a toskánai nagyhercegséget is neki adja.

Eliza luccai uralmát azzal kezdi meg, hogy férjét

olyan hadügyminiszter-félének teszi meg, míg az udvartartás pompáinak ő marad központja. E részben fejedelmői mivoltát egész komolyan veszi s azért a gögös, fenhéjazó modorért, melyet ettől fogva tanúsít, szertartásos komédiáiért és szabadoncz életmódjáért gúnyosan «Lucca Semiramisá»-nak nevezik el. Egész fejedelmi udvara, kamarásai vannak és lóhátról tart szemléket kisdéd hadserege fölött. Egyébiránt pedig azt az életelvet vallja: «Az ember éljen egészen a maga kedvére, kövesse az ízlését szabadon és ezt titkolja el, az embereknek egyáltalán ne kössön az orrukra semmit. »

Napoleon úgyszólván minden kérését teljesítette Elisának, de ez utóbbi épen nem volt hálás nagy fivére ez előzékenységeért. Ez az előzékenység különösen akkor nyilatkozott Napoleon részéről, midőn második házasságára készült s azt hitte, császári hatalma ez által végleg megerősödik. Ekkor vőlegényi hevében a tánczművészetben is minél nagyobb tökéletességre akart szerttenni s nővéreivel naponként tartott táncgyakorlatokat, egész fiatalos hévvel, pajkossággal lejtve velők a termen végig.

Hanem aztán a fényes napok után Elizára is elkövetkeznek a borús, szomorú napok. Akkor, midőn a császárság kezd hanyatlani. Kezdenek betelni a Fouché jövendölései, a ki kegyvesztett lévén Napóleonnál, szintén Florenczben húzta meg magát. A bukás, mondogatja, már csak hetek kérdése lehet, talán csak napoké, vagy épen óráké ...

És Eliza maga is tünedezni látva uralmát, némán hallgatja a fondorkodó férfi beszédeit.

Csak így mehetett annyira ennek vakmerősége, hogy egyszer e szavakat monda a herczegnőnek:

Napoleon táncztanulása.

Rossi L. rajza

– Asszonyom! csak egy mód van, melylyel megmenthetjük magunkat: megölni a császárt azonnal!

De Fouché tudta, hogy most nem a testvér, hanem csak a nagyravágyó nő áll előtte, a ki nem lázad fel szavaira. Az asszony, igen, az ébred benne fel még az elkomoruló napokban. Egy anyjához intézett levelében csak a felett panaszkodik, hogy nem lehet jelen a párisi bálokon.

Csakhamar azonban megváltozik, átlátván a vigasztalan jelent, reménytelen jövőt. Fouché azt tanácsolja neki, hogy vonuljon vissza Livornóba. Ebbe bele kell egyeznie. Nagyon nehéz szívvel hagyja el fővárosát: Florenczet, azt a szép várost, a hol oly édes dolog volt uralkodni. Eszeveszetten futkossa át a Pitti-palota csarnokait, s midőn látja, hogy az ott összehalmozott drágaságoknak, a fénynek, mely onnan feléje árad, örök búcsút kell mondania, kétségbeesve kiáltozza:

– Mindezt el kell hagyni!

Népének gúnyja közt, kedvenceitől is elhagyatva megy Luccába. Mielőtt Florenczből távozott volna, férjének azt a rendeletet adta, hogy vonja össze a hadsereget Florenczbe és mentse meg, a mi megmenthető.

A jó Baciocchi, a ki neje minden parancsának engedett, sőt minden hűtelenségét észre sem látszott venni, most is vakon követi a parancsot. Bezárkózott Florencz czitadellájába és várta a pillanatot, midőn megadhatja magát. Ez csakhamar be is következett. Akkor aztán ő is elhagyhatta Florenczet, bő tápanyagot adva a felette élczelődő nép gúnyos hajlamának. Mert midőn nejének volt székvárosát elhagyta, bizony gúnyos szójátékoknál egyebet nem hallhatott széltében az utczai suhanczok ajkáról.

Az egykori florenczi nagyhercegnő aztán csakhamar leszáll az egészen kis személyiségek sorába. Sok hányattatás után az osztrákok elfogják Bolognában és mint hadi foglyot Brünnebe viszik. Neki magának kell összezsomagnolnia az osztrák katonák előtt, a kik nem mozdulnak szobájából. Vége a fejedelmi méltóságnak. A komédia be van fejezve. Rómába akar menni, miután egyáltalán nincs szándékában Napóleont Elba szigetére kísérni. De Rómába se mehetett, Brünnebe internálták az egykori toskánai nagyhercegnőt. Később, 1815-ben Mária Lujzához fordult, hogy eszközölné ki neki Ferencz császárnál a Franciaországba való visszatérést. Ez a kérése is válasz nélkül maradt.

Kiváló személyiségek a szerencse forgandósága szerint változtatgatják még a nevüket is. József, a volt király, így lesz Survilliers gróffá; Jeromos Montfort gróffá; a hollandi király Saint-Leu gróffá. Így változtatja meg az egykori nápolyi királyné is nevét Lipona grófnőre, míg Eliza a Campignano grófnő nevet veszi föl. Campignano grófnő aztán, mindezen sok megpróbáltatás és megalázás után, melynek a sors kitevé, magába száll és jóindulatot igyekszik mutatni fivére, Napoleon iránt annak nagy balsorsában. 1814-ben levelet ír neki Bolognából, a hol tartózkodott egy idő óta, tudatva vele, hogy el akar menni hozzá Szent-Ilona szigetére. De ez a jó szándéka se mehetett teljesezésbe. Az utóbbi évek eseményei aláásták különben erős egészségét. 1820 augusztus 7-én meghalt negyvenkét éves korában, a Vincentini-villában, Trieszt mellett, a hová visszavonult.

Napoleon nővérei közt Eliza volt az, a ki a legkevesbbé rendelkezett oly tulajdonokkal, melyeknél fogva

bármely irányban a kiválóság magaslatára emelkedhetett volna. Eletének aranynapjai toskánai uralmának idejére esnek, de ennek csakhamar véget vet az idők kedvezőtlen fordulta.

Hogy az utókor nem valami nagy elismeréssel emlékezik róla, abban szabados természetén kívül jó része van férjének, ennek a «jó Baciocchi»-nak is, a ki nemcsak minden kicsapongásai előtt szemet hunyt, de nem átalotta még azt sem, hogy Napoleon bukásával ép a nagy férfiú legádázabb ellenfelei révén igyekezzék magának új pozíciót biztosítani.

BORGHESE PAULINA.

A nagy Caesar nővérei közül úgy testi báj, mint szellemesség dolgában Paulina áll első helyen. Az ő gyermekévei se mutatnak semmi nevezetesebb mozzanatot. Serdülő lány korában neki is megvan a maga szerelmi regénye, Junotval, Napoleon e fiatal tisztjével, a kit Marseilleben ismert meg. Junot Napóleonnak is nyilatkozik érzelmeiről.

– Paulette (így hívta nővérét becézőleg) nem gazdag és ennélfogva, hogy ő is beleegyezessen a házasságba, meg kell mutatnod, hogy meg tudtok élni, nehogy gyermekeitek nyomorba kerüljenek.

Junot, a ki már írt atyjának házassági szándékáról, épen előtte való napon kapott választ kérdésére. Az atya azt írja, hogy e pillanatban semmit sem adhat atyai áldásán kívül, de halála esetére mintegy húszezer frankra számíthat. Junot, e levéllel zsebében, ismét beállít Napóleonhoz:

– Láthatja, tábornok, hogy gazdag leszek, mert katonai fizetésem és jövömön kívül vagy ezerkétszáz livre évjáradékom lesz. Kérem, tábornokom, írjon anyjának; mondja meg neki, hogy szeretem a leányát és hogy atyám is írni fog neki e tárgyban.

Napoleon figyelmesen meghallgatja a szerelmes fiatal

tisztet, aztán, nem akarva kereken elutasítani, így szól hozzá:

– Nem írhatok anyámnak ebben a dologban, mert igaz ugyan, hogy lesz valamid, de most nincs semmi. Paulinának sincs ennél többje. Hát adjuk össze a két semmit, az eredmény ismét csak semmi. Nem házasodhatsz most még. Várjunk. Talán nekünk is jobb napjaink lesznek még, barátom. Igen, lesznek, majd ha a föld egy másik részében fogom azokat keresni.

Napoleon ez utóbbi szavai ama tervére vonatkoztak, hogy ez időben komolyan foglalkozott azzal: Törökország szolgálatába áll, ott érvényesítvén tehetségeit. Hanem Junot se lankadt.

– De nézze, tábornokom, ott vannak Pál és Virginia; elébe helyezték a boldogságot a vagonnak, s mi történt?

Bonaparte azonban mit se akart a dologról többé hallani.

A mint Napoleon egyik titkára, Mounier, előadja egyik iratában, a Paulina és Leclerc közti házasság eredete ez volt: Bonaparte tábornok milánói dolgozó-szobájában volt elfoglalva. Leclerc, a ki törzskari tiszt volt, midőn a tábornok egészen elmerült munkájába, egy kedvező pillanatban nagyon is merész módon adott kifejezést az ott ácsorgó Paulina iránti forró érzelmeinek. A tábornok ép e pillanatban tekint fel, meglátja, a mint Leclerc megcsókolta Paulinát. A házasság erre csakhamar végbement.

Leclercné asszony, mint egyik kortársa megjegyzi: kora szép női csapatának lelegején állott. Szépsége minden képzelmet meghaladott. Mikor mint az időközben tábornokká lett Leclerc neje tér vissza Parisba, akkor

Borghèse Pauline.

Prudhon Péter festménye

már kissé meghervadt szépségével is mindenkit elragad. E mellett az öltözködés művészetében is utolérhetetlen. Alig kell mondani, hogy végtelen hiúságával s önelteltségével nem egy zenebonának szerzője a társaság asszonyai között, melyeket rendszerint a Napóleon döntő szava csitít el.

Brumaire 18-ikának elérkeztével a család minden tagja remegett Napóleonért, csak Paulina nem vetközte le rendes bohó, különcz természetét. A válságos idő nem akadályozta őt abban sem, hogy színházba menjen. Az egész közönséget feszült várakozás tartja izgalomban a Saint-Clouban történők miatt. Egyszerre csak a színészek félbehagyják az előadást és egyikök, a ki a főszerepet játszotta, a közönség felé kilépve, jelt ad kezével, hogy beszélni akar, meghajtja magát és a mély csendben erős hangon így szól:

– Polgártársak! Bonaparte tábornokot majdnem meggyilkolták a haza árulói Saint-Clouban ...

Még be se végezte e szavakat, midőn egy kétségbeesett, éles kiáltás szelte át a levegőt. Mindenki ama páholy felé fordult, honnan e fájdalmas kiáltás hallatszott. Leclerc né asszony volt ott, a ki ily drámai módon adott kifejezést érzelmeinek. Anyja csak nagynehezen képes vele megértetni, hogy fivérét nem gyilkolták meg. Csak ekkor hagyta abba sikoltozásait. De a mikor otthon új megnyugtató híreket vesznek, újra visszatér öröme, mintha mi sem történt volna.

Napóleon előtt nem volt titok Paulina nővéreinek nem valami példás élete, főleg Leclerc tábornoknak 1802-ben bekövetkezett halála után. A dolog nem tetszett Napóleonnak. Mit tegyen vele? Kolostorba küldje vagy újból

férjhez adja? Paulina ez időben csakugyan szeszélyes vonzódást mutatott a nem rég Rómából Parisba jött Borghése Kamill herceg iránt. Valószínű azonban, hogy a herceg két milliányi évjáradéka hatalmasabb szószólója volt ez egyesülésnek, mint a szerelem. Az első konzul nesztét vette Paulina új lángjának és azon volt, hogy őket mielőbb összeházasítsa. Borghése Kamill herceg a francia hadsereg soraiban küzdötte végig az első olaszországi hadjáratot. Daczára annak, hogy Eóma egyik leg-híresebb és leggazdagabb családjához tartozott, a mely rokonságban volt V. Pál pápával: mégis egyike volt az elsőnek Olaszországban, a kik a francia forradalom zászlai alá sorakoztak. A herceg különben csinos férfi volt, csak járása nem volt valami daliás. Paulina nem volt ellene a házasságnak, a Bonaparte család is jó szemmel nézte. A Faubourg-Saint-Germain előkelő, nagyúri világa azonban már nem így vette a dolgot és a császárság felállításakor, ép annyi féltékenységgel, mint gúnynyal mondogatták:

– Hát legalább lesz egy valóságos hercegné a Bonaparte családban.

Az első konzul nem sietett nagyon a válaszadással, midőn bejelentették neki Paulina és Borghése Kamill herceg tervbe vett egyesülését. Talán nem akarta mutatni, hogy nagyon kapnak az ajánlaton. Később aztán megjött a kedvező válasz és midőn Paulina testvérének kezét oda ígérte Borghése Kamill hercegnek, így szólt:

– Herceg, Paulina nővérem úgy látszik, arra volt hivatva, hogy egy római neje legyen, mert tetőtől-talpig római nő.

Paulinát túlradó öröm fogta el arra a gondolatra,

hogy íme most hercegnővé lesz. Tudta, hogy Borghèse Kamill hercegnek két milliányi évjáradéka van, olyan szobor- és képgyűjteménye, mely egyike a legelsőeknek egész Európában; ezenfelül olyan gyémánt-gyűjteménye, melynek csak gondolatára is örömben repesett a szíve kaczér menyasszonyának. A házasság aztán Mortefontaineben történt meg, Bonaparte József e nagyszerű birtokán.

A mi e házasságban legnagyobb gyönyörűséget adott Paulinának, ez az volt, hogy most mint hercegnő pompázhat Beauharnais Joséphine előtt, a ki iránt olthatlan ellenszenvet érezett rég időtől fogva. Nem is soká késett neki új fényes helyzetében bemutatni magát. Hatlovas díszkocsin megy a saint-cloudi udvarba és mikor bejelentik: «Borghèse berezeg úr és Borghèse hercegeasszony ő kegyelmességeik! » – szíve csordultig van a gyönyörűségtől. A vendégekkel telt terem csodáló moraja fogadja, ez kíséri a rövid látogatás alatt. A látogatás befejeztével a két nő szívélyesen öleli meg egymást, mintha nem lenne bensejökben semmi ellenszenv egymás iránt.

Hogy mennyire becsüli herceg urát már ez időben, kitűnik a következő jelenetből. A mint Parisba visszatérőben voltak, Borghèse hercegnő kocsijába hívta a fiatal Junotné asszonyt, régi barátnőjét, a ki ott talált a Bonaparte asszony szalonjában. Junotné asszony egy ideig nem akarja a kegyet elfogadni.

– Nem akarom zavarni, – monda, – magányotokat a herceggel; hisz most élitek javában a mézes heteket is . . .

Paulina arca boszússá válik s így felel:

– Mezes heteket, ezzel a bambával! Ugyan hagyd el!

Valóban a herceg épen nem volt megfelelő férj e végtelen különczködő és szenvedélyes természetű nőnek.

Nem sokára az esküvő után Eómába utazott az új pár, a híres Borghèse-palotába, melyet zongora-formája miatt «piano Borghèse»-nek neveznek. V. Pál pápa emléke, ki e palotát is építteté, nem volt képes a legkisebb komolyságot is hozni a híres palota új lakójának üres lelkébe, a kinek a hitvesi hűségről és asszonyi becsületről egész sajtászerű fogalmai voltak. A herceg egy darabig sokat elnézett neki, de aztán mind nagyobb lesz az ür kettejük között.

Ama nagy ellenségeskedés, mely Paulina és Joséphine közt már régi keletű volt, akkor éri el tetőpontját, midőn Napóleonnak császárrá proklamálásánál az egész Bonaparte család Parisba özönlik, hogy kivegye részét a nagy ünnepélyekből, hogy megfelelő keretet képezzen a nagy Caesar személyéhez. Joséphine, a kiről különben a kortársak azt jegyzik meg, hogy «úgy hazudott, a mint csak akart», régóta irigy, féltő szemekkel nézte Napóleon testvéri szeretetét, bizalmosságát Paulina iránt, a minnek pedig igen természetes oka volt, lévén ez a legszemlésebb valamennyi nővérei között, e mellett oly szeretetreméltó, vidám modorú a nagy fivérel szemben, hogy képes volt legkomorabb perczeit is felderíteni. Joséphine nem birt magával a testvéries jó viszony láttára, mindenkitől elszigetelni akarván férjét, csak hogy magának annál biztosabban megtarthassa. Dühének, elkeseredésének e felett egész nyilvánosan is kifejezést adott. Így egy alkalommal, 1806. év telének egy vasárnapján, magából egészen kikelve állít be Volneyhez, a tudóshoz, szemei ki vannak sírva.

– Ah! barátom, – mond, – mily szerencsétlen vagyok!

És újra zokogásban tör ki.

– Csendesüljön, asszonyom, – szól Volney, – csendesüljön, hisz a császár szereti önt, jól tudhatja ezt. Csalódik, ha az ellenkezőt hiszi.

És midőn a császárné tovább folytatja a zokogást:

– Még ha nem így volna is, biztos lehet benne, hogy csak órákra, napokra terjedő szeszélyről van szó nála.

E szavakra aztán a császárné végleg elkeseredve emelkedik fel helyéről:

– Hallgasson! A császár nyomorult ember, én tudom!

És mintegy megkönnyebbülve e kitörése által, megnyugodtan hagyja ott Volneyt.

Miután Elizát piombinói hercegnővé tette Napoleon, természetes, hogy Paulina se maradhatott hátra a koronát kérő testvérek között. A császár utóvégre is enged kérésének. 1806 márczius 30-án Cambacéres egész sereg dekretumot olvas fel a szenátusban a császári család tagjaira vonatkozólag. Ezek közt van a Borghèse Paulina kinevezése Guastalla hercegnőjévé. Paulina örömmámorban úszik, megtudva, hogy uralkodó hercegnő lett.

— Mi az a Guastalla? – kérdi meglehetősen tudatlanságra vallva. – Úgy-e az egy nagy város? és nekem ott szép palotám lesz, alattvalóim, szép hadseregem ...

— Guastalla egy mezőváros, egy falu, – felel Napóleon kedvetlenül. – Ott van Parmában és Piacenzában.

— Egy mezőváros? – kiált fel a szeszélyes hercegnő. – Nem hittem volna, hisz olyan szép neve van. De hát mi az ördögöt csinálok én abban a mezővárosban?

— Csinálj vele azt, a mit akarsz . . .

— Hogyan? a mit akarok? Te Annunciatát bergi és clèvesi hercegnővé nevezted ki és országokat, igen, valóságos országokat adtál neki, miniszterekkel, hadsereggel... És én nekem, a ki idősebb vagyok nála, nekem csak egy nyomorult mezővárost tudsz adni, a miben tán pár disznó szaladgál az utczákon . . . Köszönöm szépen!

És zokogni kezdett.

Mikor pedig a császár türelmetlenül ott akarja hagyni, e szavakkal áll elébe:

— Igen, kedves fivérem, tudd meg, hogy kiszedem a szemeidet, ha nem adsz nekem egy valóságos országot, melyben uralkodjam; de egy kissé nagyobb legyen ám, mint egy zsebkendő és ne négy lábú alattvalókkal! Magamért, meg a férjemért is meg kell ezt tenned . . .

— Hisz a férjed bamba!

— Senki jobban nem tudja ezt nálam, de hát azért lehet egy országot kormányozni!

A császár később aztán mégis engedett most oly boldogalanná lett testvére könyeinek.

Kamill herceg csak akkor érezte jól magát, midőn Napóleontól fontosabb hadi megbízatásokat nyerve, távol lehetett asszonyától, a ki főleg a művészek iránt érzett nagy rokonszenvet.

Egy este, midőn épen fivére: Lajos, a hollandi király, volt nála, kéri Blangini énekest, ki különben meghitt barátja volt, hogy énekeljen valamit. De ez, meg lóvén erősen hülve, vonakodik.

— Hol az ördögbe tudott ilyen nagy náthát szezezni? – kérni a hollandi király.

Borghèse Kamill herceg.

Gérard Ferencznek a verftaillesi múzeumban levő festménye után

— Felség, tegnap hűtöttem meg magamat a nagy sárban taposván az utcákat.

— Paulina hercegnő, – mond a király testvéréhez fordulva, – ön gyalog engedi járni zeneigazgatóját? Ez nem jól van így. Adjon neki kocsit és lovakat. Ígérje meg Blangininek, hogy már holnap megkapja azt, a mit most ime kérek számára.

— Megígérem, – felelte Paulina és másnap az énekes megkapta a hintót, két lóval és a szükséges összeggel ezeknek és egy kocsisnak a tartásához.

A Nizzában folytatott zajos élet után a hercegnő kedvetlenül bár, mégis kénytelen férjét követni, a kit a császár az Alpokon túli départe mentők főkormányzójává nevezett ki Turinba. Napoleon erőszakosságának kiváló jelét adá ez alkalommal is a Kamill hercz éggel való bánásmódjában.

– Igaz, Kamill, – monda neki egy reggel, – megveszem a szoborgyűjteményedet.

A herczeg azt felelé, hogy a gyűjtemény nem eladó, hogy azok családi vagyont képeznek, melylyel neki nincs joga rendelkezni. De minden ellenvetése hiábavaló.

– Nem azt kérdeztem tőled, hogy el akarod-e adni vagy se a szoborgyűjteményedet, – viszonzá Napoleon. – Azt mondtam, hogy megveszem; hát mondd meg az árát.

– Felség, atyámnak egy angol társulat huszonöt milliót ajánlott s ő visszautasította.

– Huszonöt millió? Ez sok. Hanem adok neked tizenyolcz milliót.

A herczeg nem tehetett mást, mint engedni zsarnoki sógorának, a ki különben a tizenyolcz milliót sem fizette ki.

A turini élet nem valami nagyon lévén ingyére a hercegnőnek, csakhamar visszakerül Parisba. A császár azonban már nagyon megelegelte a hercegnő dévaj életmódját és ünnepélyes fogadalmat tétetett vele, hogy ezentúl illendően viseli magát. A hercegnő mindent megfogadott, hanem azért nem igen változtatott magatartásán.

Erre az időre esik a hírneves szobrász: Canova általi mintázása is. Mondják, hogy a nagy művészt eleinte zavar fogta el e művészi munkája alatt.

— Ugyan mi lelte? – kérdi tőle a hercegnő a maga szokott, fesztelen módján.

— Félek, hogy szerelmes leszek a szoborba, melyet készítek, – szól a művész.

– Menjen, maga hízlelő! – veti oda Paulina.

Némelyek szerint Canova kissé hízlelget is a hercegnőnek e szobor elkészítésénél, lábainak formája nem állván arányban arcza szépségével. De más oldalról megczáfolják ezt, mert Bárral gróf ritkaság-gyűjteményében látható volt egy üvegszekrényben egy cipő, melyet Borghèse hercegnő viselt, a Danon úr gyűjteményében pedig kezének gipszlenyomata. S ezek azt bizonyítják, hogy a szép Paulina kezei és lábai csak oly tökéletes formájúak voltak, mint arcza.

Párisi tartózkodása alatt a hercegnő minden áron arra törekedett, hogy fivére kedvében járjon. Nagy házat tartott, szakítva egy idő óta szokássá vált takarékoságával. Többek közt feljegyzik róla, hogy midőn római tartózkodása alatt a luccai fürdőt használta, szalonjában a kandallón álló gyertyákat mindig eloltotta, midőn látogatói távoztak és ha a kapunál kocsirobaj hallatszott,

gyorsan újra felgyújtották a gyertyákat. Így ment ez sokszor egy estén.

– Legalább nem vetik szememre, hogy rendetlen vagyok! – monda a hercegnő.

És egész közmondásszerűvé vált abban az időben: « takarékoskodni a gyertyákkal ». Hanem azért a nagy költségek egyébben megmaradtak. A miben különben Paulina hercegnő nem állt már akkor se egyedül.

Napóleonnak csakhamar fülébe ment, hogy a Paulina fogadkozása csak üres Ígéret volt, a komolyság minden legkisebb jele nélkül.

– Signora Letitia, az ördögbe is! – szólt a császár anyjának beszéljen a leányaival. Nem szeretem látni, hogy kompromittálják magukat!

Egyes kegyeltekkel, ha tudomására jött a dolog, nagyon kegyetlenül bánt el. Egyszer Canonville kapitány, Paulina hercegnő kedvence, elbeszéli a hercegnőnek, hogy új huszár-egyenruhát csináltat magának. Paulina felkiált:

– Szegélyeztessük a mentét azzal a nyusztprémmel, melyet Sándor czár küldött ajándékba a császárnak. Igen, ez nagyszerű gondolat!

Canonville eleinte szabadkozik, de végre is beleegyezik. Levágják a mesés drágaságú prémet és elküldik a szabóhoz, hogy azzal szegélyezze a huszármentét.

Pár nap múlva a császár nagy szemlét tart a Tuile-riák udvarán. Canonville kapitány új egyenruhájában feszít, melyen Sándor czár nyusztprémje díszlik, gombjai pedig mind gyémántokkal vannak kirakva. Gyönyörű angol paripán ül. De a gonosz paripa egyszer csak makrancoskodni kezd, tánczol, ugrál, mind jobban közeledve

a császárhoz. Utóvégre is a kapitány lova hevesen oda dörgölődzik a Napóleon paripájához.

– Ki ez a tisz? – kérdi a császár dühösen.

Míg Berthier megmondja annak a nevét, a császár éles szemei megismerik a drága prémet, melyet ő ajándékozott Paulinának, melyhez hasonló nem lehetett Parisban. Megismeri a gyémántgombokat is, melyeket szintén ő adott ajándékba Paulinának Olaszországban. Ez nem csendesíti le haragját. A szemle után félrehívja Neufchâtel herceget.

– Mit csinál ez a sok fiatal ember itt ön körül? miért nem forognak inkább a háború iskolájában? mit jelent ez a tétlenség, midőn az ágyú szól mindenütt? Ilyen ön, Berthier, mindent nekem kell megmondani.. .

A megszólított hamarjában felelni is alig tud. «E fiatal tisztnek Spanyolországba vagy máshová kellett volna csakugyan mennie s ha nem ment, nem az én, vagy ő kedvéért történt. Csak Paulina hercegnőnek akartam vele szolgálatot tenni, a ki mindig kért, hogy e tisztet tartsam itt.») –Ezt kellett volna a császárnak mondania, ha őszinte akar lenni. De e helyett hallgatott.

– Nos hát, – mond a császár, – Canonville még ma este el fog utazni Portugálba. Sürgős üzeneteket kell Essling hercegnek megvinni, ő fogja elvinni ez üzeneteket.

Stendhal nem hiába mondta, hogy: «sokkal jobb lett volna Napóleonra nézve, ha nincs családja». Igaza volt neki. Mert nővérei, főleg a Paulina viseletének folytonos botránya nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nagy tömeg vonzalma megcsappant Napoleon iránt. A nép nem veszi be ama gyöngeségeket, melyek felett a «társaság» emberei csak mosolyogni tudnak.

Elkövetkezik az 1814-dik év, a császárság nagy épülete összeomlik. Paulina Hyèresben van, midőn meghozzák a válság hírért. Eleinte nem tud annak hitelt adni. De később így kiált fel:

– Ha a császárságnak vége van, akkor vége van fivéremnek is!

És nem képes elhinni, hogy Napoleon él, csak ott hagyta császári méltóságát.

– Hogyan lehetséges az? – kiált fel hitetlenül, nem tudva megérteni, hogy Napoleon túlélhette ez iszonyú vereséget.

Gúnykiáltások közt szállt le Napoleon kocsijából a szegény Paulina hercegnő lakása előtt, a ki belebetegedett a lesújtó hír hallásába.

– Hol van a hercegnő? – kérdi Napoleon az eléje sitető Montbretontól.

A hercegnő kamarása meg se ismeri a bukott császárt, a ki osztrák egyenruhába öltözködött, hogy meneküljön az ellene felingerelt tömeg dühe elől.

– A nyomorultak meg akartak gyilkolni, – monda a császár, – ezt az álruhát kellett magamra ölteni, hogy kiszabaduljak körmeik közül.

A kamarás erre bevezeti őt Paulina szobájába. A hercegnő, megismerve fivére hangját, karjait tárja eléje, de a mint az osztrák egyenruhában megpillantja, karjai lehanyaglanak. Mária Lujza miatt volt-e ez, kit soha sem szeretett, kit az «osztrák nő»-nek nevezett mindig, azon a néven, melyet a nép Mária Antóniának adott a forradalom kezdetén? Vagy az volt-e az oka, hogy Ausztria belépett a Franciaország elleni szövetségbe és mint francia honleány fellázadt ama gondolat ellen, hogy

fivérét, a császárt, a rivolii, wagrami és austerlitz győzöt az ellenség egyenruhájában lássa? Vagy csak szeszélv volt az egész? Elég az hozzá, hogy a herczegnő egyszerre elhidegültlen így szól:

– Ebben a ruhában nem tudlak megölelni... Oh! Napoleon, mit tettél?

A császárnak egy szomszédos szobába kellett vonulni, átöltöznie gárdája egyenruhájába. Így jelen meg újra Paulina előtt, a ki most már zokogva öleli meg.

Paulina elbai magányába is elkíséri a bukott császár. Ő nem osztja Eliza nővére önző gondolkodását. Igazi barátja a bukott nagy embernek, a ki igyekszik keserősége napjait enyhíteni. És bármily bohó, könnyűvérű asszony volt is, azt el kell ismerni róla az utókor-nak, hogy fivére iránt hálás, szerető nővérnék mutatta magát a bukás e nehéz napjaiban. Mikor Napoleon elhagyja Elbát, rendelkezésére bocsátja vagyonának egy részét és gyémántjait. Igaz, hogy ezzel csak kötelességét teljesíti, de mégis jó szívről tett tanúbizonyságot, a mit nem tettek meg többi nővérei. Napoleon elfogadta ez áldozatot tőle. E gyémántok aztán a Waterlooi csatavesztés után az angolok birtokába jutottak és nem sokára London népe elégíthet ki kíváncsiságát azok szemléletében.

A szép álmoknak vége. Beköszöntöttek a gyász napjai. Borghèse herczeg Florenczbe vonul vissza. Paulina egészsége is mindjobban megrendül és ezért nem viheti keresztül ama tervét, hogy Szent-Ilonára menjen fivéréhez. Ezt az angolok különben se engedték volna meg neki. De még most is folytonos részvétellel kíséri a nagy száműzött sorsát és eladja minden értékes holmiját, hogy Napóleon-nak segítségére lehessen. Mindenét, a mivel csak bírt,

rendelkezésére bocsátja. És midőn 1821 júliusában Busnavita abbé, Szent-Ilona szigetéről visszatérve, hírt hoz a nagy ember betegeskedéséről, Paulina az, a ki az egész család nevében levelet ír Liverpool lordnak, kérve őt, hogy más éghajlatú helyre szállítsák Napóleont. De mindez már későn volt. Nem sokára megérkezik a Hiób-hír. Antommarchi orvost, a ki Napóleont kezelte, midőn a nagy férfi utolsó kívánságához képest, megjelen Mária Lujzánál, ez a színházban fogadja. Teljesen elfelejtette már ekkor, hogy valaha Napoleon férje volt. Lajos, a hollandi király, nem is bocsátja őt maga elé. Csak Paulina az, a ki, bár maga is beteg, ezer kérdést intéz hozzá, sietvén őt elfogadni s elmondatnia magának a szent-ilonai száműzött hosszú haldoklásának minden legkisebb részletét. Szívbeli jóságát nem lehet hát megtagadni és ebben többi testvéreit dicséretesen múlta fölül.

Lassú haldoklással halad ettől fogva aztán ő is az elmúlás felé. Napról-napra rosszabbul lesz, míg aztán 1825 június 9-én Florenczben, a hová utóbb visszavonult, elköltözik ő is az élők sorából. Mikor érezte, hogy «Isten órája» közeledik, tükröt hozatott elő és mint Néró haldokolva azt monda:

– Mily művészt veszt el bennem a világ!

Még egyszer utoljára megnézte abban magát s azt mondta, hogy nyugodtan halhat meg, mert még mindig szép! Ez a gondolat volt utolsó vigasztalása s – mint följegyezték– «mosolylyal ajkain és kezében a tükörrel» hunyta be örök álomra szemeit.

MURAT KAROLINA.

Bonaparte Karolinát is a valódi tehetségek hiánya akadályozta abban, hogy az igazi «nagy» asszonyok közé számítsa kora. Mert ha hatalomvágyával arányos lett volna egyéb tehetsége is, bizonyára a nagy asszonyok közé kerül. Abban ő is megegyez testvéreivel, hogy a hitvesi kötelesegekről fogalma is alig van. De felülmúlja őket a nagy fivére iránti hálátlanságban. Szomorú elsőbbség! melylyel bizony az utókor Ítélete előtt nincs mit dicsekednie. Miként nővérei, ő is, sorsa fényesre fordultával az uralkodónőt akarja játszani. E nőben a szertelen dicsvágy volt a túlnyomó érzelem, melyet csak akkor elégíthetett volna ki teljesen, ha Franciaország trónján ő váltja fel Napóleont.

Bonaparte Mária Annunciata 1782-ben született Ajaccióban. Egészen gyermek volt tehát még, midőn száműzött családja 1793-ban Marseillebe ment. A mennyire zsenge kora megengedte, segítségére volt anyjának és nővéreinek szerény háztartásuk ellátásában. A gyermekek neveléséről szó se lehet a szerény viszonyok között. Signora Leticiának különben se lett volna erre valami nagy tehetsége, a mint leányainak élete ezt eléggé igazolja. Csak Napóleonnak vendemaire 13-iki győzelme ragadja ki a családot a

nyomorúság napjaiból, őt magát is egyszerre ismertté tevén.

Midőn signora Letícia Parisba jött, Annunciata leányát is magával hozta ide. Bonaparte tábornok is úgy találta, hogy ideje van a nővére neveltetésével foglalkozni. S miután a Bonaparte család időközben a magas állásúak közé emelkedett, a leány neveltetését csak megfelelő előkelő kezekbe lehetett letenni. Így hát Campan asszonyhoz küldték őt, a kinek igen felkapott, előkelő nevelőintézete volt. Campan asszony Mária Antónia királynőnek volt társalkodónője, a régi Franciaország előkelő, finom modorának tehát leghivatottabb tanítója volt. Nem csoda, ha a legelőkelőbb családok küldték leányaikat gondozása alá.

Alig hogy Bonaparte tábornok megcsinálta Saint-Cloudban a brumaire 19-iki államcsínyt, Murát tábornok Annunciata nővérenek kérője gyanánt jelentkezik. Napoleon eleinte nagyon tartózkodón fogadja őt, majd családi tanácsot hí egybe. Ugyanebben az időben Lannes tábornok is megkéri a Karolina kezét.

– Mindent egybevetve, – szól Napoleon a családi tanácskozás után, – Murát jó volna nővéremnek. Aztán legalább nem mondják azt, hogy büszke vagyok és nagy összeköttetéseket keresek. Ha nővéremet egy nemes emberhez adnám, a jakobinusok mind fellázadnának.

Murát egyike volt a hadsereg legszebb tisztjeinek. Magas termetű, igen formás, büszke magatartású, a mi nagyon tetszett az asszonyoknak. E mellett jó gyerek volt, szívélyes és e tulajdonaival ismét a férfiakat nyerte meg magának. Csakhogy nem valami előkelő szülőktől származott. Egy fogadósnak volt a fia Lot départementból. Mikor

Murat.

Gérard festményt

egybekelésük megtörtént, Murát harminczhárom éves volt, Karolina pedig tizenennyolcz. A korbeli különbség köztük tehát kissé nagy volt. A házasság 1800 január 20-án ment végbe Bonaparte József birtokán, Mortefontaineben.

Rövid idővel egybekelésük után Murát tábornok a marenói harczterre indult. Az első konzullal tért vissza Parisba, de csakhamar megint Olaszországba kellett mennie. Ez idő alatt felesége Parisban maradt. Az első konzul, a kinek most már sokkal jobban ment dolga, mint a Karolin házassága idejében, a szép neuillyi birtokot ajándékozta neki. Ez Murát asszonynak rendkívül nagy örömet okozott és előszeretettel tölte ott az év egy részét mindig. Egyszer a fiatal Junotné is elhozta ide magával. Ez időben még igen egyszerű, jóindulatú asszony ez a Murát generálisné, a kinek talán egyedüli hibája, hogy már is nagyban kérkedik fivére nevével és minden módon kihasználja azt. A mint a gyönyörű neuillyi parkot nézegetik, így szól:

– Az első konzul valóban meg sem hálálható jót tett velünk, midőn ezt a birtokot nekünk ajándékozta. Mi nem vagyunk gazdagok és ha fivérem nem bútorozta volna be a palotát nekünk, nem tudnánk itt lenni.

Nívose hónap 3-án (1800) Muratné asszony ott ebédel az első konzulnál. Úgy volt megállapítva, hogy ebéd után a Théâtre-Françaisba mennek, hol az opera személyzete Haydn híres Oratóriumát játszotta. A míg Bonaparte felszállt kocsijába, Rapp nevű szárnysegéde megjegyezte Bonaparte asszonynak, hogy nyakba való kendője nincs kellőleg igazítva. Ez utóbbi kéri a szárnysegédet, hogy hozza a kendőt rendbe. Ez idő alatt Muratné asszony, a ki már nagyon sietett, azt mondja:

– Siess, nővérem, Bonaparte elmegy.

Felszállnak a kocsiba. Alig foglalnak helyet, midőn a pokolgép felrobban a két kocsi között. A szárnysegéd, a ki Bonaparte asszony kocsijában ült, azonnal kiugrik és a színházba rohan, hogy az első konzul felől kérdezősködjék. Ez alatt a Bonaparte asszony kocsija is odaér a színházhoz. Ez utóbbi nagyon meg van rettenve, nem bír magával. Csak Muratné asszony nem mutat semmi felindulást. E hidegvérűség valóban ritka az asszonyoknál és csak sajnálni lehet, hogy a ki ennyire tudott magával parancsolni e válságos pillanatokban, nem tudott határt szabni uralomvágyának és egyéb szenvedélyeinek.

Mikor a «nagy nap» elérkezett, Cambacères az egész szenátus élén Saint-Cloudba jött és a nép nevében az első konzult a francziák császárává proklamálta. Napoleon fivéreit is: Józsefet és Lajost ezentúl a hercegi cím illeti meg, feleségüket pedig a hercegnői. A császár testvérei nem voltak e rangemelésbe belefoglalva. Ezért nagy is volt köztük az elégedetlenség. Nem is titkolták azt. Főleg Muratné nem birt magával és a proklamáció napján adott díszebéden, midőn Lajos feleségét a hercegnői címmel hallá illetetni, annyira elkeseredett, hogy zokogásba tört ki. Hogy nagy zavarát eltitkolja, minduntalan vizes poharához nyúlt, nagyokat hajtva fel abból, csak-hogy tegyen valamit, de azért könnyeit nem volt képes elfojtani. «Kézzemről – írja Bémusat asszony – nagyon meg voltam lépetve, sőt mondhatom, visszataszítólag érintett az, látni a fiatal és csinos alakot ily közönséges indulatok közt vonaglani. Murát asszony ez időben huszonkét-huszonhárom éves lehetett; ragyogó fehér arca, szép szőke haja, virágai, rózsaszín ruhája, mind ifjúságot, gyermeket-

séget adott alakjának, melylyel kirivó ellentétet képezett az a szenvedélyesség. Az ember nem tudta őt szánni könnyei miatt és úgy hiszem, mindenkit nagyon kellemtlenül érintettek azok.»

Másnap igen heves jelenet játszódott le Napoleon és Muratné között. A szenvedélyes hangok jól hallhatók voltak a távolabbi szobákban is. Muratné zokogásban tört ki ismét, szemrehányásokkal illette fivérét; és azt kérde tőle, hogy vájjon mi okból bünteti nővéreit mellőzéssel, megalázással, a homályban hagyva őket, míg másokat, idegeneket mindenféle kitüntetésekkel halmoz el. A császár nem tagadott meg családjá tagjaitól soha semmit. Csakhamar megjelent a «Moniteur»-ben a rendelet, mely a császári fenség czímet adományozza a császár nővéreinek, is, mint fivérei feleségeinek.

Hanem persze Karolin se marad hátra a telhetetlenségben nővérei mögött. Csak akkor hallgat el követelőzéseiével, midőn Napoleon Berg ós Clève nagyherczegnőjévé teszi. Ez újabb fényes helyzete is csak arra jó aztán, hogy szabadon fonja ravasz terveit fivére ellen, arra áhítózván, hogy valaha ő fogja őt a trónon felváltani. Napoleon előtt nem marad titok a nagyherczegnőnek e viselkedése ép úgy, mint a Junotval szőtt viszonya sem. Ezért vajmi ridegen fogadja őt, midőn a tilsiti béke után visszatér Parisba. De a leczkértetésből főleg Junotnak, a párisi kormányzónak, jut ki, midőn az Napoleon üdvözlésére megjelen.

– Szívesen elhiszem mindazt, a mit mondottál nekem, – felel a császár a kormányzó hűségét biztosító szavaira, – de nem vagy ment holmi meggondolatlan-ságoktól, melyek helyedben nagy hibául róhatók fel. Miért megy például a bergi nagyherczegnő a színházban mindig

a te páholyodba? miért kocsizik ki veled együtt? Ah! úgy látom, Junot uram, meg vagy lépetve, hogy a te dolgaidat és ennek a kis bohónak: Muratnénak a dolgait ilyen jól tudom. Hogy van az, hogy a te kocsidat a késő éjjeli órákban is ott látják az emberek a bergi nagyhercegnő lakása előtt?

— Palotám közel van az Elyséehez, – mond Junot nagy zavarral.

— Igen, igen. Nagyon is közel, – szolt a császár és kereken megtiltotta Junotnak, hogy megverekedjék Murattal a szárnyaló hírek miatt.

Karolina hercegnő szívtelenségének, féktelen uralom- és tetszvágyának illusztrálásául idézik azt az esetet, mely egy termeiben adott bál alkalmával lejátszódott. Történt ugyanis, hogy egy olyan tisztnek küldtek meghívót a tánczestélyre tévedésből, a ki nem is volt Parisban, hanem a harczmezőn Spanyolországban. A tiszt azonban házas ember volt. Felesége, akinek még soha nem jutott ki abból a magas szerencséből, hogy a császári fenségek valamelyikénél megjelenhessen egy tánczestélyen, nem akarta e kedvező alkalmat elszalasztani és elment az Elyséebe. De talán nem eléggé fényes volt az öltözéke; talán modora, mely nem egészen kifogástalan volt s táncza kelté föl a nagyhercegnő figyelmét.

— Ki ez a nő? – kérdi ez Beauharnais asszonytól, palotahölgyétől.

— Nem ismerem, asszonyom.

— Hát kihez forduljak, megtudandó kilétét, ha nem önhöz, a ki nyilvántartja a meghívásokat? Menjen és kérdezze meg e nőtől a nevét és hogy miért van itt nálam.

Beauharnais asszony a fiatal asszonyhoz megy, ki e

perczben épen a császári gárda egy kapitányával tánczol. Megkérdezi a nevét.

— De hiszen én M .. . asszony vagyok, az ugyan-ezen nevű kapitány felesége.

— Férje csakugyan meg van híva. Itt van?

— O Spanyolországban van, – felel a szegény nő félőn s aggodalmasan, ki jobban szeretett volna e pillanatban akárhol lenni, mint a bergi nagyhercegnő táncztermében.

— Vezessék ki e nőt azonnal termeimből! – szolt az utóbbi nyers, messze hallható hangon, halálos ítéletet olvasva ama szerencsétlen nőre, a kinek – igaz – férje az ellen sortüzével nézett farkasszemet, míg ő itt mulatni akart. A bergi nagyhercegnő az ilyes vakmerőségeket csak magának engedte meg s nem tűrte, hogy e tekintetben vetélytársa is legyen.

A kapitányné kimegy. De vele mennek férje ezredének ott levő összes tisztjei is, saját személyükön esett sérelemnek ítélvén azt a gyalázatot, mely egyik bajtársuk nejét érte.

Karolin nagyravágyása akkor lel teljesebb kielégítést, midőn Józsefnek a nápolyi trónról történt lemondása után Napóleon Karóimnak adja azt. Szertelen önzése itt is kiviláglik. Félve, hogy Nápolyban nem fog elegendő megfelelő bútort találni tágas palotája számára, se elég képet, meg más művészi tárgyakat, az új királyné, mielőtt az Elyséet elhagyta volna, a mi csak kedvére való volt ott, mind összecsomagoltatta. Mikor a palota felügyelője vagy tíz nap múlva végig járja a királyné termeit, tátongó üresség tárul eléje mindenütt. A nápolyi királyné csomagoltatott össze mindent, mondják neki. Nincs más mód,

Murat Karolin és gyermekei.

Gérard festménye után

mint jelentést tenni a dolgról a minisztériumnak. Ez meg is történik. De semmi eredménye se lett, mert Napoleon nem akarta, hogy Parisban megtudják, hogy nővére, Nápolyba utazva, magával vitte egész berendezését, a mi nemzeti vagyont képezett. Pedig ezek a drágaságok soha sem kerültek vissza Franciaországba.

A nápolyi udvar élete, hová különben csak csekély számú hívót vitte magával Parisból Karolin királyné, nem valami nagy fényű, nem valami zajos volt. Csakhamar meg is jelen ő Parisban ismét, ott jobban érzi magát. Itteni tánczestélyei nagy zajt csapnak, versenyezni akar magával a császárnéval is. Aztán ezeken a fényes bálokon mindig történt valami olyan, többé-kevésbé dramatikus jelenet, melyről egy ideig volt mit beszélni a társaságban. Az 1810-dik óv telén adott e tánczestélyei egyikén egy kis, hamiskás dominó a legszebb asszonyok egyikének férjéhez, egy tábornokhoz közeledik és így szól hozzá:

– Feleséged hűtelen hozzád és Metternich herczeg a bűntársa!

A tábornok hűledezik, alig tud mozdulni helyéről. Végre magához térve, a kis álarczos után indul, hogy felvilágosítást kérjen tőle e szörnyű szavak felől.

— Szólj, vagy megfojtlak! – mondja neki dühtől elfulladva.

— Szívesen, – felel amaz. – Feleséged itt van és nem valószínű, hogy két vagy három óra előtt elmenjen innen, van hát időd meggyőződni annak igazságáról, a mit mondtam. Menj hát szépen haza; nyisd ki a nőd kis titkos szekrényét, ebben és ebben a fiókban egy rózsaszínű szalaggal átkötött levélcsomót fogsz találni. Olvasd el e leveleket és akkor meg fogsz tudni mindent.

A tábornok így tesz, és mikor felesége hazatér a bálból, iszonyú jelenetek fejlődnek ki. Az a fekete domino pedig nem volt más, mint a nápolyi királyné; a tábornok pedig régi barátja: Junot. S az egész ármányt azért találtaki, hogy boszút álljon Metternichen, a ki őt elhagyta a Junotné kedvéért.

Murát, a ki nejét jól ismerte, csakugyan elmondhatta Szent Pállal, kinek iratait a toulousei papnöveldeben tanulmányozta egykor: «Keserőbb feleséget találtam a halálnál.» Mert annyira ment e nő, hogy írt Napóleonnak: «vegye el a koronát Murattól és tegye az ő fejére.» Úgy akart vele tenni, mint Eliza nővére Florenczben a jó Baciocchival. E levél a Murát kezébe került. Eendörfönöke, Maghella kézre keríté a leveleket és odaadta Muratnak. Jutalma az volt, hogy rendőrminiszterré nevezték ki ezért. Mikor a királyné értesült róla, nagy hidegvérrel így szó] környezetete egyik tagjához:

– Maghellát miniszterré nevezték ki. Most már valamennyiünket fölakasztanak!

A Karolina hívtelen viselkedései, árulásai férjével szemben Murat-t teljesen levették lábairól. Orvosai örült-ségtől tartanak.

– Így elárúltatni feleségem által! az egész világ által, kiket jótéteményekkel halmoztam el! Ebbe igazán belebolondulhat az ember!

A királyné jó emberei közbe akarják vetni magukat érdekében, de Murát miről sem akar hallani. Castellamareba akarja száműzni a királynét és a béke csak nagy bajjal áll helyre köztük.

Amaz alattomos, kártékony befolyásnak, melyet Karolina mindig gyakorolt férjére, végre Murat árulásában

Napóleonnal szemben rég várt gyümölcsét élvezhette. Murát 1813 augusztus 17-én hagyta el Nápolyt, hogy Napóleonnal Drezdában egyesüljön. De a szerencse már ekkor végképen elfordult a nagy hódítótól. Apróbb veszteségei már előhírnökei voltak a lipcei szerencsétlen ütközetnek. E veszteség után öt napra, a mint Murát kijött a császár sátorából, a hol bizonyára nem beszólt valódi szándékairól, a szövetségesek táborába ment és ott Mier gróffal kezdett értekezni, a ki Ausztriának nápolyi követe és Karolinának barátja volt. Úgy híven, hogy Napoleon ügye már végkép el van veszve, a volt osztrák követtől felteteleit tudakolta, melyek mellett a saját bőrét mentheti. Hajlandónak mutatkozott a szövetségesek kezére járni. Mikor aztán ezt megtette, ismét a császárhoz ment és azt mondta neki, hogy az ő jelenléte teljesen fölösleges a sereg visszavonulása alatt és jobb lesz, ha Nápolyba megy katonákat toborzani és előkészíteni a védelmet. Napoleon bizonyosan tudta, mit művelt Murát az osztrák táborban Mier gróffal, mert a rendőrminiszter sürgős rendeletet kapott, hogy ha Murát Paris előtt mutatkozna, azonnal fogassa el és zárassa be Vincennesben. De Murát élt a gyanúperrel és Svájcra át Olaszországba ment, hol Karolina abban a bohó álomban ringatta magát, hogy ha Napóleont a szövetségesek végkép teszik semmivé, ő mégis megmentheti nápolyi uralmát azon engedékenységgel, előzékenységgel, melyet férje mutatott velük szemben. Ez álmát csak jobban táplálta az a szerződés, melyet 1814 január 11-én Murát Ausztriával kötött, kötelezvé magát minden erejével Napoleon ellen működni Ausztria oldalán, minek viszonzásául fejedelmi méltóságát és országát megtarthatta.

A nemtelen érzések szemérmetlen mutatásában Karolinát nő alig múlhatta volna fölül. Midőn a Murát szövetségéről szóló hírek hallatára Pérignon marsall, Napoleon régi hű embere, külön kihallgatást kér Murattól s azt mondja neki:

– Mondja, felséged, hogy e hírek nem valók; hallanom kell e czáfolatot.

S Murát csak hímez-hámoz; a régi, hű ember e szavakkal fordul a király mellett álló Karolinához:

– És ön, asszonyom, a császár nővére, bizonyára a francia sereget fogja követni, ha e végzetes dolgok be fognak következni. Lehetetlen, hogy Napoleon nővére itt maradjon, az ő ellenségei között és legalább távozásával fog tiltakozni minden ellene kötött szövetség ellen, ha már azt nem tudta megakadályozni.

A királyné arczára kénytelen mosoly ül.

– Marsall úr, tudja, hogy egy nő kötelessége abban áll, hogy férjének engedelmeskedjék.

E képmutatás láttára az öreg katona elhallgatott. Hiába is beszélt volna kötelességről, becsületről, hazáról e nő előtt, ki elvetemültségével szinte kérkedett.

Midőn Napoleon értesült a Murát árulásáról, tisztában volt azzal, hogy ez a Karolina kezének műve.

– Murát, áruló! Ah! igazuk volt azoknak, a kik azt mondták, hogy küldjem melléje Belliardot. Tudtam jól, hogy Murát gonosz fő, de azt hittem, hogy szeret engem; felesége az oka az egésznek ... Karolina nővérem árul el!

Murát elhagyván Nápolyt, Karolina végre azt a vágyát is betöltve látja, hogy ő uralkodhasson. Ennek dicsőségét élvezni teljes mértékben és nem törődik az események folyásával. Elnököl a miniszterek tanácskozásában, dekrétu-

mokat ad ki, teljesen boldognak érzi magát. Egyszer kissé szenvedő lévén, ágyban fogadja Récamier asszonyt. A szobában ott van a hadügyminiszter is, a ki okmányokat terjeszt a királyné elé aláírás végett. A királyné nagyon meg volt elégedve, hogy őt Éecamier asszony fontos uralkodónői foglalkozása közben találja és talán ez indítá a következő jószívűségre. A mint az eléje terjesztett okmányokat aláírja, egyszer csak megáll:

– Ah! édes asszonyom, mily szerencsétlennek éreznéd magát helyemben e pillanatban. Bizonyára azt mondaná, mit ama római császár: « Szeretném, ha nem tudnék írni!» Igen, egy halálos ítéletet kell most aláírnom.

– Oh asszonyom! ne írja alá! – kiált fel Récamier asszony felkelve és a királynőhöz menve. – A gondviselés küldött ide, hogy egy szerencsétlen elítéltnek életét megmentsem.

– Récamier asszony nem akarja, hogy ez a szerencsétlen elveszzen. Meg lehet neki kegyelmezni? – fordul a királyné miniszteréhez.

Ez némi ellenvetésekkel tesz, hogy már minden előkészület megvan téve, a rendeletek ki vannak adva. A királyné örül, hogy Récamier asszony előtt megmutathatja, hogy ő élet és halál ura és mosolyogva fordul feléje:

– Hát jól van, asszonyom, az ön kedvéért megkegyelmezek az elítéltnek.

Csak olyan szívességnek, kedveskedésnek vette ezt, mintha páholyába hívná Récamier asszonyt, vagy hintóját küldené neki.

Ármányaikért azonban elveszik nem sokára büntetésüket mindketten. Mikor minden elveszett s Napoleon lemondott császárságáról, Karolinát Ausztriába viszik. Itt

értésül férje szerencsétlen sorsáról, a kinek nem sikerül-
vén vállalkozása, hogy országát visszaszerezze, elfogják
és föbe lövik. A véletlen sajátságos játéka gyanánt jegyzik
fel, hogy annak a tisztnak, ki Murát előtt állt a katonák
fegyverei elé: Annunziata volt a neve. Mintha figyelmez-
tetés lett volna ez a végzettől számára, hogy az ő balsorsá-
nak is Annunziata, a saját felesége az oka.

Trónjától megfosztva, Karolina királyné is leszállt
a közönséges halandók sorába és Lipona grófnő lett belőle.
(Lipona anagramm a «Nápoli» szóból, Nápoly olasz el-
nevezéséből, hol olyan jól érezte magát mint királyné,
hogy mindig azt ismétlé: «Csak Nápolyban jó élni!»)

Mint Abrantès herczegnő írja, éveiben mindinkább
előhaladva «nem tudta kikerülni azon korosodó asszonyok
sorsát, kik vagy ájtatosokká, vagy játékosokká, vagy gour-
mandokká lesznek. Ájtatos nem lett, marad tehát a másik
kettő.»

Lipona grófnő Florenczbe visszavonulva, még most
se vetközi le szabados természetét. Utolsó bizalmasa
azonban: Clevel, sok keserűséget szerez neki, mert rá
akarja venni, hogy általános örökösévé tegye. Mégis meg-
elégszik aztán azzal, hogy hatvanezer franknyi csinos
összegért visszaadja azokat a leveleket, melyeket Lipona
grófnőtől kapott. Ez áldozatot, most annál inkább meg-
tehetette, mert Franciaország százezer franknyi pensiót
adott neki. De nem sokáig élvezhette ezt, mert már
1839 május 18-án meghalt Florenczben.

BEAUHARNAIS HORTENSE.

A nagy Napoleon első nejének, Joséphinének, első gából származó leánya, *Hortense*, nemcsak abban osztotta anyja sorsát, hogy a szerény ismeretlenségből a trón fényébe emelkedett, hanem abban is, hogy minden fény, ragyogás mellett is, életében talán sohasem ismerte a boldogságot. És élete folyása abban a részben is hasonlatos anyjájához, hogy szerenczétlenségeinek, melyek az életben érték, legnagyobb részét csakis magának, megférhetlen természetének köszönhetette.

Az 1783. évi április 10-én született Parisban. Atyja, Beauharnais, a gyermek születésekor Martiniqueben tartózkodott, s midőn hazajött onnan, válópert indított neje ellen, a ki az akkori idők szokása szerinli, zárdába vonult a válás kimondásáig, magával vivén a kis Hortenset is. Majd Fontainebleauban ment lakni, az öreg Beauharnais márkéhoz. Itt növekedett Hortense, de később, 1788 júniusában anyjával együtt Martinique szigetére ment. E szigeten való tartózkodása maradandó nyomokat hagyott emlékezetében. Midőn 1790 szeptemberében visszatérnek onnan, a forradalom már kitörőben volt. Beauharnaist elfogták, feleségét, a kivel időközben gyermekei kedvéért kibékülni akart, szintén. A gyermekek: Eugén és Hortense

egyik nagynénjüknel voltak ez idő alatt. Ekkor intézték ezek a konventhez ismert kérvényüket, mely így szólt:

«Ártatlan gyermekek kérik önöktől, képviselő polgártársak, szerető anyjuk szabadságát, a kinek mit sem róhatni fel bűnül, legfeljebb azt, hogy szerencsétlenségére olyan osztályhoz tartozik, melylyel szemben mindig idegennek érezte magát. Hogy eleget tegyen a germinal 26-ik törvénynek, útlevelét kérte, de a közben letartóztatták, nem is tudta, miért. Képviselő polgártársak, önök nem fogják engedni az ártatlanságnak, a hazafiságnak és az erénynek elnyomását. Adják vissza a szerencsétlen gyermekek életét; koruk még nem a fájdalmak elviselésére való. *Paris*, a II. év floróaljának 19-én (1794. május 9.) *Beauharnais Eugén*, 12 éves, *Beauharnais Hortense*, 11 éves.»

E kérvénynek nem lett semmi eredménye. A két gyermek Parisban maradt. Hortense egy varrónőnél tanult, fivére pedig egy asztalosnál. Thermidor 9-ike után végre megnyíltak a Joséphine börtönének ajtói. Ez időben kezdte el a Barras házába járók körében azt az életmódot, mely annyira megfelelt könnyűvérűségének, léha természetének. Majd Campan asszonyhoz, az akkor oly nagy hírű nőnevelő-intézet-tulajdonoshoz adta Hortenset, hol a társaság legelőkelőbbjeinek gyermekei voltak. Időközben kedvet kapott az újból férjhezmenéshez és a kis generális: Napoleon csakhamar lépre ment neki. «Hortense nagyon elbúsult, – mondja egy egykorú följegyzés, – midőn meghallotta, hogy anyja másodszor is férjhez akar menni.» Pedig egész későbbi szerencsáját e házasságnak köszönhette.

Valószínű, hogy Napoleon nem is látta ez időben még Hortenset, mert házassága után két nap múlva már

az olaszországi hadjáratba ment. Valószínű tehát, hogy csak a rastadti béke után, 1798 januárjában találkozott vele először. De a két gyermek: Hortense és Eugén első nevezetes föllépése Napóleon előtt arra az időre esik, midőn ez visszatérván Egyiptomból, értesült neje: Joséphine vi-seletéről távolléte alatt. Nem is akarta őt látni, nem bocsátotta maga ele, hiába siránkozott ajtaja előtt. Ekkor Joséphinének az a gondolata támadt, hogy gyermekeit küldte Napoleon kiengesztelésére. A gyermekek csak ugyan bekopogtattak mostoha-atyjuk dolgozószobájának ajtaján.

– Mi vagyunk, – mondják a kérdő szóra, – Hortense és Eugén; mi vagyunk, gyermekei, a kiket annyira szeret. Ne hagyja el anyánkat!... Meghalna bele!... És mi, szegény árvák, a kiknek védőjét a vérpad már semmivé tévé, mivé leszünk, ha megfosztanak attól, a kit a Gondviselés küldött nekünk?

Es a mi az anyának nem sikerült, az sikerült a két gyermeknek. Az ajtó feltárult: «Keressétek meg anyáto-kat! » szólt a tábornok és a béke megvolt a hitvesek között.

Mikor Napoleon, mint első konzul, bevonult a Tuile-riákba, Hortense már bájos fiatal leányzó. Már azon gondolkozik anyja, hogy férjhez kellene adni. De csakhamar meg kell győződnie leányának a házasság tekintetében való sajtáságos gondolkodásmódjáról. «Nem akarok olyan férfihez menni, – monda anyjának egy alkalommal, – a ki már egy más nőt szeretett valamikor ... Azt akarom, hogy férjem soha se szeretett legyen és soha se szeres sen mást, mint engem, engem egyedül!» – «De, kedves leányom, – felelt anyja, – ezek bohó beszédek; akkor bele kell nyugodnod abba a gondolatba, hogy soha sem mégy férjhez, mert látod, a férfiak ...» – «Oh! ismerem

Beauharnais Hortense.

Regnault festménye után.

én őket, mamám ...» – vágott szavába Hortense, a ki ekkor húsz éves volt, de fiatalságához képest korán érett.

Anyja azonban, úgy látszik, már ekkor megsúgta neki, hogy csak egy Napoleon lehet majdan a férje. Eleinte Lucienre gondoltak, de mi után ez semmi hajlandóságot sem mutatott, Lajosra vetették szemeiket. Attól tartott azonban Joséphine, hogy Lajosnak se nagyon fogja megnyerni a tetszését. Ehhez járult, hogy Lajos Beauharnais Emiliába volt szerelmes, a kit Campan asszonytól ismert meg és nagyon fájt látnia, hogy ez másnak nyújtotta kezét. Napoleon azonban, Joséphinetől unszoltatva, maga is rajta volt, hogy Lajos elvegye mostoha-leányát. Ha bár anyjuk, Letícia is ellene volt e házasságnak, ez ily előzmények után mégis megtörtént 1802 január 3-án a Tuileriákban. A krónika szerint mindkét jegyes nagyon szomorú volt az egész szertartás alatt, Hortense meg épen szakadatlanul ontá könnyeit. A meghatottságtól és boldogságtól, mondták akkoriban, hogy a házasság kényszerítettséget elpalástolják.

Pedig hogy minő volt a házastársak viszonya egymáshoz már az első időben, azt eléggé jellemzik Hortensenek ama szavai, melyeket egy keserű pillanatban férjéhez intézett. «Ha fiam születik, – monda, – az első alkalommal, hogy atyjának fogja szólítani, talán meg fogja bocsátani nekem, hogy az anyja vagyok.» Hogy e keserű nyilatkozatnak mily előzményei voltak, gondolható. Lajos még a Joséphinevel való érintkezést is megiltja nejeének. «Nem akarom, hogy bármi összeköttetésben álljon velem; csak jelenlétemben fogja látni ezentúl, akkor, ha a családi illendőség épen kikerülhetetlenné teszi a velem való talál-

kozást.» A boldogtalan házas élet minden gyötrelmein átmennek ettől fogva mind a ketten. Hiába igyekszik Hortense most már jó arcot is mutatni, férje így felel erre: «Igen, anyja, az a kitanult asszony, tanácsolja ezt.»

De Hortense elég ügyes volt elhíttetni a világgal, hogy szerencsétlenségének egyedül a Lajos túrhetlen, gyanakodó természete az oka. Mert mindenkivel szemben szeretetreméltónak, kedvesnek mutatta magát, úgy hogy az emberek önkéntelenül azt mondták magukban: Mily kedves asszony, valóban csak férje teszi szerencsétlenné.

A császárság kikiáltása után Lajos a császárság tábornagyjává neveztetett ki, de a trónöröklés rendjéből, Lucien-nel egyetemben, kizárva maradt, megkapván azonban a császári fenség címet Hortensevel együtt. Ez nem nagyon elégítette ki a Hortense vágyait, a ki ámbár minden nagyravágyás nélkülének mutatta magát, valóban titkon nagyon is nagyravágyó volt. Így még az se volt valami sok előtte, hogy a császár az 1806 márczius 4-én kelt okirattal gyermekéül fogadja úgy őt, mint fivérét, Eugént.

Nem sokára a németalföldi rendek gyűlést tartván Hágában, elhatározták a kormányforma változtatását. Junius 15-én kimondták a köztársaságnak királysággá való alakítását és Bonaparte Lajost hívták meg a németalföldi trónra. Lajos egy darabig vonakodni látszott, de miután Napoleon azt mondta neki, hogy Németalföld rendéi egyhangúlag ajánlván fel neki a koronát, nincs joga azt visszautasítani, – mégis csak elfogadja. Hortense most már ki volt békülve a dolgok fordulatával. Hiába adta színleg a szerényét, rendkívül hízelgett neki az a gondolat, hogy királyné lesz belőle. Lajos más oldalról meg azt remélte, hogy Hortense anyjától távol lévén, inkább fog neki sike-

rülni őt saját tetszése szerint átalakítani. Hiú reménykedés volt, mint a következmények megmutatták.

A következő nap, hogy Lajost Hollandia királyává választották, mulatságos jelenet történt a Tuileriákban. Épen ebédnél ültek, midőn a császár belép, a kis Napóleont (Lajos és Hortense fiát) vezetvén kezénél fogva s így szól: «Hölgyeim, ime egy kis fiú, a ki el fog mondani önöknek egy Lafontaine-mesét, mit ma reggel tanítottam be vele és majd meglátják mindjárt, milyen ügyesen tudja elmondani.» A fiúcska pedig belekezd a Lafontaine ama meséjébe, melynek címe: *A békák királyt kémek maguknak*. Napoleon annyira nevetett ezen, hogy könnyek jöttek szemébe. «Nos, mit szól ehhez, Hortense?» kérdé végre. «Úgy látom, Eémusat asszony úgy találja, – folytatá a jelenlevő hölgyek egyikére mutatva, – hogy jó nevelést adok a kis Napóleonnak.»

Hortense jobban szerette volna ugyan, ha Parisban lehetett volna a németalföldiek királynéja, de természetesen erre hiába gondolt, el kellett mennie. Egy hétre az új királyság megalkotása után férjével együtt elutazott Hollandiába. Egyelőre a Hága melletti királyi kastélyban állapodtak meg és pár nap múlva megtartották ünnepélyes bevonulásukat fővárosukba. Hortense királyné olyan egyszerűen rendeztette be lakását a királyi palotában, hogy már akkor azt gondolták az emberek, nem szándékozik valami hosszú ideig maradni a csinos németalföldi székvarosban, hanem mielőbb Parisba fog visszatérni. Lajos viszont azért nem bocsátkozott nagyobb arányú berendezésekbe, hogy ne terhelje meg ezek költségével a kis királyság államháztartását.

Régebbi czivódásaik aztán csakhamar folytatódnak új

Bonaparte Lajos, Hollandia királya.

Regnautt festménye után

lakhelyükön is, elannyira, hogy maga Napoleon is szükségét látta közbelépni, levelet írván Lajosnak, melyben figyelmezteti a nejével szemben követendő ildomosságra. De eredménye ennek se lett. Később már kerülük egymást, Lajos a palota egyik szárnyát foglalja el, Hortense a másikat. Így élnek, nem együtt, csak egymás mellett, mint az egymással meghasonlott, egymást megérteni nem tudó házaspárak rendesen, mindegyik folytatja a maga külön életét. Hortense egészen udvarhölgyeire van utalva; így múlnak meglehetősen egyhangúságban, tétlenségben napjai.

Az egyhangú életet Hortense első gyermekének, a kis Napóleon herczegnek 1807 május 3-án bekövetkezett betegsége, majd halála nagyon szomorúvá változtatja. Hortense nem ismer határt fájdalomában. De férje még a gyász e keserű napjait sem tiszteli, folyton faggatja, kínozza, hűtlenséggel vádolva, a mi ellen, nem csodálható, ha most különös érzékenységgel lázad fel a szerencsétlen asszony. «Nem érzek immár semmit, – panaszkodik ez utóbbi egy alkalommal környezetéhez, – tudók beszélni fiamról, Napóleonról a nélkül, hogy egy könnyet ejtenék. Láttam holtan, nem volt bátorságom, hogy magamhoz öleljem. Miért büntet az ég ennyire, ily kegyetlenül engem, a ki soha a legkisebb rosszat nem tettem senkinek?» Azt azonban elfeledte, hogy férjével ő maga is folyton érezteté a boldogtalan házaspár összes keserveit, minek nagyobb részben csakis ő volt az oka, Lajoshoz miben sem akarván alkalmazkodni, sőt folyton ingerelvén őt.

A kis Napoleon herczeg halála után, és bizonyára értesülve lánya családi életének szomorú voltáról, Joséphine császárné maga is útra kelt Hollandiába, hogy meg-

vigasztalni igyekezzék Hortenset és talán némi egyetértést hozzon létre a házaselek között. Úgy gondolta, hogy egy kis malmaisoni üdülés jó hasznára lenne lánya megtámadott egészségének. Elvitte tehát magával, miután Lajos ebbe beleegyezett. A férjétől való elválás gondolatát már több ízben kifejezte a császár előtt, de ez nem volt hajlandó azt megengedni. Sőt figyelmeztette arra, hogy mielőbb vissza kell térnie Hágába, férje mellé. Hortense fellázadt e követelésre. Visszatérjen oda, a hol gyermeke meghalt, a hol szenvedésnél soha nem ismert egyebet! És csakugyan még jó ideig Parisban maradt s ott a Caruffi-utczában rendezte be palotáját, hol vidámabb napjai következtek az addigi sötét időkre. Távolság van férjétől és ez egymaga elég neki arra, hogy boldognak érezze magát. Ebben az időben áldozott különösen a zene iránti kedvtelésének is, számos románcza, melyek neve alatt ismeretesek, – melyeket azonban állítólag nem Ő szerzett, – ez időszakra esik. Általában nagyon szerette művésznép-séggel körülvétni magát, a mi bizonyos népszerűséget szerzett neki. A kor legelsőrendű festőművészei Gérard, Isabey, Garnerey voltak palotájába járatosak.

Az 1808. év április 20-án adta harmadik gyermekének az életet, a kit június 2-án a császár rendelete folytán Károly-Lajos-Napoleon névre kereszteltek meg, s a ki később *III. Napoleon* név alatt került Franciaország trónjára. Már ekkor feltűnt mindenkinek az, hogy Lajos király sem a gyermek születésekor, se annak megkeresztelésénél nem mutatta magát.

Ezután következett Napóleon válása Joséphinétől. Hortense azt hitte, hogy most már nem fogja a császár az ő elválását ellenezni. Lajos király is kéréssel fordul

hozzá erre vonatkozólag. De a császár attól tartva, hogy a sok válás családjában nevetségessé tenné őt az emberek előtt, most sem egyezett bele. Végre Lajos lemondása a németalföldi trónról 1810. júliusában, új helyzetet teremtett. Az ellenkezés, egyenlenség a császár és fivére között már régebb keletű volt, miután Lajos nem akarta mindenben a császár kívánságait teljesíteni. Legjobbnek gondolta tehát, ha trónjáról való lemondás által szabadul a kellemetlen helyzetből.

«Most már legalább nyugodtan foglalkozhatom a zenével», – ezek voltak Hortense szavai, midőn férje lemondásáról értesült. Hollandiai tekintélyes nagyságú földbirtokait eladatta Napoleon és azok fejében nagy összegű évi járadékot adott neki. Ez időtől Parisban élt. Az 1811. év október 22-én Hortense ismét egy gyermeknek adott életet, a ki később Morny herczeggé lett és kit III. Napoleon fivéréül tekintett.

A szomorú 1814. év válságos napjaiban Hortense eddig nála szokatlan jelét adta hazafias, nemes lelkületének. Midőn Mária-Lujza már-már elhagyni készült Parist, hozzá megy és határozott szavakkal figyelmezteti arra, hogy kötelessége e nehéz napokban helyén maradni.

«Testvérem, – monda neki, – tudnia kell, hogy ha elhagyja Parist, minden védelmet lehetetlenné tesz és elveszíti koronáját.

– Meglehet, – monda Mária Lujza, – de engedelmeskedem a régensi tanácsnak.

Haza térvén Hortense, nagy elkeseredéssel kelt ki a császárné ellen.

Ennyi gyávaság valóban gyalázat, – kiáltott fel. – Elveszítik Franciaországot és a császárt! Elutazik!.. .

Ez szinte hihetetlen! Bizonyára én legkevesebbet veszítetek, de mégis fel kell lázadnom, ily kevés erélyt látva akkor, midőn oly sokra volna szükség!

De azért ő maga is minden előkészületet meg tesz az utazásra. Mikor azt jelenti neki, hogy a nemzetőrség már mit sem fog tehetni Paris megvédésére, félig magán kívül kiált fel:

— De az lehetetlen! Meg kell védeni Parist. Ki kell tartani addig, míg a császár visszaérkezik!

— Lehetetlen, asszonyom, — felel a hírnök. — Utazzon el azonnal. Az ellenség közeledik, talán már nem is lesz ideje a távozásra.

Végre Lajosnak egy levele készíti a távozásra. Este kilencz órakerel útra gyermekeivel és kíséretével Versailles felé. Glatignyben akarnak meghálni, de a felhangzó ágyúdörej onnan is tovább űzi őket. Trianonba mennek tehát. Majd tovább Rambouilletbe. Csak Navarrebe érve tudnak megállapodni hosszabb időre.

A fontainebleau-i béke biztosította jövedőjét, négy-százezer franknyi évjáradékot rendelve neki, Lajosnak ellenben csak kétszázezret. Hogy Hortense ily jól tudott magáról gondoskodni, az abból magyarázható, hogy igen ügyesen meg tudta nyerni a Sándor-császár barátságát, a kitől minden függött most az ügyek rendezésénél.

XVIII. Lajos saint-leui hercegnővé tette, de ez nem elégítette ki vágyait. Ennek ügyesen adott kifejezést Sándor-császár előtt, ki őt hercegségében meglátogatja. Midőn a montmorencyi erdőben sétált a császárral s terveiről beszélt, miként szeretne berendezkedni, szavaiból kiáradt a panasz, hogy mindaz, a hol járnak, nem az ő tulajdona.

— Hát ez nem az öné? — kérdi a császár.

— Nem, felség.

— És emez itt?

— Az sem.

— De hát akkor miből áll tulajdonképen a herczegsége?

— Pár darab földből, melyeket azonnal megmutatok Felségednek, monda közömbösen, meg lévén győződve, hogy a czár segíteni fog birtokai kiterjesztésében.

És csakugyan, mielőtt Sándor elhagyta volna Franciaországot, megbízta követségének egyik titkárát, hogy figyelemmel kísérje a Hortense érdekeit s jelentse neki további kívánságait.

Újabb kellemetlensége támadt azonban annak folytán, hogy XVIII. Lajos kormánya csakhamar gyanúba vette, hogy a Bourbonok ellen ármánykodik, ámbár erre annál kevésbbé szolgáltatott okot, mert még termeiből is száműzte a politikát. Mind e mellett is felügyelet alá helyezték és miután mind hangosabban voltak hallhatók olyanféle beszédek, hogy Napoleon nem sokára visszatér trónját elfoglalni, XVIII. Lajos megjedtt s a Hortense összes birtokait is zár alá vétette. De ez utóbbi már tudomással bírt a készülő dolgokról és így elég ideje volt, ékszereit és egyéb értékes holmijait elrejtteni, illetőleg az orosz követség ama titkárjának őrizetére bízni, a kit Sándor czár az érdekeire való gondoskodással megbízott. Azt mondták, hogy a saint-leui herczegnő egy bonaparte-párti összeesküvés élén állt, holott ez eszébe se jutott, sokkal inkább tartván szem előtt mindjg saját érdekeit, semhogy a hatalomhoz ne szegődött volna.

Ehhez járult, hogy Lajos volt király is pert indított ellene, követelvén legidősebb fiának átadását. A bíróság

helyet is adott kérésének és három hó múlva elrendelte az idősebb fiúnak Lajos részére való átadását. Mikor az a hír, hogy Napoleon elhagyta Elba szigetét, megjött Parisba, Hortense nagy sajnálkozással fogadja azt. «Nagyon fájlalom a császár ezen elhatározását – monda – és minden vagyonomat odaadnám, ha meg tudnám akadályozni Franciaországba való visszatérését, mert meg vagyok győződve arról, hogy nincs semmi remény a sikerre; csak egy nagy polgárháborút kapunk és a császár maga is ott lehet majd az áldozatok sorában.» Míg bizonyossá nem vált a hír, minden erejével megczáfolni igyekezett azt, remélvén, hogy szavai eljutnak XVIII. Lajos fülébe s így jó indulatra hangolja őt maga iránt. Mert tudta, hogy azzal vádolják az udvarnál: ő készítette elő Napoleon visszatérését. De ügyeskedése nem használt semmit, a gyanú árnyát nem volt képes magáról eloszlatni és csak nagy ügygyel-bajjal sikerült menekülnie, mert a rendőrök már nyomában voltak, hogy elfogják.

Az 1815. évi márczius 20-ikának estéjén Napoleon megérkezik a Tuileriákba. Hortense is ott van az őt fogadók között, de a császár hidegen bánik vele, másnap délelőttre rendelvén őt magához. Ekkor aztán egész haragját kíméletlen szavakban önti ki. Szemére veti a szövetséges fejedelmeknél követett megalázó eljárását, majd XVIII. Lajos kegyének keresését. És hiába igyekezik Hortense védekezni. «Meg kellett volna gondolnia, – szól többek közt Napoleon, – hogy ha az ember osztozott egy családnak minden boldogságában, szerencséjében, tudnia kell elviselni annak balsorsát is!» Hortense, látván szavai hiábavalóságát, a könyvekhez folyamodik; tudja, hogy azok sohase tévesztik el hatásukat Napóleonra. Ezek utó-

végre csakugyan megengesztelik a császárt. A mint szobájában le s feljárva egy nyitott erkélyajtóhoz lép, a lent hullámzó tömeg felismeri és hatalmas éljenzésben tör ki. A császár a még folyton könnyező Hortenset karon fogja és vele együtt lépve az erkélyre, meghajlással köszöni meg a tömeg ragaszkodását. Másnap a hivatalos lapban egy közlemény jelenik meg, mely elmondván az esetet, hozzáteszi, hogy Hortense királyné annyira meg volt hatva e jelenettől, hogy szemeiben könnyek csillogtak. Ezen aztán Hortense királyné maga nevetett a legjobban, olvasva a hivatalos újság e közleményét.

De csakhamar vége van, most már mindenkorra, a Napóleon uralmának. Hortense eleinte nem képes megbarátkozni a gondolattal, hogy a császár lemond. Igyekszik erőt önteni belé, de hasztalan. Napoleon Rochefortba utazik, hogy aztán folytassa az utat, mely örökös számkivetésébe viszi. Mikor kocsijába száll, Hortense egy nagy gyémánt nyakéket akar neki adni. «Lehet, hogy szükése lesz rá, Felség – monda – és ez nyolczszázezer frankot ér meg.» A császár csak hosszas unszolásra fogadja el, később egy fekete selyemövbé rejti, melyet mindig ruhái alatt viselt.

A szövetségesek július 10-én megtartják bevonulásukat Parisba és Hortensenek újból távoznia kell. Hosszas, kínos bolyongás követ kezik ezután, sehol se tudván megállapodni, mert vagy nem akarnak neki állandó tartózkodási helyet engedélyezni a külföldön, vagy a francia kormány szólal fel az ellen, ha valahol a francia határhoz közelebb akarna megtelepedni. Előbb Badenben, majd Svájcban állapodik meg. Itt az Arenenberg kastélyt veszi meg a bodeni tó mellett, miután biztonságban le-

hetett arra nézve, hogy nem kell már vándorútját folytatnia.

Hortense életének egyik legmozgalmasabb része volt az, midőn fia, Lajos, a későbbi III. Napoleon, Strassburgban felkelést akart szervezni, bogy a hatalmat kezébe kerítse. Midőn Hortensenek előadja tervét, ez maga is helyesli, ámbár az első pillanatra meghökken attól. Itt is következtetlenség, ingadozónak mutatta magát, mert mindig arra ösztönözte fiát, hogy fel kell forgatni a dolgok rendjét Franciaországban, most pedig, midőn a kivitelre került volna a sor, – tétovázott. Azonban Lajos kísérlete nagyon balul ütött ki, ő maga is fogságba került és csak Hortense utánjárásának volt köszönhető, hogy komolyabb következményei nem lettek a merész tervnek. Lajos Amerikába megy, honnan csakhamar anyja nagy betegségének híre szólítja őt vissza Európába. Csak épen, hogy még megláthatja anyját haldoklásában, a ki 1837 október 5-én fejezte be mozgalmas életét az arenenbergi kastélyban. III. Napóleon, midőn később mégis a hatalom polczára jutott, nagyszerű emléket emeltetett neki a rueili templomban, e felirattal: *Hortense királynénak, fia III Napoleon.*

Az önző számítás, mely Hortense jellemének alapvonalát képezte; a férjével szemben tanúsított kíméletlen modor, mely házasetüket oly szerencsétlenné tette; a hálátlanság legnagyobb jötevőjével: Napóleonnal szemben, ki egykori szerény sorsából, mint mostoha leányát a trón fényébe emelte és később is bőkezűen gondoskodott róla, – mindezek nem teszik rokonszenvéssé e nő alakját. «A férfiak mind elragadtatva távoztak tőle – mondja találóan egyik jellemzője, – a nők pedig valamennyien

megalázva vagy megsértve s ezért gyűlöletesnek találták.» Ez hiúságát, uralkodási hajlamát, mely más nőtől mindent megtagadni szeretett volna, eléggé mutatja. A sivár, tartalmatlan képen, melyet alakja mutat, nemileg művészi hajlamai enyhítenek. De mindent összevéve eszünkbe juttatja egy francia író ama mondásának igazságát: «A nagyok közül sokan vajmi kicsinyekké válnak, ha alakjukat a letűnő időn át szemléljük.»